

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA

RAZRED ZA ZGODOVINSKE IN DRUŽBENE VEDE
CLASSIS I: HISTORIA ET SOCIOLOGIA

RAZPRAVE
DISSERTATIONES

43

ZBORNIK
OB STOLETNICI ROJSTVA
AKADEMIKA PROFESORJA
DR. VASILIJ A MELIKA

LJUBLJANA
2024

ISBN 978-961-268-109-8
ZBORNIK OB STOLETNICI ROJSTVA AKADEMIKA
PROFESORJA DR. VASILIJA MELIKA

RAZPRAVE
DISSERTATIONES

43

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA

RAZRED ZA ZGODOVINSKE IN DRUŽBENE VEDE
CLASSIS I: HISTORIA ET SOCIOLOGIA

RAZPRAVE
DISSERTATIONES
43

ZBORNIK
OB STOLETNICI ROJSTVA
AKADEMIKA PROFESORJA
DR. VASILIJ A MELIKA

LJUBLJANA
2024

SPREJETO NA SEJI
PRVEGA RAZREDA ZA ZGODOVINSKE IN DRUŽBENE VEDE
SLOVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI IN UMETNOSTI
DNE 24. NOVBRA 2021
IN
NA SEJI PREDSEDSTVA
SLOVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI IN UMETNOSTI
DNE 27. FEBRUARJA 2024

RAZPRAVE I RAZREDA
DISSERTATIONES CLASSIS I
43

ZBORNİK OB STOLETNICI ROJSTVA AKADEMIKA
PROFESORJA DR. VASILIJA MELIKA

Uredili: Rok Stergar, Marko Štuhec, Peter Vodopivec

Recenzenta: Petra Svoljšak in Bojan Balkovec

Jezikovni pregled: Tina Praček

Izdala in založila: Slovenska akademija znanosti in umetnosti

Prelom, priprava in tisk: SETZER, Danilo Radanović s.p.

Naklada: 300 izvodov

Ljubljana, 2024

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

929Melik V.(082)
930.1(497.4):929Melik V.(082)

ZBORNİK ob stoletnici rojstva akademika profesorja dr. Vasilija Melika / [uredili Rok Stergar, Marko Štuhec, Peter Vodopivec]. – Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2024. – (Razprave / Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske in družbene vede = Dissertationes / Academia scientiarum et artium Slovenica, Classis I: Historia et sociologia ; 43)

ISBN 978-961-268-109-8
COBISS.SI-ID 214084611

VSEBINA

Zahvala	9
I. UVODNI NAGOVORI	11
Nagovor predsednika SAZU akademika Petra Štiha ob začetku simpozija ob stoletnici rojstva Vasilija Melika	13
Nagovor predstojnice Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani doc. dr. Irene Selišnik na začetku simpozija ob stoletnici rojstva akademika Vasilija Melika	16
Uvodne besede predsednika Slovenske matice prof. dr. Aleša Gabriča na simpoziju ob stoletnici rojstva zgodovinarja akademika Vasilija Melika	18
II. VASILIJ MELIK – ZGODOVINAR, MENTOR IN UČITELJ	21
<i>Peter Vodopivec</i> , Vasilij Melik v slovenskem zgodovinopisju	23
<i>Rok Stergar</i> , Vasilij Melik: zgodovinar Habsburške monarhije v dolgem 19. stoletju	32
<i>Irena Gantar Godina</i> , Vasilij Melik in slovenski slovanofili	39
<i>Birgitta Bader-Zaar</i> , Vasilij Melik's research on elections and electoral reform in Habsburg Austria	45
<i>Marta Verginella</i> in <i>Irena Selišnik</i> , Trst in Ljubljana skozi dela Vasilija Melika	52
<i>Miroslav Stiplovšek</i> , Prispevek Vasilija Melika k politični in upravni zgodovini domžalskega in kamniškega območja ter moje prijateljsko sodelovanje z njim	66
<i>Darja Mihelič</i> , Melik in srednjeveška mesta – novi pogledi in podatki	72
<i>Branko Šuštar</i> , Šolstvo in zgodovina izobraževanja v delu profesorja Vasilija Melika	90
<i>Vincenc Rajšp</i> , Ob spominu na profesorja Vasilija Melika	114
III. VASILIJ MELIK: MED KOLEGI, ZGODOVINARJI	131
<i>Ignacij Voje</i> , Mozaik spominov na kolega Vasilija Melika	133
<i>Dušan Nečak</i> , Profesor Melik, moj akademski učitelj, mentor, kolega in prijatelj	140
<i>Franc Rozman</i> , Profesor dr. Vasilij Melik	144
<i>Feliks J. Bister</i> , Izbrani doživljaji s profesorjem Melikom	147
<i>Nataša Stergar</i> , Na kavi s profesorjem Melikom. Nekaj spominskih utrinkov	153

Zahvala

Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Slovenska matica in Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani so 30. septembra 2021 v dvorani Slovenske akademije znanosti in umetnosti priredili simpozij ob stoletnici rojstva akademika profesorja dr. Vasilija Melika. Na simpoziju je po uvodnih nagovorih predstavnikov organizatorjev dvanajst referentk in referentov spregovorilo o Melikovem zgodovinopisnem, uredniškem, mentorskem in učiteljskem delu ter nepozabnem sodelovanju, srečevanju in prijateljevanju z njim. Deset jih je svoje prispevke pripravilo tudi za natis v zborniku, tri avtorice in dva avtorja, ki na simpoziju niso sodelovali, pa so prispevke posebej za zbornik napisali naknadno. Uredniki zbornika se iskreno zahvaljujemo trem ustanovam, ki so priredile simpozij, vsem sodelujočim na simpoziju, avtoricam in avtorjem v zborniku objavljenih prispevkov in posebej Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, ki je zbornik finančno podprla in omogočila njegov izid.

Uredniki zbornika: Rok Stergar, Marko Štuhec in Peter Vodopivec

I.

UVODNI NAGOVORI

Nagovor predsednika SAZU akademika Petra Štiha ob začetku simpozija ob stoletnici rojstva Vasilija Melika

Spoštovane gospe in gospodje.

Spoštovane kolegice in kolegi.

Dragi prijatelji.

Dovolite, da vas v imenu Slovenske akademije znanosti in umetnosti, ki je eden treh soorganizatorjev današnjega posveta ob stoletnici rojstva zgodovinarja in akademika profesorja Vasilija Melika, prav lepo pozdravim.

Na današnjem posvetu se spominjamo in ocenjujemo opus enega najbolj pomembnih slovenskih zgodovinarjev druge polovice 20. stoletja. O Vasji, kot smo klicali Vasilija Melika vsi tisti, ki smo se z njim družili, je bilo že veliko povedanega in napisanega. In ko sem prebiral program današnjega simpozija, na katerem sodelujete Vasjevi kolegi, prijatelji, učenci in poznavalci njegovega dela, sem se vprašal, kaj naj sploh povem temu zboru, ne da bi ponavljal že velikokrat izrečeno in zapisano o Vasiliju Meliku.

Najlažje bi bilo povedati nekaj anekdot, ki me povezujejo z Vasjo, a mislim, da jih bomo danes imeli priložnost slišati kar nekaj. Zato sem se odločil, da raje povem nekaj malega o Vasiliju Meliku in SAZU, katere član je bil že njegov oče, geograf Anton Melik (1890–1966, član SAZU od leta 1940).

Za izrednega oziroma, kot se je tedaj reklo, dopisnega člana SAZU je bil Vasilij Melik izvoljen 27. maja 1993. Star je bil 62 let. V razredu za zgodovinske in družbene vede je bil takrat za rednega člana izvoljen Janko Pleterski, za zunanjega dopisnega oziroma po danes veljavnem poimenovanju dopisnega člana pa avstrijski zgodovinar s celovške univerze Helmut Rumpler. Novi člani Akademije so tistega leta postali, če omenim samo nekatere, v tem krogu nemara bolj poznane, še jezikoslovec Kajetan Gantar in literarni zgodovinar Jože Pogačnik v 2. razredu, profesor za biomehaniko in robotiko na Fakulteti za elektrotehniko Alojzij Kralj v 3. razredu, fitocenolog in prvi direktor ZRC SAZU Mitja Zupančič v 4. razredu, pesnik Dane Zajc in zamejska pisateljica Boris Pahor in Alojz Rebula v 5. razredu ter nevrokirurg Vinko Dolenc v 6. razredu.

Ob izvolitvi Vasilija Melika so bili člani SAZU še naslednji zgodovinarji: poleg že omenjenega Janka Pleterskega še Bogο Grafenauer, Ferdo Gestrin in Sergij Vilfan. Družbo v Oddelku za zgodovinske vede 1. razreda pa sta jim delala še umetnosti zgodovinar Emilijan Cevc in arheolog Stane Gabrovec. Nihče med njimi ni danes več med živimi.

Točno štiri leta kasneje, 27. maja 1997, je bil Vasilij Melik izvoljen za rednega člana SAZU. V njegovem razredu sta tedaj postala nova člana profesorica za kazensko pravo in kriminologijo Alenka Šelih ter umetnostni zgodovinar Marijan Zadnikar, medtem ko sta dopisna člana v 1. razredu postala slovensko-nemški sociolog Thomas/Tomaž Luckmann in furlanski zgodovinar ter umetnostni zgodovinar Gian Carlo Menis.

Vasilij Melik je bil član SAZU nekaj manj kot 16 let. V tem času je na Akademiji deloval zlasti strokovno. Predvsem se ga spominjam kot predavatelja na različnih akademskih posvetih, kot sta bila posvet o Slovencih in državi leta 1994 ali mednarodni simpozij Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo leta 1998. Ni pa Melik nikoli sodeloval pri upravljanju Akademije in nikoli ni bil načelnik Oddelka za zgodovinske vede v 1. razredu, ali razredni tajnik, da višjih funkcij sploh ne omenjam. Kaj je bil razlog, ne vem. Je pa vsaj zanimivo, da niso niti omenjeni zgodovinarji njegove generacije, ki so bili člani SAZU, prevzeli nobene funkcije na Akademiji.

Vasilij Melik je umrl 28. januarja 2009 in 4. februarja smo imeli na SAZU žalno sejo, na kateri smo se kot običajno poklonili spominu umrlega člana. Na njej je naloga predstaviti Vasjevo življenje in delo pripadla meni in dovolite mi, da za zaključek preberem uvodni in zaključni odstavek mojega takratnega nagovora. Menim, da sta zanimiva tudi za današnjo priložnost, saj ga, vsaj upam tako, dobro predstavljata tako po poklicni kot tudi po osebni plati.

Moj takratni nagovor sem začel takole: »Slovenska akademija znanosti in umetnosti se danes poslavlja od svojega rednega člana in zaslužnega profesorja Univerze v Ljubljani, akademika Vasilija Melika. Poslavljamo se od zgodovinarja, ki so ga različni ocenjevalci njegovega dela že za časa življenja šteli za enega najpomembnejših in najbolj inventivnih raziskovalcev novejše slovenske zgodovine. Z njim odhaja eden zadnjih iz generacije tistih velikih zgodovinarjev, rojenih okrog leta 1920, ki je tako odločilno zaznamovala slovensko zgodovinopisje v drugi polovici 20. stoletja in s tem tudi pogled, ki ga imamo na slovensko preteklost. Na ugled in pomen, ki ga je užival Vasilij Melik, nemara najbolj vidno opozarja zbornik, izdan ob njegovi osemdesetletnici. Obsega več kot 1100 strani, svoje prispevke vanj pa je jubilarntu v čast prispevalo 82 zgodovinarok in zgodovinarjev iz desetih evropskih držav. Nihče od slovenskih zgodovinarjev še ni doživel tako širokega, lahko bi rekli tako konsenzualnega priznanja stroke.«

Končal pa sem ga z naslednjimi besedami: »Vasilij Melik je bil zares ‚fin zgodovinar‘, kot ga je pred leti dobro označil eden naših kolegov (Vasko Simoniti). To pa ni bil zgolj zaradi svojih znanstvenih in strokovnih dosežkov, ampak tudi – ali nemara predvsem – zaradi svojih človeških lastnosti, zaradi katerih ga je človek preprosto moral imeti rad ali pa vsaj čutiti naklonjenost do njega. Kdor ga je imel priložnost vsaj malo spoznati, je lahko začutil njegovo prijaznost, dobrodušnost, optimizem, vitalnost, radoživost, pa tudi hudomušnost. Bil je nadvse družaben človek, rad se je družil in v njegovi družbi je bilo vedno prijetno. Dopoldanske kave, ki pa seveda niso bile samo kave, na katere smo z njim na fakulteti redno hodili, so postale prav legendarne. Marsikaj smo se ob takšnih prilikah pogovarjali, pametnega in resnega, a tudi preprostega in trivialnega, zanimivo pa je bilo vedno.«

Tako sem zaključil takratni nagovor in za konec naj dodam le, da ne dvomim, da bo zanimivo tudi danes.

Hvala lepa.

Nagovor predstojnice Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani doc. dr. Irene Selišnik na začetku simpozija ob stoletnici rojstva akademika Vasilija Melika

Spoštovani in spoštovane, drage kolegice in kolegi!

V veliko veselje mi je, da je moj prvi nagovor v vlogi predstojnice prav na simpoziju, ki obeležuje delo mojega predhodnika na katedri za 19. stoletje, torej profesorja, ki je predaval Zgodovino Slovencev od 18. stoletja do prve svetovne vojne in vodil seminarje iz slovenske zgodovine. Z veseljem pozdravljam vse udeležence in udeleženke današnjega dogodka in organizacijski odbor, ki je pripravil današnji simpozij.

Pred stotimi leti se je rodil profesor Vasilij Melik. Z današnjim simpozijem se mu zahvaljujemo za njegovo prizadevno delo, ki je pustilo neizbrisan pečat v slovenskem zgodovinopisju in na našem Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani. Tu je začel svoje delo leta 1947, v kabinetu številka 109, ki si ga je kasneje delil s profesorjem Nečakom. Leta 1947 je bil izvoljen za asistenta v tedanjem Historičnem seminarju Filozofske fakultete. V svoji dolgi karieri, ko je vzgajal in izobraževal številne zgodovinarke in zgodovinarje, pa je bil med leti 1974 in 1977 tudi dekan Filozofske fakultete. S svojim vodenjem fakultete je zaznamoval njen razvoj, saj naj bi se upiral nekaterim nepremišljenim reformam, ki so jih želeli uvesti na fakulteti in je končno tudi dosegel svoje, ko so bile le-te umaknjene.

Na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete je neprekinjeno deloval vse do svoje upokojitve leta 1991. Vez z oddelkom je ohranjal tudi kasneje v obliki neformalnih druženj, sodelovanja na znanstvenih srečanjih in z mentorstvom študentom na diplomskem, magistrskem in doktorskem študiju. Prav s svojo široko razgledanostjo je pritegnil in predstavljal avtoriteto za številne študente in študentke, ki so ga imeli radi. Nekateri so pri njem opravili doktorat, med njimi tudi tisti, ki so kasneje na oddelku postali njegovi kolegi. Oblikoval in izšolal je resnično veliko generacij, ki danes krojijo zgodovinopisno narativo. Nekateri kolegi in kolegice vidim tudi danes tukaj in sem prepričana, da bodo omenili tudi kakšno svoje doživetje s profesorjem Melikom in nam ga tako predstavili tudi po človeški plati.

Vzgojna komponenta je skozi njegovo delo in pisanje učbenikov ter zgodovinskih čitank zelo prisotna. Vsekakor je spadal v generacijo, ki je pripravila nekatere ključne strnjene znanstvene preglede slovenske zgodovine in iz njih sem se učila tudi sama. Profesor Melik je v skoraj šestdesetletnem znanstvenem delu napisal temeljne članke o slovenski politični zgodovini, brez njegovega dela danes nihče ne more študirati slovenske politične zgodovine, in tudi danes pri slovenski zgodovini študentje in študentke še vedno berejo njegove članke. Preprosto je avtor, ki spada v kanon slovenske zgodovine s tem, da je s filigransko natančnostjo študiral volitve, nacionalna razmerja, smernice v gibanju podpore posameznim političnim taborom, zakonodajo, iz njegovih del pa izvemo veliko tudi o ustroju volilnega sistema. Na primer, kje je bil prvič na Slovenskem uporabljen proporcionalni volilni sistem. Poleg tega se v njegovih delih skrivajo drobci, ki ne pričajo zgolj o politični zgodovini, pač pa tudi o kulturni zgodovini Slovencev (o vlogi intelektualcev in tudi o prilikah, ko so padli v nemilost, pa tudi o avtostereotipih in stereotipih Slovencev), pisal je o pričakovanjih Slovencev, njihovih strahovih in upih. Melik je o zgodovini naroda razmišljal na več načinov, ne le skozi prizmo iskalca in oblikovalca zgodbe, pač pa tudi širše humanistično oz. interdisciplinarno. Poleg tega velja v njegovih tekstih prebrati tudi lucidne ugotovitve o Slovencih – »Bolj kot je narod mlad, bolj občutljivo reagira na ugotovitve o svoji preteklosti, ker občuti to bolj za politični problem, ne pa za hladnokrvno ugotovitev dejstev.«

Vse naše delo stoji na ramenih naših predhodnikov, ki so vzpostavljali vedo in gradili temelje prihodnosti. Med slednje zagotovo spada tudi Vasilij Melik. »Živimo iz tradicije vse naše preteklosti – gremo v sedanost,« kot pravi sam. Vsem udeležencem in udeleženkam simpozija želim, da se danes poglobijo v različne vidike Melikovega dela, od njegovega uredniškega dela, ki je pripomoglo k izdaji številnih prekrasnih avtobiografskih virov – spominov Vošnjaka, Hribarja, Šukljeta ..., prek njegovih polemičnih razmišljanj o nalogah in ocenah slovenskega zgodovinarstva do njegovih znanstvenih ugotovitev o problematiki slovenske zgodovine 19. stoletja. Želim vam uspešno delo!

Uvodne besede predsednika Slovenske matice prof. dr. Aleša Gabriča na simpoziju ob stoletnici rojstva zgodovinarja akademika Vasilija Melika

Spoštovani predsednik SAZU Peter Štih, spoštovana predstojnica Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani kolegica Irena Selišnik, drage prijateljice in prijatelji, verjetno nas tukaj ni ravno veliko, ki se ne bi tako ali drugače srečevali z Vasilijem Melikom in bogato znanstveno dediščino, ki nam jo je zapustil. Zadnje se seveda ne bom dotaknil, saj jo bodo bolj poglobljeno in podrobno obravnavali referenti in referentke, ki jih sploh ni malo. Ko smo na Zgodovinskem odseku Slovenske matice sprožili pobudo, da bi ob stoletnici Melikovega rojstva pripravili posvet o njegovem delu, se je pogovor kar samoumevno nadgradil v dogovor, da naj bi to naredili v sodelovanju treh ustanov, pri katerih je pustil pomemben pečat. O njegovem ugledu dovolj zgovorno priča že *Melikov zbornik*, ki ga je Založba ZRC izdala leta 2001, s prispevki več kot osemdesetih zgodovinarjev in zgodovinarok iz desetih evropskih držav. Pri načrtovanju današnjega posveta smo se pa omejili bolj na domače okolje, saj ob pobudah, rojenih v času omejitev zaradi covid-19, še ni bilo jasno, ali bo simpozij sploh možno izvesti. Navsezadnje pa je le prišel na vrsto, čeprav z zamudo v primerjavi s prvotno zamišljenim načrtom in z dejansko stoletnico Melikovega rojstva.

S Slovensko matico je Vasilij Melik sodeloval predvsem kot avtor. V Matičin program je bila najprej vključena njegova doktorska disertacija *Volitve na Slovenskem 1861–1918*, ki je bila objavljena leta 1965, prinesla pa mu je sloves enega največjih strokovnjakov avstrijskega volilnega sistema in volilnega prava, čemur so sledila tudi vabila za sodelovanje iz drugih držav na ozemlju rajne Avstrije. Slovenski matici je nato predlagal, da bi začela objavljati spomine slovenskih politikov iz prvih desetletij parlamentarnega sistema v Avstriji. Sam je pripravil za objavo in napisal spremni študiji za spomine Josipa Vošnjaka, ki jih je Slovenska matica izdala leta 1982, in za leto kasneje izdane spomine Ivana Hribarja. Sodeloval je tudi na nekaterih posvetih, ki jih je začela Slovenska matica bolj pogosto pripravljati na začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja. Oktobra 1981 je tako na Levstikovem simpoziju orisal Levstikovo mesto v slovenskem političnem življenju (objavljeno v *Levstikovem zborniku*, 1982), marca 1982 pa na Bleiweisovem

simpoziju, kjer se je na soroden način spoprijel z orisom Bleiweisovega pomena. Rezultati tega posveta so bili objavljeni leta 1983 v sedmem zvezku *Zbornika za zgodovino naravoslovja in tehnike*.

Veliko več o Melikovem zgodovinopisnem delu bomo v nadaljevanju slišali od referentov, ki so bili njegovi sodelavci, študenti, prijatelji, sodelavci. Vsak se ga spominja na svoj način, večina pa verjetno po njegovi natančnosti, izpostavljanju pomena drobnih podatkov in pripravljenosti za odprt in sproščen pogovor.

Organizacija tovrstnega posveta seveda potrebuje čas in predvsem organizatorje, ki jim gre zahvala, da bomo lahko prisluhnili – ne dvomim – zanimivim, svežim in novim pogledom na Melikovo delo in njegovo osebnost. Programsko shemo in priprave za posvet sta imela v rokah Marko Štuhec in Peter Vodopivec, ki bosta tudi moderirala današnji posvet. SAZU oz. njen predsednik Peter Štih nas gostita v svojih prostorih, kjer se ob tovrstnih priložnostih vedno počutimo dobrodošli. Referentkam in referentom pa se bomo za to, da nas bodo obogatili z duhovno hrano, vsaj malce oddolžili z malce drugačno hrano, za kar v zadnjih letih večkrat poskrbi Mestna občina Ljubljana, ki se tudi na ta način pokloni svojim pomembnim meščanom.

V imenu Slovenske matice želim vsem skupaj obilico zadovoljstva ob spoznavanju znanega ali malce manj znanega Vasilija Melika in obujanju spominov na osebnost, ki je združevala vse tri ustanove, organizatorice posveta.

II.

**VASILIJ MELIK:
ZGODOVINAR, MENTOR IN UČITELJ**

Vasilij Melik v slovenskem zgodovinopisju

Peter Vodopivec

Pravijo, da si vsaka generacija na novo oblikuje pogled na zgodovino. Toda profesor Vasilij Melik – za vse, ki smo imeli to možnost, da smo se pri njem učili in z njim prijateljevali, preprosto Vasja – se ni dal ujeti v generacijske meje. V svojem znanstvenem in raziskovalnem delu se je široko odprl za nova tematska področja, nove pristope in nove poglede, a v isti sapi ob opozarjanju na že opravljeno delo in raziskovanje predhodnikov, loteval vedno novih, še neraziskanih tem, druge, ki so bile že predmet raziskovanja in razlag, pa izvirno osvetljeval in predstavljal v novi luči. Melikovo raziskovalno delo je bilo – kot vsi vemo – zelo široko in raznoliko. Segalo je od politične prek demografske, socialne, upravne in gospodarske do kulturne zgodovine in zgodovine vsakdanjega življenja, ob prevladujoči pozornosti 19. stoletju in času pred prvo svetovno vojno, pa se je – kot je sam dejal – večkrat »dotaknil« tudi starejših obdobij, zlasti vloge reformacije v slovenskem razvoju ter nastanka in razvoja srednjeveških mest. Toda »njegovo glavno delovno področje« je bilo, povedano zopet z njegovimi besedami, »19. stoletje v zelo širokem obsegu«¹, od začetkov slovenskega narodnega gibanja v drugi polovici 18. stoletja do konca prve svetovne vojne.

Melik je seveda svoj pogled na zgodovino in slovensko zgodovino oblikoval postopoma.² »Zgodovinarju se z leti nabira znanje, bogati pogled na čas, s katerim

¹ Vasilij Melik, Zgodovinar o sebi in o svojem delu, Zgodovinski časopis 45/1991, št. 1, str. 15. Objavljeno tudi v: Vasilij Melik, Slovenci 1848–1918, Razprave in članki. Izbral, uredil in spremno besedo napisal Viktor Vrbnjak, Maribor: Litera, 2003, str. 16.

² O Melikovi življenjski poti in njegovem zgodovinopisnem delu so ob njegovih življenjskih jubilejih že pisali Bogo Grafenauer (Vasilij Melik – šestdesetletnik, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino 29/1981, str. 59–61), Ferdo Gestrin (Vasilij Melik – šestdesetletnik, Zgodovinski časopis 34/1980, str. 391–397), Ignacij Voje (Vasilij Melik – sedemdesetletnik, Zgodovinski časopis 45/1991, str. 5–13), Janez Cvirn, (80-letnica akademika Vasilija Melika, Zgodovinski časopis 55/2001, str. 5–7) in Stane Granda (Vasilij Melik – osemdesetletnik, Mohorjev koledar 2002, Celje 2002, str. 201–206). V obsežnem Melikovem zborniku, izdanem ob Melikovi osemdesetletnici, je njegovo »življenjsko in ustvarjalno pot« predstavil in orisal Branko Marušič (Akademik Vasilij Melik – osemdesetletnik, Melikov zbornik, Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje, Ljubljana, ZRC SAZU 2001, str. 13–31), v spremni besedi h knjigi Melikovih razprav in člankov Slovenci 1848–1918 pa jo je podrobno opisal Viktor Vrbnjak (cit. v op. 1, str. 711–734).

se ukvarja,« je dejal ob svoji sedemdesetletnici. Za študij zgodovine so ga že v srednji šoli navdušili. Občna zgodovina za slovensko ljudstvo Josipa Stareta in Sienkiewiczovi romani, profesor Fran Zwitter, ki je bil njegov profesor že v gimnaziji, pa je bil na fakulteti prvi, pri katerem je poslušal predavanja o slovenski zgodovini 19. stoletja in slišal o »statističnih virih« in virih, kot so »uradni listi«. ³ Po maturi leta 1939 je na Filozofski fakulteti v Ljubljani poleg zgodovine kot drugi predmet vpisal še geografijo, hkrati pa na stolici za primerjalno literaturo in literarno vedo poslušal predavanja profesorja Antona Ocvirka. Diplomiral je leta 1943, ko je opravil zaključna izpita iz narodne in obče zgodovine in ustni izpit iz primerjalne književnosti. Med profesorji zgodovine, ki so »vsak na svoj način« vplivali nanj, je posebej omenil Milka Kosa, Nikolo Radojčića in Frana Zwittra, med najbolj dragocenimi zgledi, ki so jih učitelji na gimnaziji in na univerzi posredovali učencem in študentom, pa sta bila – povedano zopet z njegovimi besedami – »skrb za natančno in jasno izražanje« in »odpor do površnosti in frazarjenja«. ⁴ Temu zgledu je v svojih predavanjih in zgodovinopisnem delu sledil tudi sam, saj je predaval in pisal jasno in stvarno, a hkrati živo in tekoče.

Že v času študija so ga med velikimi racijami konec junija 1942 prijeli Italijani in ga poslali v Gonars, kjer je ostal do novembra 1942, dve leti pozneje, leta 1944 pa je moral še na prisilno delo v bežigraske vojašnice v Ljubljani in v Postojno. Po vojni je bil sprva nekaj mesecev zaposlen kot prevajalec pri Tanjugu, nato pa je skoraj leto in pol delal kot pomočnik ljubljanskega mestnega arhivarja in bibliotekar v Slovanski knjižnici. Tedaj se je z bibliotekarstvom in arhivistiko zblížal, da je obe stroki, kot je zapisal, »štel za svoji« vse življenje in s področja obeh objavil več odmevnih razprav. Leta 1947 je postal asistent v tedanjem Historičnem seminarju Filozofske fakultete v Ljubljani in tako začel svojo več kot štiri desetletja dolgo visokošolsko pedagoško in znanstvenoraziskovalno pot. Nekaj let je predaval na Višji pedagoški šoli v Ljubljani, leta 1952 pa postal predavatelj gospodarske zgodovine na Ekonomski fakulteti. Z Ekonomske fakultete se je sedem let pozneje, ko so tam ugotovili, da gospodarske zgodovine ne potrebujejo več, vrnil na Filozofsko fakulteto, kjer je s temo Volilni sistemi na Slovenskem leta 1959 doktoriral in bil leto pozneje izvoljen za docenta za zgodovino Srbov, Hrvatov in Makedoncev v 19. stoletju. Leta 1969 je postal izredni in leta 1974 redni profesor, pri čemer mu je bila *venia legendi* že leta 1970 razširjena tudi na slovensko zgodovino od 18. stoletja do prve svetovne vojne. Od leta 1982 je predaval tudi uvod v zgodovino, od leta 1986 pa še kulturno zgodovino za slaviste. ⁵

³ Vasilij Melik, Zgodovinar o sebi in svojem delu, cit. v op. 1, str. 15.

⁴ Prav tam.

⁵ Bogo Grafenauer, cit. v op. 2, str. 60. Oddelek za zgodovino 1920–2010 ob devetdesetletnici, Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za zgodovino 2010, str. 37.

Vasilij Melik je volitvam in volilni zgodovini v Habsburški monarhiji pred prvo sveto vojno posvetil že svoji prvi, leta 1947 in leta 1948 v Zgodovinskem časopisu objavljeni razpravi, volitve na Slovenskem v letih 1861–1918 in zgodovina staroavstrijskega volilnega sistema pa so bile njegova prva velika znanstveno-raziskovalna tema. V monografiji, ki je izšla leta 1965,⁶ je podrobno analiziral spreminjanje in značilnosti volilnega sistema v avstrijski polovici monarhije in vpliv teh sprememb na slovensko narodno-politično življenje. Z natančno analizo neenakosti položaja in pravic privilegiranih skupin, mest in podeželja v volilnem sistemu in sprva zelo previdne širitve volilne pravice pri državnoborskih volitvah od osemdesetih let 19. stoletja dalje, posebej pa seveda deželnozborskih in državnoborskih volilnih rezultatov, je nazorno osvetlil procese politične in nacionalne mobilizacije ter narodnostnega in političnega opredeljevanja prebivalstva. Iz njegove knjige je jasno razvidno, da se je prebivalstvo v slovenskih deželah po prvem volilnem uspehu na deželnozborskih volitvah leta 1867 in v dobi taborov razmeroma počasi vključevalo v politično življenje, volilna udeležba pa je bila po pokrajinah in volilnih kurijah različna in vse do zadnjih desetletij monarhije razmeroma nizka. Knjiga o volitvah na Slovenskem, ki temelji na pravi množici arhivskega in drugega, dotlej malo upoštevanega gradiva, je tudi pet desetletij in pol po izidu nepogrešljivo temeljno delo za razumevanje socialnih osnov in dinamike slovenskega političnega gibanja v drugi polovici 19. in na začetku 20. stoletja. Ugledni avstrijski zgodovinar Gerald Stourzh jo je ob njenem prevodu v nemščino leta 1997 označil za nepogrešljiv in v širšem okviru nekdanje monarhije nepresežen prispevek k zgodovini Habsburške monarhije v času Franca Jožefa.⁷

Glavno tematsko področje Melikovega raziskovalnega in pedagoškega dela je bila seveda zgodovina t. i. »dolgega slovenskega 19. stoletja«. Knjiga Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca prve svetovne vojne, ki sta jo s Ferdinom Gestrinom sprva le za obdobje od začetka 19. stoletja do začetka prve svetovne vojne napisala in izdala leta 1950, razširjeno in zgodovinopisno posodobljeno pa objavila šestnajst let pozneje,⁸ je bila desetletja ne le nepogrešljiv študijski priročnik generacij študentov, temveč tudi edini celovit, širše poznan in priljubljen (med drugim v srbsščino in hrvaščino preveden) oris slovenske politične, družbene, gospodarske in kulturne zgodovine v času od konca 18. stoletja do propada monarhije. Melik je 19. stoletju, zlasti njegovi drugi polovici, posvetil še množico krajših

⁶ Vasilij Melik, *Volitve na Slovenskem*, Ljubljana: Slovenska matica 1965.

⁷ Vasilij Melik, *Wahlen in alten Österreich am Beispiel der Kronländer mit slowenischsprachiger Bevölkerung*, Anton Gindely Reihe (herausgegeben von Gerald Stourzh), Aus dem Slowenischen von Irena Vilfan – Bruckmüller, Böhlau Verlag Wien – Köln – Weimar 1997, str. 6.

⁸ Gestrin-Melik, *Slovenska zgodovina 1813–1914*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1950. Ferdo Gestrin – Vasilij Melik, *Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do 1918*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966.

in daljših razprav, v katerih je izvirno orisal podobo tedanjih slovenskih razmer, narodno-političnih predstav in narodno-političnega razvoja. V letih 1968–1982 pa je v okviru zgodovinarskih zborovanj s skupino raziskovalcev kritično pregledal tudi dotedanje, zlasti Prijateljeve ocene slovenske politike, strank in nekaterih njenih voditeljev druge polovice 19. stoletja in jih osvetlil v novi luči.

Tako je med drugim pokazal, da je klerikalna struja v slovenski politiki in celo med duhovščino v šestdesetih letih 19. stoletja precej počasneje povečevala svoj vpliv, kot je trdil Prijatelj, staroslovenci z Bleiweisovom na čelu pa tudi v času kratkotrajnega konservativno-liberalnega razcepa v začetku sedemdesetih let niso povsem popustili klerikalnim pritiskom. Vso pozornost je posvetil tudi slogaški dobi ter strankarskim in narodno-političnim spopadom od devetdesetih let dalje in posebej skrajno negativnim posledicam strankarskega ideološkega in nacionalnega izključevanja. Pri tem je vztrajno opozarjal na različne narodno-politične razmere in različno dinamiko narodno-političnega razvoja in narodnega oblikovanja v posameznih deželah s slovenskim prebivalstvom in kritično zavračal kranjsko-centrične zgodovinopisne razlage. V samo jedro slovenske politične zgodovine, kot je ob Melikovi osemdesetletnici poudaril Janez Cvirn, prav tako posegajo njegove spremne besede k ponatisom spominov nekaterih pomembnih slovenskih politikov (Vošnjaka, Hribarja in Ravniharja)⁹. Leta 1990 je pripravil, uredil in s spremno besedo pospremil knjigo razprav Frana Zwittra z naslovom *O slovenskem narodnem vprašanju*, ki jo je izdala Slovenska matica.¹⁰

Melik je sicer res večkrat dejal in zapisal, da so Slovenci v času od obnove ustavnega življenja do leta 1918 narodnostno in kulturno hitreje napredovali kot kdajkoli prej, toda hkrati je ves čas poudarjal, da je slovensko narodno oblikovanje – podobno kot pri drugih narodih monarhije – potekalo postopoma, po pokrajinah različno in v razvojnem loku, ki je trajal več kot stoletje. Eden nepogrešljivih temeljev tega razvoja je bila, kot je ugotavljal, sprva počasna, a po reformi osnovnega šolstva konec šestdesetih let 19. stoletja vse hitrejša rast pismenosti, s katero so se Slovenci do konca stoletja razvili v enega najbolj pismenih narodov v monarhiji. V tem smislu je opozarjal na izjemen pomen osnovnega šolstva in učiteljstva v slovenskem narodnem razvoju, obenem pa na osnovi statističnih podatkov prvi nazorno predstavil rast števila slovenskih študentov na avstrijskih visokih šolah od srede 19. stoletja dalje in z njo rast slovenskega izobraženstva, ki je postalo v drugi polovici 19. stoletja najpomembnejši glasnik slovenskih narodnih želja in zahtev.¹¹

⁹ Janez Cvirn, 80-letnica akademika Vasilija Melika, cit. v op. 2, str. 6.

¹⁰ Fran Zwitter, *O slovenskem narodnem vprašanju*. Izbral, uredil in spremno besedo napisal Vasilij Melik, Ljubljana: Slovenska matica 1990.

¹¹ Vasilij Melik – Peter Vodopivec, Slovenski izobraženci in avstrijske visoke šole 1848–1918, *Zgodovinski časopis* 40/1986, št. 2, str. 269–282. Tudi v nemščini: *Die slowenische Intelligenz und*

Čeprav je glavno pozornost usmerjal k drugi polovici 19. stoletja, je izvirno in pregledno osvetlil tudi razmere v predmarčni dobi, ko naj bi res še ne bilo »primerno govoriti o slovenski družbi, slovenskem meščanstvu, slovenski birokraciji in podobno«, kot je zapisal, ko pa se je vendar sočasno s širjenjem nemške in italijanske nacionalne zavesti počasi, »od človeka do človeka, od prijatelja do prijatelja, od profesorja do učenca, od dijaka do dijaka«, že širila tudi »slovenska zavest« in zajela »del inteligence in majhen del meščanstva«. ¹² V strokovnih in poljudnih publikacijah, razpravah in člankih je hkrati obravnaval procese in težave širjenja slovenske narodne zavesti in narodnega opredeljevanja v drugi polovici 19. stoletja in opozarjal na nemajhne človeške stiske in omahovanja, ki so jih povzročala z narodnim opredeljevanjem in politično-ideološkimi delitvami povezana razhajanja med dotedanjimi prijatelji, sosedi in celo družinskimi člani. Vendar pri tem tudi zaostrena nacionalna in politična razmerja konec 19. in na začetku 20. stoletja, ko je v mednacionalnih odnosih in ideološko-političnih delitvah prevladalo izključujoče stališče »vsak k svojim«, kot je poudarjal, niso povsem in povsod prekinila stikov med starimi prijatelji in znanci, med profesorji in študenti.

Slovinci so bili pred prvo svetovno vojno, kot je ugotavljal, povsem razvit narod »z izoblikovanim jezikom, narodno opredeljenim izobraženstvom, političnimi voditelji, strankami in dnevnim ter kulturnim in strokovnim časopisjem in živahnim kulturnim in društvenim življenjem«, njihova velika težava pa je bila, da jim je manjkala polovica, zlasti gospodarsko aktivnega meščanstva, saj so procesi gospodarske modernizacije na jugu monarhije močno zaostajali za razvitejšimi severnimi območji. V napetem političnem ozračju v Cislajtaniji je v zadnjih dveh desetletjih pred prvo svetovno vojno v vseh treh slovenskih strankah prevladalo jugoslovanstvo, pri čemer pa so bile predstave o morebitni prihodnji jugoslovanski skupnosti v okviru monarhije različne in nejasne. Večina jugoslovanskih predstav je bila pač vse do zadnjega leta monarhije vezana na habsburški okvir, saj je, kot je zapisal leta 1988 (ob sedemdeseti obletnici leta 1918), »ogromna večina avstrijskih Slovencev doživljala Avstrijo kot danost, ob kateri neke druge uresničljive bližnje možnosti ni bilo, čeprav so ob mislih na slovanstvo sanjali o različnih rešitvah«. ¹³

die österreichischen Hochschulen 1848–1918. V: *Wegenetz europäischen Geistes* 2, Wien – Verlag für Geschichte und Politik Wien 1987, str. 134–154.

¹² Vasilij Melik, *Družba na Slovenskem v predmarčni dobi*. V: *Obdobja romantike v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1981, str. 517–518. V nemščini: *Die Verhältnisse im Vormärz in Slowenien*, Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 82, *Der panonische Raum Zwischen Beharrung und Fortschritt*, Graz 1982, str. 123–127.

¹³ Vasilij Melik, *Leto 1918 v slovenski zgodovini*, *Zgodovinski časopis* 42/1988, št. 4, str. 525.

Če so bila navedena tematska področja glavna področja Melikovega zgodovinskega dela, pa je v številnih znanstvenih razpravah in širšem krogu bralcev namenjenih člankih segel še mnogo širše. Melik je imel, kot kaže bibliografija njegovih objav, na eni strani izjemen posluš za sintezo, na drugi pa je ob sintetičnih prikazih in študijah posvečal razmeroma veliko pozornost tudi razmeram v ožjih lokalnih, naj bo mestnih ali krajevnih okvirih, in slovenskim stikom z drugimi slovanskimi in zlasti južnoslovanskimi narodi, slovenskim gledanjem na razmere v Srbiji, Bosni in Hercegovini, Dalmaciji in Makedoniji in slovenskim opisom balkanskih dežel ob koncu 19. stoletja. V več razpravah in člankih, med drugim o volitvah v jugoslovanski Sloveniji in razpadanju slovenskega liberalnega tabora med obema vojnama, je segel tudi v čas prve Jugoslavije, ob obširnih prispevkih o ljudskem šolstvu v času monarhije pa je pisal tudi o zgodovini Univerze in Filozofske fakultete v Ljubljani. Hkrati je bil skupaj s Ferdinandom Gestrinom (in pri eni od čitank še z Milkom Kosom) soavtor večkrat ponatisnjenega šolskega učbenika in dveh osnovnošolskih čitank.

Že leta 1980 je pozdravil in podprl ponovno zanimanje za zgodovino vsakdanjega življenja, ki pa je imelo, kot je ugotavljal z opozorili na pisanje Antona Kremlja, Josipa Mala in drugih, v slovenskem zgodovinskega pisarstva prav tako že svojo tradicijo. K ponovnemu zanimanju za vsakdanje življenje v slovenski preteklosti je sam prispeval več člankov o življenjskih stroških, cenah živil in stroških tiska in založništva v predmarčni dobi. Pri tem je kritično opozarjal, da prihaja s širitvijo raziskovanja in novimi raziskovalnimi področji humanističnih in družboslovnih strok – kot je prav raziskovanje vsakdanjega življenja – do neutemeljenih zahtev po razmejevanju med strokami in poskusov njihovega prisvajanja posameznih, na novo aktualnih raziskovalnih tem ter se zavzel za enakopravno, interdisciplinarno sodelovanje med njimi, saj »ni pomembno pripadnik katere stroke« (zgodovine, etnologije, antropologije ali geografije) »določeno znanstveno področje raziskuje«, pomembno je le, »kako dobro ali slabo« to dela, pri čemer je običajno sploh dobro, če mejna področja raziskuje več strok.¹⁴

Za Melika je bila zgodovina ena sama, zato je zavračal politično motivirane delitve na bolj in manj pomembna obdobja, zgodovinske teme pa na velike in male. S svojim izjemnim znanjem, odprtostjo, duhovitostjo in neposredno, nadvse družabno naravo si je že doma pridobil širok krog sodelavcev in prijateljev vseh generacij, zelo uspešno pa je sodeloval tudi z zgodovinarji drugod v Jugoslaviji in v tujini. Vse od druge polovice šestdesetih let je bil aktiven član jugoslovansko-čehoslovaške zgodovinske komisije, k delu katere je širokogrudno pritegnil tudi

¹⁴ Vasilij Melik, K zgodovini vsakdanjega življenja, Raziskovanje kulturne ustvarjalnosti na Slovenskem, gradivo za posvetovanje, Univerza Edvarda Kardelja, Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana, 1980, str. 89–94.

mlajše kolege, ki smo se na srečanjih komisije prvič srečali s češkimi in slovaškimi zgodovinarji in seznanili z njihovimi raziskovalnimi ustanovami. Na Dunaju je navezal stike z Avstrijskim inštitutom za vzhodno in jugovzhodno Evropo in krogom zgodovinarjev okoli profesorja Richarda Plaschke, udeleževal pa se je tudi mednarodnih simpozijev Mogersdorf – Modvinci, na katerih so se od začetka sedemdesetih let srečevali avstrijski, madžarski, hrvaški in slovenski zgodovinarji, in pri teh – podobno kot pri znanstvenih srečanjih na Dunaju in drugod – prav tako odpiral vrata mlajšim kolegom. Ko je v osemdesetih letih zaživel sodelovanje med jugoslovanskimi in francoskimi zgodovinarji, je za njihovo srečanje v Ljubljani leta 1985 pripravil referat o Ilirskih provincah v slovenski zgodovini,¹⁵ že leta 1987 pa se je prvič in nato še večkrat aktivno udeležil simpozijev Slovenske teološke akademije v Rimu. Sodeloval je še na številnih drugih znanstvenih sestankih in posvetih na tujem in v Jugoslaviji, hkrati pa odmevno predaval na slovenskih zgodovinarskih in slavističnih zborovanjih ter simpozijih. Vse od sedemdesetih let se je prav tako aktivno in z veseljem udeleževal srečanj mlajših slovenskih in avstrijskih zgodovinarjev, ki smo se zavzemali za s preteklimi nacionalnimi in političnimi ocenami neobremenjeno razpravo o nemško-slovenskih razmerjih v 19. in 20. stoletju, v devetdesetih letih pa tudi posvetov in razprav, ki jih je na svoji domačiji v Ziljski dolini prirejal profesor Andrej Moritsch.

Že leta 1950, na začetku svoje znanstvenoraziskovalne poti, se je posvetil še eni zahtevni nalogi: oblikovanju in objavljanju bibliografije slovenske zgodovine. Prvi bibliografski pregled v letih 1945–1950 objavljenih del, razprav in člankov o slovenski zgodovini od naselitve do napada Nemčije na Jugoslavijo leta 1941 je skupaj s sodelavci pripravil in objavil leta 1951 v Zgodovinskem časopisu (bibliografija del o protiokupatorskem boju in drugi svetovni vojni je izhajala posebej v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja), nato pa v naslednjih dveh desetletjih in pol s sodelavkami in sodelavci sestavil in v Zgodovinskem časopisu objavil še pet bibliografij v letih 1950–1972 izdanih zgodovinopisnih del.¹⁶ Pri tem je bila le prva bibliografija oblikovana kot pregledni spisek publikacij, v vseh drugih pa so bile te v strnjenem besedilu tudi smiselno in tematsko razporejene ter kratko vsebinsko predstavljene. Sestavljanje takšne bibliografije, ki je bila vsebinsko in tematsko urejen izbor izvirnih strokovnih del, je bilo – kot je v članku ob Melikovi šestdesetletnici omenil že Bogo Grafenauer – seveda precej zamudno, saj je bilo treba vsako v bibliografijo vključeno delo »vsaj pregledati, in

¹⁵ Vasilij Melik, *Les Provinces Illyriennes dans l'histoire Slovène*, Actes du Colloque Franco-Yugoslave des historiens, qui s'est tenu à Ljubljana les 26 et 27 septembre 1985, Ljubljana: Centre Culturel Charles Nodier, 1985, str. 26–30.

¹⁶ Bibliografija slovenske zgodovine VI (Publikacije iz let 1969–1972). Sestavila Olga Janša - Zorn in Vasilij Melik, *Zgodovinski časopis* 29/1975, št. 3-4, str. 329, Viktor Vrtnjak, nav. delo, str. 714.

ne samo prepisati naslove»¹⁷. Toda Melik se je, prepričan, da je eden od pogojev uspešnega raziskovanja temeljito poznavanje že raziskanega in napisanega, kot urednik in glavni avtor kljub temu dve desetletji in pol vneto in zavzeto posvečal bibliografskemu delu in bibliografiji slovenske zgodovine.

Vasilij Melik je bil 26 let – od leta 1973 do vključno leta 1999 – glavni in odgovorni urednik Zgodovinskega časopisa in je časopis široko odprl najrazličnejšim temam in raziskovalcem vseh generacij. Uredil je 27 letnikov Zgodovinskega časopisa, v zbirki Zgodovinskega časopisa pa je v času, ko ga je urejal, izšlo kar 21 knjig.¹⁸ Aktivno je deloval tudi v Zgodovinskem društvu in bil potem, ko je bilo to leta 1980 preoblikovano v Zvezo zgodovinskih društev, v letih 1982–1985 njen predsednik. V letih 1972–1974 je bil prodekan in v letih 1974–1977 dekan Filozofske fakultete v Ljubljani, v letih 1978–1980 pa predstojnik Oddelka za zgodovino. Ko je bil leta 1991 upokojen, mu je fakulteta podelila naslov zaslužnega profesorja. Istega leta je hkrati prejel prestižno avstrijsko državno nagrado Anton Gindely Preis za zgodovino »donavske monarhije«, tako imenovano po nemško piščem češkem zgodovinarju Antonu Gindelyju (1829–1892), rojenem nemško govorečemu očetu iz Ogrske in češko govoreči materi, ki je bil v času študija med drugim študent Františka Palackega in od leta 1867 profesor avstrijske zgodovine na univerzi v Pragi. Leto pozneje ga je avstrijsko ministrstvo za znanost odlikovalo še s križcem za znanost in umetnost Republike Avstrije. Leta 1993 je bil izvoljen za izrednega in štiri leta pozneje za rednega člana SAZU. Leta 2002 je bil odlikovan s srebrnim častnim znakom Republike Slovenije, leta 2005 pa ga je Društvo zgodovinarjev Oddelka za zgodovino Jagelonske univerze počastilo še z odlikovanjem in nagrado Wacława Felczaka in Henrika Wereszyckiego za najbolj zanimiva dela o zgodovini narodov srednje in vzhodne Evrope.

Vasilij Melik je bil in prav gotovo je eden najinovativnejših in najpomembnejših raziskovalcev novejšje slovenske zgodovine. S svojim obsežnim delom je bistveno spremenil in razširil tradicionalno podobo slovenskega narodnega oblikovanja in razvoja v zadnjem stoletju in pol Habsburške monarhije. Viktor Vrbnjak je večino Melikovih inovativnih člankov in razprav, ki obravnavajo čas od leta 1848 do leta 1918 in so bili objavljeni v strokovnih revijah, zbornikih in drugih publikacijah, zbral in povezal v knjižno celoto in leta 2002 izdal pri založbi Litera v Mariboru.¹⁹ Vasilij Melik pa se je seveda generacijam slovenskih zgodovinarjev neizbrisno zapisal v spomin predvsem kot izjemen, neposreden, za vprašanja in razpravljanje vedno odprt učitelj in predavatelj. Že seminarje je pogosto spreminjal v sproščen pogovor, ki ga je ob odličnem poznavanju književnosti bogatil z opozarjanjem na

¹⁷ Bogo Grafenauer, nav. delo, str. 61.

¹⁸ Oddelek za zgodovino 1920–2010, cit. v op. 5, str. 37.

¹⁹ Vasilij Melik, Slovinci 1848–1918, Razprave in članki, cit. v op. 2.

najrazličnejšo ne le strokovno, temveč tudi književno literaturo, svoje razlage pa pri tem popestril z duhovitimi, stvarnimi zgodovinskimi anekdotami. Številnim, ki smo imeli ta privilegij, da smo ostali z njim povezani po končanem študiju, je na ta način buril domišljijo in širil obzorje tudi ob klepetih ob kavi. »Bil je mojster detajla,« je ob njegovi sedemdesetletnici dejal Vasko Simoniti. »S sočnim primenom je znal zadeti in zajeti čustveno stran trenutka ali daljšega časa,« saj je imel izjemen posluš za najbolj življenjske plati pretekle stvarnosti, ki jim zgodovinarji običajno ne pridejo blizu ali pa ne posvečajo večje pozornosti.²⁰

Številnim, ki smo ostali z njim strokovno in prijateljsko povezani, je z nasveti in vedno pripravljen na pogovor požrtvovalno pomagal tudi pri poznejšem raziskovalnem delu, in tistim, ki smo se odločili za pedagoški poklic, pri premagovanju pedagoških težav. Podobo slovenske, južnoslovanske in staroavstrijske zgodovine, ki smo si jo sčasoma izoblikovali, smo na ta način neizogibno oprli na njegove zgodovinopisne razlage in njegovo zgodovinopisno delo. Vasilij Melik je bil in s svojim delom je nepogrešljiv in nepozaben učitelj.

²⁰ Vasko Simoniti, Nagovor ob počastitvi jubileja prof. dr. Vasilija Melika na Oddelku za zgodovino, Zgodovinski časopis 45/1991, št. 1, str. 13.

Vasilij Melik: zgodovinar Habsburške monarhije v dolgem 19. stoletju*

Rok Stergar

Ob sedemdeseti obletnici konca prve svetovne vojne, leta 1988, je Vasilij Melik v krajšem članku »Leto 1918 v slovenski zgodovini« zapisal: »Vrsta najrazličnejših načrtov o tem, kako bi bilo treba preurediti Avstrijo, predstavlja pravo bogastvo misli, obenem pa svojevrstno priča na eni strani o krizi države, na drugi pa tudi o njeni življenjski sili, saj za umirajoče navadno ne delamo programov. Težko je reči, ali bi prevladali dezintegracijski ali nasprotni tokovi, če ne bi prišlo do 1. svetovne vojne. Vojna je vse odločila!«¹

Kratki odlomek odlično ilustrira najboljše lastnosti Melikove historiografske produkcije, saj gre za pretehtano sodbo, ki se izogiba determinizmu in ji ne manjka nians, hkrati pa je povedana v nenavadno enostavnem jeziku, brez odvečnih besed. Ne manjka ji niti subtilnega humorja. Ko je Melik zatrdil, da Habsburška monarhija pred začetkom vojne ni bila obsojena na smrt, hkrati ni zanikal globokih problemov in kriz, ki so pretresale državo. V času, ko se je razpad Jugoslavije zdel vse bolj mogoč, tudi ni zapadel v nostalgijo, ki je med drugim poganjala približno sočasna knjigotrska uspeha slovenskih prevodov Rothove *Radetzkyjeve koračnice* (1982) in Bledove biografije Franca Jožefa (1990) in je bila značilna tudi za precejšen del tedanjega pisanja o Srednji Evropi.² Predvsem pa je zapisal misel, ki je izstopala iz siceršnje slovenske historiografske produkcije; ta je tedaj Habsburško monarhijo razumela kot anahronizem, obsojen na propad.

* Tekst je nespremenjen ponatis besedila, objavljenega v *Zgodovinskem časopisu* 75, št. 3/4 (2021), 530–35. Dodanih je le nekaj lektorskih popravkov.

¹ Vasilij Melik, Leto 1918 v slovenski zgodovini, *Zgodovinski časopis* 42 (1988): 526. O reformnih načrtih sta v zadnjem času pisala: John Deak, *Forging a Multinational State: State Making in Imperial Austria from the Enlightenment to the First World War* (Stanford, CA, 2015) in Jana Osterkamp, *Vielfalt ordnen: Das föderale Europa der Habsburgermonarchie (Vormärz bis 1918)* (Göttingen, 2020).

² O raznovrstnih pojmovanjih Srednje Evrope in povezanosti srednjeevropskega mita z nostalgijo za habsburško državo gl. npr. Peter Vodopivec, Srednja Evropa: mit ali (tudi) stvarnost?, *Prispevki za novejšo zgodovino* 43, št. 2 (2003): 7–18; Miloš Zelenka, Mit Srednje Evrope v literarnem diskurzu 20. stoletja, *Ars & Humanitas* 2, št. 1 (2008): 29–42.

Takšno mnenje je skupaj s tezo o monarhiji kot »ječi narodov« v slovenski javnosti povsem prevladalo po razpadu Avstro-Ogrske in je bilo – kot v drugih državah naslednicah – dominantno tudi v zgodovinopisju.³ Čeprav njihovim analizam ni manjkalo poglobljenosti in subtilnosti, so zgodovinarji – in res so bili brez izjeme moški – kolaps Habsburške monarhije razumeli kot nujen korak na poti k nastanku nacionalnih držav. Te so v svojem nereflektiranem nacionalizmu razumeli kot cilj in smisel zgodovinskega razvoja. Kot sta že pred časom ugotovila Janez Cvirn in Peter Vodopivec, so bila taka stališča značilna tudi za dve ključni knjigi, ki sta zaznamovali generacije slovenskih zgodovinarjev in zgodovinarok: Prijateljstvo *Slovensko kulturnopolitično in slovstveno zgodovino* in predvsem *Nacionalne probleme v habsburški monarhiji*, tekst, ki ga je Fran Zwitter napisal v sodelovanju z Jaroslavom Šidakom in Vasom Bogdanovom.⁴ Zwitter, nedvomno izjemen zgodovinar in eden redkih Slovencev, ki so pisali o celotni monarhiji, je v tem delu in drugih tekstih habsburško državo označil za anahronizem, njen razpad je bil zanj vprašanje časa, nastanek novih držav pa »v celoti brez dvoma velik napredek.«⁵

Ni pa mogoče – kot je tudi že opozoril Vodopivec – spregledati niti vpliva stališč, ki jih je v svojem spisu *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* zagovarjal ideolog tedanjega jugoslovanskega režima Edvard Kardelj. Zanj je bila zgodovina zadnjih desetletij Habsburške monarhije predvsem boj »zatiranih narodov« za osvoboditev, država pa »silno zamotan vozle imperialističnih, narodnih in socialnih nasprotij, ki so morala prej ali slej privedi do burnega razpleta.« Že v devetdesetih letih 19. stoletja, je menil Kardelj, je razpad dvojne monarhije »postal neposredna socialna in politična nujnost.«⁶

V sočasnem mednarodnem zgodovinopisju so bila mnenja o razlogih za razpad Habsburške monarhije nekoliko bolj deljena. Predvsem nekateri avstrijski zgodovinarji, pa tudi Italijan Leo Valiani, državi niso odrekli zmožnosti preživetja in so razpad – kot Melik leta 1988 – videli predvsem kot posledico prve svetovne

³ Jernej Kosi, Habsburški imperij, nova zgodovina in Slovenci, v Pieter M. Judson, *Habsburški imperij: Nova zgodovina* (Ljubljana, 2018), 503–16; Pieter M. Judson, The Study of the Nineteenth Century in Habsburg Central Europe, *Central European History* 51, št. 4 (2018): 629–34.

⁴ Janez Cvirn, Zwitterov pogled na Habsburško monarhijo, v *Zwitterov zbornik: ob stoletnici rojstva zgodovinarja dr. Frana Zwittera (1905–1988)*, ur. Peter Štih (Ljubljana, 2006), 35–46; Peter Vodopivec, Slovenci in Habsburška monarhija, v *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju = Slowenisch-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert*, ur. Dušan Nečak idr. (Ljubljana, 2004), 33–35. Gl. tudi Janez Cvirn in Jure Gašparič, »Neizbežnost« razpada Habsburške monarhije – slovenski pogled, *Studia Historica Slovenica* 5, št. 1/3 (2005): 443–56.

⁵ Fran Zwitter, *Nacionalni problemi v habsburški monarhiji* (Ljubljana, 1962) predvsem 7 in 9.

⁶ Edvard Kardelj, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, 5. izd. (Ljubljana, 1980), 373, 395.

vojne in antantnih politik.⁷ Toda v nacionalnih zgodovinopisjih držav naslednic ter v britanskem in ameriškem zgodovinopisju je do poznih osemdesetih let 20. stoletja prevladovala teza o dolgotrajni in nerešljivi krizi, ki naj bi bila predvsem posledica nezmožnosti rešitve tako imenovanega nacionalnega vprašanja. Na to je na eni strani – kot v slovenskem primeru – vplivala nacionalistična teleologija, na drugi pa akademske genealogije. Kot je namreč pokazal John Deak, so bili ključni angleško pišoči akademski zgodovinarji habsburškega imperija učenci medvojnih antantnih propagandistov, ki so odločilno prispevali k oblikovanju tez o »ječi narodov« ter neizogibnem propadu in nastanku nacionalnih držav.⁸ To velja tudi za britanskega zgodovinarja Alana Johna Percivala Taylorja in njegovo vplivno knjigo s podnaslovom *Zgodovina avstrijskega cesarstva in Avstro-Ogrske*, ki je leta 1956 s spremno besedo Frana Zwitterja izšla v slovenskem prevodu in je do pred kratkim ostala edina v tem jeziku dostopna sinteza tega poglavja srednje-evropske zgodovine. Že zato – seveda pa tudi ker je potrjevala že uveljavljeno podobo habsburške države – je imela precejšen vpliv na predstave širše slovenske javnosti in na slovensko historiografijo. Da ta sega vse do danes – oziroma vsaj do predvčerajšnjim –, je v recenziji Grdinove ponesrečene sinteze slovenske zgodovine v zadnjih habsburških desetletjih dobro pokazal Andrej Pančur.⁹

V starejših objavah, tudi v svojih ključnih, je Vasilij Melik o Habsburški monarhiji pisal znotraj enakega razlagalnega okvira. V nekaterih zgodnejših je Kardeljevemu spisu pripisoval veliko težo, kar je sicer prav lahko bila pragmatična poteza. V eni svojih prvih razprav, izvirni in sistematični analizi frankfurtskih volitev na področju današnje Slovenije, ga je obširno citiral v sklepnem delu, v katerem je pisal o tedanji slovenski politiki.¹⁰ Sklicevanje na Kardelja pa najdemo še kasneje, med drugim v nesrečni recenziji Slodnjakove *Geschichte der slowenischen Literatur*, ki je leta 1959 izšla v *Slovenskem poročevalcu*, in v sintetični *Slovenski*

⁷ Laurence Cole, Leo Valiani's 'La Dissoluzione dell'Austria-Ungheria' in *Historiographical Context*, *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske* 10 (2016): 145–54; Cvirm, Zwitterov pogled na Habsburško monarhijo; Ulrike Harmat, *Untergang, Auflösung, Zerstörung der Habsburgermonarchie? Zeitgenössische Bedingungen der Erinnerung und Historiographie*, v *Bewältigte Vergangenheit? Die nationale und internationale Historiographie zum Untergang der Habsburgermonarchie als ideelle Grundlage für die Neuordnung Europas*, ur. Helmut Rumpler in Ulrike Harmat, *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, zv. 12 (Wien, 2018), 49–95.

⁸ John Deak, *The Great War and the Forgotten Realm: The Habsburg Monarchy and the First World War*, *The Journal of Modern History* 86, št. 2 (junij 2014): 336–80.

⁹ Andrej Pančur, Igor Grdina, *Slovenci med tradicijo in perspektivo*, *Prispevki za novejšo zgodovino* 45, št. 1 (2005): 164–71. Za pomen Taylorjeve knjige gl. tudi Vodopivec, *Slovenci in Habsburška monarhija*, 33.

¹⁰ Vasilij Melik, *Frankfurtske volitve 1848 na Slovenskem*, *Zgodovinski časopis* 2–3 (49, 1948): 69–134.

zgodovini, ki sta jo napisala s Ferdom Gestrinom.¹¹ Predvsem pa so na Melika močno in dolgo vplivali pogledi njegovega gimnazijskega in univerzitetnega učitelja Frana Zwittera, prvega, ki je na ljubljanski univerzi predaval in preučeval zgodovino 19. stoletja.¹² Tako kot v Zwitterovih tudi v Melikovih interpretacijah Habsburška monarhija ni bila karikatura, zgodovino tega obdobja je prikazal v vsej njeni večplastnosti in monarhije gotovo ni razumel kot »ječe narodov«, ampak je državi priznaval tudi določene zasluge pri oblikovanju narodov. Hkrati je pogosto, tako kot že Fran Zwitter, poudarjal, da so slovenski nacionalisti Avstriji z redkimi izjemami imeli za svojo državo, da so jo imeli za »danost, ob kateri neke bližnje uresničljive druge možnosti ni bilo.«¹³ Hkrati pa je tekste kot komaj opazna rdeča nit prepletala misel, da je razvoj dogodkov neizogibno vodil k letu 1918 in nastanku nove, nacionalne države.

Do leta 1988 so se Melikove ocene očitno spremenile, pri čemer je bil predober zgodovinar, da bi zapadel v nekritičnost, značilno za nekatere zgodovinarje iz Srednje in Vzhodne Evrope. Je pa na pronicljiv način anticipiral spremembe v interpretacijah, ki so v mednarodnem zgodovinisju nastopile nekaj let kasneje, ko se je izoblikovala bolj optimistična podoba dvojne monarhije, saj so zgodovinarke in zgodovinarji opozorili na njeno vitalnost in – normalnost.¹⁴ Hkrati so tako kot Melik poudarili, da so bila ključna vojna leta 1914–18 in dogodki ter procesi tistega časa, ki so povzročili dotlej nepredstavljivo izgubo legitimnosti.¹⁵ Toda Melik je svoj članek objavil v slovenščini in zato njegovi sveži pogledi

¹¹ Vasilij Melik, Velik korak nazaj, *Slovenski poročevalec*, 6. marec 1959, 4; Ferdo Gestrin in Vasilij Melik, *Slovenska zgodovina: od konca osemnajstega stoletja do 1918* (Ljubljana, 1966), passim. O t. i. aferi Slodnjak in Melikovi vlogi v njej gl. Aleš Gabrič, *Socialistična kulturna revolucija: slovenska kulturna politika 1953–1962* (Ljubljana, 1995), 281–90; Tone Smolej, *Filozofska fakulteta (1919–1971): Od fakultete profesorjev do fakultete študentov*, v Dušan Nečak idr., *Zgodovina Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani* (Ljubljana, 2019), 75.

¹² Melik je o Zwitterovem delu, nekoliko pa tudi o njegovem vplivu nanj, pisal v spremni besedi k izboru Zwitterovih člankov, ki jih je uredil in izdal leta 1990. Gl. Fran Zwitter, *O slovenskem narodnem vprašanju*, ur. Vasilij Melik (Ljubljana, 1990), 491–502.

¹³ Vasilij Melik, Ivan Hribar in njegovi Spomini, v Ivan Hribar, *Moji spomini*, ur. Vasilij Melik, zv. 2 (Ljubljana, 1984), 642.

¹⁴ Za sintezo teh pogledov gl. Pieter M. Judson, *The Habsburg Empire: A New History* (Cambridge, MA, London, 2016) in slovenski prevod *Habsburški imperij: nova zgodovina* (Ljubljana: Sophia, 2018). Za pregled razvoja historiografije gl. Marco Bellabarba, *Storici anglosassoni e impero asburgico: intorno a The Habsburg Empire di Pieter M. Judson e a The Habsburg Monarchy di Steven Beller*, *Storica* 25, št. 74 (2019): 129–57; Judson, *The Study of the Nineteenth Century in Habsburg Central Europe*.

¹⁵ John Deak in Jonathan E. Gumz, How to Break a State: The Habsburg Monarchy's Internal War, 1914–1918, *The American Historical Review* 122, št. 4 (2017): 1105–36; Pieter M. Judson, Where Our Commonality Is Necessary ...: Rethinking the End of the Habsburg Monarchy, *Austrian History Yearbook* 48 (2017): 1–21.

na nove interpretacije, ki so se uveljavile med zadnjo generacijo zgodovinarov in zgodovinarjev Habsburške monarhije, niso imeli zaznavnega vpliva. Jezika relevantne historiografije sta pač predvsem nemščina in angleščina, saj le redki razumejo vseh enajst jezikov nekdanje države.

So pa zapisane misli pomembne za oceno Melika in njegovega zgodovinopisja. Zagotovo so nanj vplivale okoliščine, saj ni mogoče spregledati, da je članek nastal, ko je bila Jugoslavija v globoki krizi in se marsikomu ni več zdela tako zgodovinsko nujna kot desetletja pred tem.¹⁶ Vendar zapisane trditve predvsem dokazujejo, da je celotno svojo kariero preverjal in revidiral svoja spoznanja, kar je približno ob istem času sam poudaril v radijski oddaji, pozneje objavljeni v *Zgodovinskem časopisu*.¹⁷ Dokazujejo, da se ni bal izvirnosti, da se ni bal podvomiti o tistem, kar so generacije pred njim razumele kot samoumevno, kot nekaj, o čemer se sploh nima smisla spraševati. Zato ker je to nenehno počel, ker ga je pri delu gnala neizčrpna radovednost, želja več izvedeti in bolje razumeti, je Melikov prispevek k historiografiji današnjega slovenskega prostora in širše regije tako pomemben.¹⁸

Da bi več izvedel in bolje razumel, je v svoje raziskovanje vključeval nove, dotlej neznane ali neuporabljene vire, venomer je svoja spoznanja umeščal v širši kontekst ter hkrati ni ignoriral pomembnih podrobnosti in nians. Tako so nastajale njegove raziskave volilne zgodovine, ki so vrh gotovo dosegle z leta 1965 objavljeno knjigo *Volitve na Slovenskem*, še vedno temeljnim delom, leta 1997, več kot trideset let po izidu originala, natisnjenim tudi v nemščini. Knjiga in druge objave – Melik je temeljni pregled volilne zakonodaje in sestave cislajtanskih deželnih zborov napisal tudi za serijo *Die Habsburgermonarchie 1848–1918* – so korenito spremenile razumevanje volitev v habsburški ustavni dobi, saj je Melik osvetlil celoten proces, z vsemi relevantnimi podrobnostmi. Habsburške volitve je prikazal z vso njihovo zapletenostjo in protislovnostjo ter hkrati na eleganten in razmeroma lahko razumljiv način. Zato je delo še danes relevantno in med specialisti za to tematiko uživa velik ugled. Birgitta Bader-Zaar, ki je trenutno vodilna poznavalka habsburških volitev, mi je na neki konferenci pred leti navdušeno razlagala, da je knjiga tako rekoč njena biblija. Google Scholar, ki v takih primerih ni ravno zanesljiv, pa je vseeno uporaben za ilustracijo, zadnji citat beleži leta 2014, in sicer je delo v svoji knjigi *Military Culture and Popular Patriotism in*

¹⁶ Po razpadu Jugoslavije je Vasilij Melik svoje mnenje o tem vprašanju predstavil v kratkem referatu, ki je potem izšel kot članek. Vasilij Melik, Jugoslavija – zgodovinska zmeta ali nuja?, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 65 = 30, št. 1 (1994): 51–54.

¹⁷ Vasilij Melik, Zgodovinar o sebi in o svojem delu: prof. dr. Vasilij Melik, *Zgodovinski časopis* 45, št. 1 (1991): 14–16.

¹⁸ Za kompletno bibliografijo gl. Nataša Stergar, Bibliografija prof. dr. Vasilija Melika, v *Melikov zbornik: Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje*, ur. Vincenc Rajšp idr. (Ljubljana, 2001), 33–59.

Late Imperial Austria citiral Laurence Cole, eden najboljših zgodovinarjev pozne Habsburške monarhije. Vsemogočni Web of Science pozna citat iz leta 2001, ko je Melikovo knjigo citiral italijanski zgodovinar Angelo Ara. Brez dvoma je knjiga eden najpomembnejših prispevkov zgodovinarjev in zgodovinarok iz Slovenije k zgodovini habsburškega 19. stoletja.

V mednarodni historiografiji je manj odmevala serija v *Zgodovinskem časopisu* objavljenih člankov o politični zgodovini druge polovice 19. stoletja, so pa te objave spremenile, včasih na glavo postavile, razumevanje tega časa v slovenskem zgodovinoписju in so vse do danes ključne za vsakogar, ki ga želi raziskovati. Nastali so kot del kolektivne revizije dotedanje podobe tega časa, utemeljeni predvsem na *Slovenski kulturnopolitični in slovstveni zgodovini* Ivana Prijatelja, eruditskemu in obsežnemu tekstu, ki pa je vendar imel vrsto šibkih točk. Melik je k temu projektu prispeval serijo ključnih razprav, v katerih je v obravnavo pritegnil številne nove vire, predvsem pa na novo premislil obravnavane procese. S tem smo dobili bistveno bolj prepričljiv in hkrati niansiran pogled na slovensko politično zgodovino v dolgem 19. stoletju.¹⁹ Poleg tega je Melik v teh člankih in nekaterih drugih objavah, med drugim v sintezi zgodovine 19. stoletja, ki sta jo napisala s Ferdinom Gestrinom, precej dopolnil tudi zgodovino oblikovanja narodov na tem prostoru. Melik, ki se je glede razumevanja naroda naslonil predvsem na Zwitterove konceptualizacije, je proces oblikovanja slovenskega naroda pokazal kot kompliciran in zatikajoč, vendar je hkrati menil, da se je zaključil v tretji četrtini 19. stoletja.²⁰ Nekatero novejšo raziskavo to postavlja pod vprašaj, prav tako za tisti čas značilno etnicistično domnevo, da naj bi se slovenski narod izoblikoval iz domnevno prej obstoječih etničnih Slovencev. Gotovo pa so ob izidu Melikovi prispevki bili pomembna novost in so njegova dognanja v dobršni meri relevantna še danes.²¹

¹⁹ Razprave so bile leta 2002 ponatisnjene v zborniku Vasilij Melik, *Slovinci 1848–1918: razprave in članki*, ur. Viktor Vrtnjak (Maribor, 2002).

²⁰ Gestrin in Melik, *Slovenska zgodovina*, 82. Glede Zwitterovega razumevanja narodov in procesov njihovega oblikovanja gl. predvsem Fran Zwitter, Slovenski politični prerod XIX. stoletja v okviru evropske nacionalne problematike, *Zgodovinski časopis* 18 (1964): 75–153.

²¹ Za drugačne poglede na začetke nastanka slovenskega naroda in uspešnost nacionalizacije heterogenega prebivalstva gl. predvsem: Joachim Hösler, *Von Krain zu Slowenien: Die Anfänge der nationalen Differenzierungsprozesse in Krain und der Untersteiermark von der Aufklärung bis zur Revolution 1768 bis 1848* (München, 2006); Jernej Kosi, Je bil proces formiranja slovenskega naroda v 19. stoletju res zgolj končni naslednik tisočletne slovenske kontinuitete?, *Zgodovinski časopis* 64 (2010): 154–75; Jernej Kosi, *Kako je nastal slovenski narod: Začetki slovenskega nacionalnega gibanja v prvi polovici 19. stoletja* (Ljubljana, 2013); Rok Stergar in Jernej Kosi, Kdaj so nastali 'lubi Slovenci'? O identitetah v prednacionalni dobi in njihovi domnevni vlogi pri nastanku slovenskega naroda, *Zgodovinski časopis* 70 (2016): 458–88; Rok Stergar, National Indifference in the Heyday of Nationalist Mobilization? Ljubljana Military Veterans and the Language of Command, *Austrian History Yearbook* 43 (2012): 45–58.

Toda Melikova radovednost in njegovo raziskovanje ter publiciranje niso bili omejeni samo na politično zgodovino dolgega 19. stoletja. Posegal je v starejša in kasnejša obdobja, loteval se je tem iz kulturne, ekonomske, upravne in demografske zgodovine, pisal o stereotipih in zgodovini šolstva ter vsakdanjega življenja. Ne glede na to, česa se je lotil in kako dolg je bil tekst, ki ga je napisal, v njegovih objavah nikoli ni manjkalo pronicljivih ugotovitev. Pogosto so to bile nekakšne miniature, ki so v enem stavku povedale, kar drugi (morda) uspemo povedati v treh odstavkih. Melik je pač znal pisati enostavno, a brez pretiranega poenostavljanja! Ob tem je deloval na različnih funkcijah na fakulteti in v strokovnih združenjih, predvsem pa je bil med leti 1973 in 2000 urednik *Zgodovinskega časopisa* in je s svojimi sodelavci in sodelavkami osrednjo slovensko zgodovinsko revijo odprl za nove teme in nove pristope.²² Pri Slovenski matici je za objavo pripravil in s poglobljenimi spremnimi besedami opremil nekaj za zgodovino 19. stoletja ključnih spominskih spisov in izbrane razprave Frana Zwittera.

Ker ga je preteklost resnično zanimala in je zgodovinopisje razumel kot prostor sodelovanja, je nenehno spodbujal druge – od študentk in študentov do mlajših kolegic in kolegov – k raziskovanju in bil pri tem pripravljen pomagati z nasveti, literaturo, drugim gradivom in podatki. Tako je postal formalni ali neformalni mentor več generacijam uspešnih raziskovalk in raziskovalcev.²³ Vsi, ki smo ga kadarkoli vprašali za nasvet, se spomnimo značilnih malih listkov s prepoznavno pisavo, na katere si je zapisal odgovor, če se ga ni spomnil takoj ali če je moral kakšno stvar najprej preveriti v literaturi. Mnogi se z nostalgijo spomnimo tudi neformalnih pogovorov ob kavi in sadjevčku, saj je znal pripovedovati na edinstven način, počasi, premišljeno, hkrati humorno, predvsem pa s pristnim, skoraj otroškim navdušenjem.

Ne da bi zanikali pomen drugih, Janeza Cvirna, Janka Pleterskega, Petra Vodopivca, Frana Zwittera in še koga, lahko trdimo, da je Vasilij Melik bil in ostaja ključni zgodovinar slovenskega dolgega 19. stoletja. V slovenski historiografiji pa velikega pečata ni pustil samo zaradi svojega izvirnega in poglobljenega raziskovanja, ampak tudi s siceršnjim delovanjem ter s svojo širino in odprtostjo do novega. Ob njegovi sedemdesetletnici je Vasko Simoniti, ki je bil takrat predstojnik Oddelka za zgodovino na ljubljanski Filozofski fakulteti, v iskrim in prijaznem priložnostnem nagovoru med drugim ugotovil, da je Vasilij Melik je »fin zgodovinar«.²⁴ S tem se lahko le strinjam in dodam, da je bil tudi fin človek, pravzaprav je bil zelo fin človek.

²² Janez Cvirn, Akademik dr. Vasilij Melik – osemdesetletnik, *Zgodovinski časopis* 55, št. 1 (2001): 6, 7.

²³ V priložnostnih zapisih različnih avtorjev se ta tema venomer pojavlja. Za primer gl. Franc Rozman, Akad. prof. dr. Vasilij Melik (17. 1. 1921–28. 1. 2009), *Časopis za zgodovino in narodopisje* 80 = 45, št. 4 (2009): 5–8.

²⁴ Vasko Simoniti, Nagovor ob počastitvi jubileja prof. dr. Vasilija Melika na oddelku za zgodovino, *Zgodovinski časopis* 45, št. 1 (1991): 14.

Vasilij Melik in slovenski slovanofili

Irena Gantar Godina

Profesor Vasilij Melik: zgodovinar, profesor, odličen svetovalec in predvsem dragocen mentor mlajšim zgodovinarjem in zgodovinarikam. Pogovori z njim nikoli niso izzveneli v prazno, nasprotno, bili so zelo navdihujoči. Njegov široki spekter preučevanj slovenske zgodovine in njenih osebnosti ni posebej vključeval slovanske ideje kot posebnega poglavja, toda vseskozi se je srečeval tudi s tematiko, ki je privlačila tudi mene, tj. s slovansko idejo v vseh svojih oblikah.

Slovanska ideja, panslavizem, tudi rusofilstvo, so ideje, ki so bile privlačne za številne Slovence, večinoma politike, kulturnike, izobražence. Toda tako kot pri drugih slovanskih narodih se je slovanska ideja tudi med Slovenci periodično aktualizirala, predvsem v kriznih obdobjih, v letih 1848/49, 1866/67 in zlasti po 1870/71. Pobudnica za tovrstne razprave praviloma ni bila Rusija, marveč tisti narodi, ki so se v danih kulturno-političnih okoliščinah počutili ogroženi, npr. Čehi, Slovenci in Hrvati, v drugi polovici 19. stoletja pa tudi Poljaki in Slovaki.

Pred letom 1848 so razprave o slovanstvu potekale v ožjem krogu slovenskih kulturnikov in znanstvenikov, npr. Antona Tomaža Linharta, pozneje tudi Matije Čopa, ki je bil v stiku s tedanjimi češkimi kulturniki/znanstveniki. Tako Čop kot Prešeren sta odklanjala Gajev ilirizem, prav tako tudi Kollarjevo idejo o samo štirih slovanskih »izobraženih dialektih«, kamor je Kollar uvrstil češki, poljski, ilirski in ruski jezik (O literarni vzajemnosti med plemeni in narečji slovanskega naroda 1836, v nemškem prevodu leta 1837). Prešernov krog je Kollarjevo idejo zavračal; kot eden redkih se je na Kollarjeve ideje odzval Prešeren z epigramom, s katerim je jasno povedal, kaj si misli o tem: »Čeh, Poljak in Ilir, Rus svoj 'zobraziti jezik, njih le mogočni ga rod ima pravico pisat'. Beli Hrovat, Rus'njak ne, Slovak ne, s Slovenci ne drugi, tem gre, Slave pesom, lajati, tace lizat'«. ¹

Vseslovanski kongres marca 1848 v Pragi je bil tudi za Slovence pomemben mejnik v razumevanju slovanskega povezovanja. In prav pregled Melikovih razprav pokaže, da so mu bili posebej zanimivi tisti politični oz. narodni programi,

¹ France Prešern, Bahači četvero bolj množnih Slave rodov, v: France Prešern, Poezije 1846, izšle 1847.

ki so vključevali tako zedinjeno Slovenijo kot slovansko povezovanje z drugimi slovanskimi, posebej v avstrijskem cesarstvu živečimi narodi. Enako velja za tiste slovenske politike in kulturnike, ki so izstopali po svojih političnih ali svetovno-nazorskih posebnostih. Med temi je bilo veliko simpatizerjev pa tudi načrtovalcev slovanskega povezovanja, zato sem se morala omejiti na nekaj najpomembnejših, ki so izstopali po svojih političnih stališčih: tako Matija Majar, J. E. Krek in Ivan Hribar, so bili vsi narodno zavedni privrženci slovanske ideje, pa vendar so se po razumevanju in delovanju za slovansko povezovanje v mnogočem razlikovali, antipod omenjenim pa je bil svojski Davorin Hostnik.

Vasilij Melik je veliko pozornosti posvetil prelomnemu letu 1848. Kot posebej privlačen in pomemben je poudaril Majarjev prvi slovenski politični program. V njem je Majar, med drugim, postavil prav povezovanje Slovanov kot eno od prioritet slovenske politike oz. narodnega gibanja. Za Melika je bil ključen Majarjev v političnem listu Slovenija objavljen prispevek *Slaveni in Nemci*. Majar je tu navajal krivice, ki jih v kulturnem in političnem smislu doživljajo Slovenci s strani nemških elit, in zavračal očitke, da gre pri slovanskem povezovanju za rusizem, panslavizem ipd. Kot je zapisal Melik, je Majar zagovarjal ljubezen do vseh Slovanov, »... kajti smo si bratje po krvi in kri ni voda ... Vsi Slovani našega cesarstva naj bi bili le en narod ...«²

Med pomembnejše Majarjeve zapise je Melik štel tudi članek *Dežele našega cesarstva*, v katerem je Majar predstavil svojo zamisel preureditve cesarstva: Avstrija naj postane zvezna država svobodnih narodov; zveznih enot naj bi bilo pet, ena od teh naj bi bila slovanska enota. Menil je, da so vsa slovanska plemena en sam slovanski narod, vsako pleme je svobodno in enako drugim. Majar je naštel deset plemen, Slovence, Dalmatince, Hrvate, Slavonce, Srbe, Čehe, Moravce, Slovake, Poljake in Rusine.³ (Manj znano je dejstvo, da je pred Majarjem imel podobne ideje hrvaški pesnik Ostrožinski,⁴ ki se je prav tako zavzemal za federativno ureditev Habsburške monarhije glede na etnične meje. Habsburška monarhija naj bi postala zveza svobodnih in enakopravnih narodov, toda v nasprotju z Majarjem Ostrožinski ni priznaval skupne slovanske nacije, marveč osem slovanskih, pri čemer je združil Hrvate in Srbe ter Čehe in Moravce.)

V času obnove ustavnega življenja je Majar v članku *Stanje Slovincov*, objavljenem v Novicah (13. in 20. marca 1861), v treh točkah naštel slovenske zahteve, med drugimi tudi bratsko slogo s Hrvati in vzajemnost s Slovani, zlasti avstrij-

² Vasilij Melik, Nacionalni programi Matije Majar Ziljskega, v: Vasilij Melik, Slovenci 1848–1918, Razprave in članki. Izbral, uredil in spremno besedo napisal Viktor Vrtnjak, Maribor: Litera, 2002, str. 62.

³ Prav tam, str. 63.

⁴ Utješinović Ognjeslav Ostrožinski (1817–1890), hrvaški pesnik in politik.

skimi. Velik odmev med Slovenci pa je imela etnografska razstava v Moskvi leta 1867, za katero je slovenski del etnografske dediščine pripravil prav Matija Majar.

Melik je menil, da se je Majar »v zgodovino burnega leta 1848 posebej zapisal z iniciativnostjo in pri formuliranju slovenskega političnega programa mu gre nedvomno prvo mesto ...« Pripisal mu je ne le visoko nacionalno zavest, marveč tudi vlogo pomembnega načrtovalca preureditve monarhije v zvezo enakopravnih svobodnih narodov. Videl ga je kot navdušenega Slovana, deloma fantasta, pa tudi realista in pragmatika, saj je svoj program prilagajal tedanjim okoliščinam. »V zgodovino burnega leta 1848 se je posebej zapisal z iniciativnostjo in pri formuliranju slovenskega političnega programa mu gre nedvomno prvo mesto.«⁵

Poleg Majarja sta bila Meliku najljubša slovenska politika – si upam zapisati – Janez Evangelist Krek in Ivan Hribar.

J. E. Kreka, utemeljitelja krščanskosocialnega gibanja med Slovenci, je označil kot eno osrednjih osebnosti tistega časa. Tudi Kreku slovanska ideja in medslovanško povezovanje nista bila tuja. Panslavizem je sicer odklanjal, saj ga je označil kot »neutemeljeno umetelno sestavljen pojem ...«, ki da je izmišljen, »izmislili pa so si ga nasprotniki Slovanov ...«, toda to ga ni odvrnilo od želje po tesnejših stikih z Rusijo.

Na Krekovem simpoziju v Rimu septembra 1991 je Melik J. E. Kreku posvetil prispevek *Pomen Kreka za slovensko zgodovino*, kjer je, med drugim, zapisal: »Od glavnih dveh Krekovih dejavnosti naj najprej in obširneje spregovorim o njegovem delu za svobodo slovenskega naroda in za jugoslovansko državo ...«. Po Melikovem mnenju je bil Krek »zelo navdušen Slovan ...« in »... prav tako navdušen za povezovanje na 'slovanskem jugu'«. Poudaril je, da se je Krek zavzemal za združitev sprva le avstrijskih Jugoslovanov, balkanski pa naj bi se nato naslonili nanje. »Moja pesem ... v državnem zboru in deželnem zboru kranjskem je bila vedno ta: rešite jugoslovansko vprašanje tako, da boste dali katoliške Hrvate in Slovence skupaj pod avstrijskim cesarstvom in potem bo država močna ... Na Balkanu vas Srb, Črnogorec, Bolgar, Romun ne bo več sovražil, ampak bo rekel: tam je prostost doma, politična, gospodarska, tam se da naprej priti, pojdemo in združimo se mi pod dvoglavim orlom,« je dejal na slovenskem ljudskem taboru v Šmihelu pri Pliberku 17. maja 1914.⁶

Kot posebej pomembno Melik omenja Krekovo odobravanje aneksije Bosne in Hercegovine leta 1909 v kranjskem deželnem zboru. Krek naj bi jo razumel kot prvi korak k združenju vseh južnih Slovanov monarhije v samostojen državno-pravni organizem. Krekova misel, da so vsi južni Slovani en sam narod, je bila

⁵ Cit. v op. 2, str. 64.

⁶ Vasilij Melik, *Pomen Kreka za slovensko zgodovino*, Krekov simpozij v Rimu, Celje: Mohorjeva družba 1992, str. 107.

po Melikovem mnenju predvsem precej razširjeno prepričanje, da smo Slovenci premajhni in da bo poudarjanje enotnosti prineslo moč in premagalo vsa nasprotja.

Melik je v prispevku omenil tudi spomenico papežu leta 1915, ki so jo sestavili katoliški Slovenci in Hrvati, med njimi tudi Krek. V njej so se zavzeli za hrvaško-slovensko združitev v okviru monarhije. Majniška deklaracija leta 1917 se je po Melikovem mnenju razlikovala predvsem po poudarkih: medtem ko je bila združitev južnih Slovanov monarhije v posebno avtonomno enoto za Kreka dolgotrajnejša naloga, je bila v Majniški deklaraciji nujna zahteva tedanjega trenutka.

Melik je postavil Kreka v središče slovenskega boja za narodovo svobodo in še več kot to: pomen Krekovega delovanja je videl predvsem v organizacijskem, socialnem, gospodarskem in kulturnem delu. Poudarjal je, da Krekov pomen ni bil omejen le na katoliški tabor, saj je gibanje, kot je zapisal, pod njegovim vodstvom dvignilo kulturno raven vsega slovenskega naroda. V dvigu te ravni je videl glavni pomen Kreka za slovensko zgodovino.

Med pomembne slovenske politike je Melik uvrstil tudi Ivana Hribarja. Ko je Hribar ob 25-letnici Slovenskega naroda 1893 zapisal: »Krepko slovenstvo, zajemajoče svojo moč iz večno svežega nepremagljivega slovanstva«, je Melik v tej Hribarjevi opredelitvi za slovanstvo prepoznal bistvo Hribarjeve politične misli. V obsežni študiji *Ivan Hribar in njegovi Spomini* je velik del pozornosti posvetil prav Hribarjevemu slovanstvu in pozneje jugoslovanstvu.

Na prelomu stoletja Ivan Hribar sicer ni bil edini slovanoljub, »to je bila splošna značilnost Hribarjeve generacije ...«, toda, kot je v spremni študiji k Hribarjevim spominom ugotovil Melik, »... razlika je le v tem, da je pri večini bila to le zavest in vera, čustvena simpatija brez kakega posebnega znanja o slovanskih narodih ... brez posebne aktivnosti. Pri Hribarju pa je bila ta zavest vodilo za življenje in delo ...«⁷

Vseh Hribarjevih dejavnosti seveda tu ni mogoče opisati, saj je bil, lahko rečemo, *spiritus agens* številnih dogodkov, akcij medslovanskega sodelovanja vse do leta 1914. Občudoval je Rusijo in spoštoval češki narod. Tudi zato je velik pomen pripisoval neoslavizmu oz. novoslovanskemu gibanju, saj je v tem videl uresničevanje približevanja avstrijskih Slovanov Rusiji. Uspelo mu je organizirati vseslovanski časnikarski kongres leta 1908 v Ljubljani. Sama novoslovanska ideja je bila Meliku sicer simpatična, zanimiva, ni pa ji pripisoval kakega posebnega političnega pomena. Upravičeno, saj konkretnih rezultatov ni bilo, tudi zaradi političnih dogajanj tistega časa (balkanske vojne).

Čeprav se je Hribar sam imel za jugoslovanskega nacionalista, pa je bil po Melikovi presoji predvsem Slovan, ki je v vseh dosežkih prve svetovne vojne, v

⁷ Vasilij Melik, *Ivan Hribar in njegovi spomini*, v: Ivan Hribar, *Moji spomini*, Ljubljana: Slovenska matica 1984, str. 638.

nastanku Jugoslavije in Češkoslovaške, videl »slovansko vstajenje, poveličanje slovanstva ... in ko naj bi se našli narodi okoli Rusije ... in ko bo nastalo soporoštvo, se bo svetu pokazala vsa mogočnost slovanstva ...«⁸ Da »genij slovanstva še živi«, je še verjel tudi v poslovlilnem pismu ženi in hčerki (18. aprila 1941), ki ga je Melik objavil v spremni besedi k njegovim spominom.⁹

Na Melikovi raziskovalni poti pa so se pojavili tudi odkriti rusofili, npr. Davorin Hostnik. Le-ta spada me tiste Slovence, ki so v šestdesetih letih 19. stoletja izkazovali vedno več zanimanja in simpatij za rusko državo. Za zaposlitev v Rusiji so se kot gimnazijski profesorji odločili predvsem tisti, ki v domovini niso bili zaželeni. Med slovenskimi izobraženci, ki so se po letu 1867 odločili za zaposlitev v Rusiji, so bili tudi Martin Bole, Fran Celestin, Franc Štifter, svoje vtise pa so objavljali v slovenskih časnikih in časopisih, v Slovanu, Slovenskem narodu, Slovanskem svetu, pozneje tudi Ljubljanskem zvonu. Poročali so o razmerah v Rusiji, eni bolj, drugi manj kritično. Med njimi je izstopal Davorin Hostnik, s psevdonimom Krutorogov, rusofil, do katerega je bil Melik tako v prispevku *Družbene razmere v ljubljanski škofiji v drugi polovici 19. stoletja* kot v študiji *Ivan Hribar in njegovi Spomini*, izrazito kritičen.

Ne le z nekritičnim poročanjem o razmerah v Rusiji, precej bolj je Hostnik slovensko javnost razburjal s tem, da se je zavzemal za uvedbo slovanskega bogoslužja pri vseh slovanskih narodih, ali ko je pisal o protislovanskem sodelovanju Vatikana in Bismarcka, o črni internacionali ipd. Ne med Slovenci ne širše si ni pridobil simpatij, še več, objavljanje Hostnikovih protinemških oz. protiaustrijskih člankov v Slovenskem narodu ni minilo brez posledic. Ivan Hribar, ki mu je to omogočil, je moral oditi iz odbora Narodne tiskarne.

Kot najbolj kritično je Melik izpostavil Hostnikovo misel oz. zahtevo, naj bi Zedinjeno Slovenijo črtali iz narodnostnega programa, ker naj bi s tem razjezili Nemce, proti katerim pa se je treba bojevati, »saj je cilj Nemca ubiti Slovana ...« Ob tem je Melik zapisal, da je bilo »Hostnikovo slovanstvo popolnoma nekritično zaljubljeno v Rusijo ..., napadalno do vseh njenih sovražnikov, brez vsakega razumevanja za poljske ali bolgarske težnje po samostojnosti ...« Menil je, da so bili njegovi prispevki v Slovenskem narodu pisani temperamentno, dostikrat tudi vulgarno, njegove ideje in zahteve so bile za tedanjo slovensko politiko, tako za katoliški kot liberalni tabor, preveč radikalne oz. povsem nesprejemljive.¹⁰

Naj omenim še en izraz slovanskega povezovanja, neoilirizem, ki se je propagiral v letih po aneksiji Bosne in Hercegovine leta 1908 in v letih 1912/13 kot

⁸ Prav tam.

⁹ Prav tam, str. 653.

¹⁰ V. Melik, *Družbene razmere v ljubljanski škofiji v drugi polovici 19. stoletja*, v: Vasilij Melik, *Slovenci 1848–1918*, cit. v op. 2, str. 537.

neka posebna – pogojno rečeno – različica slovanske/jugoslovanske ideje. Glavni zagovornik Fran Ilešič je s svojimi razpravami o združevanju jezikov ipd. spodbudil veliko razprav o prihodnosti Slovencev. Zlasti anketa v *Vedi* leta 1912/13 je imela dober in pomenljiv odmev med kulturniki in izobraženci. Meliku so bile ideje neoilircev povsem nesprejemljive. Zapisal je, da so bile to ideje, ki so nastale »v strahu pred agresivnim nemškim nacionalizmom, osamljenostjo ... in ideje, ki so ob vseh zdravih sestavinah in pravih ugotovitvah pretežno konfuzne in nerealne, rojene iz popolnega nepoznavanja položaja in resničnih razmer med jugoslovanskimi narodi ... Videti je bilo, kakor da sta res samo dve možnosti: ali da se ponemčimo ali utonemo v jugoslovanstvu. Tisti, ki so drugače mislili, so bili v defenzivi ...«¹¹

Kot protiutež tem razmišljanjem je posebej označil Cankarjev govor leta 1913, ki da je preroško videl v prihodnost, zaznal bližnji propad Avstrije in nastanek Jugoslavije, posebej pozneje pa še zvezno republiko jugoslovansko. Zoperstavil se je miselnosti, da naj bi »se odpovedali slovenstvu, enakopravnosti in enakovrednosti med jugoslovanskimi narodi, posebnostim in različnostim kulture ... slovenskemu jeziku in domovini, lastnemu ponosu in samozavesti ...«¹²

Glavni pomen Cankarjevega govora je Melik videl predvsem v »njegovi razmejitvi pozitivnih in negativnih strani takratnega (pa tudi poznejšega) slovenskega jugoslovanstva ...«¹³

Kljub tako različnim razumevanjem slovanstva in pomislekom je bil Melik prepričan, da so bili Slovenci s srcem navezani predvsem na slovanstvo. Hkrati je trdil, da ne slovanska ne pozneje jugoslovanska ideja nikakor nista bili protiavtstrijski. Bili sta avstrijski pri zagovornikih trializma in protiavtstrijski, jugoslovanski pri preporodovcih.

Vasilij Melik je z novimi podatki, razmisleki in drobnimi detajli vsakokrat dopolnjeval raznoliko zgodovinsko podobo/sliko privrženosti Slovencev slovanski ideji. Menim, da je sam verjel v neko solidarnost in vzajemnost med slovanskimi narodi, čeprav se je prav zaradi svojega širokega znanja in poznavanja takratnih razmer dobro zavedal težav in zato ostal realist.

¹¹ V. Melik, Slovenci v času Cankarjevega predavanja o jugoslovanstvu, v: Vasilij Melik, Slovenci 1848–1918, cit. v op. 2, str. 694.

¹² Prav tam.

¹³ Prav tam, str. 495.

Vasilij Melik's research on elections and electoral reform in Habsburg Austria

Birgitta Bader-Zaar

In 1991, Vasilij Melik received the Anton Gindely-Award for the History of the Danube Monarchy (Anton Gindely-Preis für Geschichte der Donaumonarchie)¹ in Vienna for his book *Volitve na Slovenskem 1861–1918* [Elections in Slovenia 1861–1918]. He had published the volume already in 1965, as no. 10 of Slovenska matica series *Razprave in eseji* [Discussions and essays]. Following the award, the book was translated into German and issued, with a few revisions, in the Anton Gindely series on the history of the Danube Monarchy and Central Europe, with the aim of making this exceptional publication available to a broader international public that lacked a sufficient command of Slovenian. This project was realized in 1997, more than thirty years after its original publication, under the title *Wahlen im alten Österreich. Am Beispiel der Kronländer mit slowenischsprachiger Bevölkerung* [Elections in old Austria. The example of the crownlands with a Slovene-speaking population].² Clearly, the title opted for a designation of the topic that emphasized the historical, Cisleithanian context – “old Austria” and “the crown lands with a Slovene-speaking population,” rather than the – for the particular period – politicized term “Slovenia”. As a young assistant to Professor Gerald Stourzh at the University of Vienna, I vividly remember meeting the translator, Irena Vilfan-Bruckmüller, in Stourzh's office, when she came to discuss particular problems of translation, especially the correct versions of the complicated vocabulary of Cisleithanian elections, with him. Later, I was even allowed to use the yet unpublished manuscript for preparing a paper for a conference on the regulations and practices of representation in nineteenth-century Europe and the Americas.³

¹ Since 1997, the award has been renamed as Anton Gindely-Award for Culture and History of Central, Eastern and South-Eastern Europe.

² Vasilij Melik, *Wahlen im alten Österreich. Am Beispiel der Kronländer mit slowenischsprachiger Bevölkerung* (Anton-Gindely-Reihe zur Geschichte der Donaumonarchie und Mitteleuropas, vol. 3, Vienna: Böhlau, 1997).

³ Published as: Birgitta Bader-Zaar, “From Corporate to Individual Representation: The Electoral Systems in Austria 1861–1918,” in *How Did They Become Voters? The History of Franchise in Modern European Representation*, ed. Raffaele Romanelli (Den Haag: Kluwer International, 1998), 295–339.

Vasilij Melik's book was a revelation for me, and has been described by Gerald Stourzh in his preface both as a "classic work of historiography on enfranchisement" and an "indispensable and unsurpassed contribution to the history of the Habsburg Monarchy in the period of Francis Joseph".⁴ Far from being a "discussion" or "essay" as the series the original had been published in might have conveyed, the volume provides a clear understanding of the complexities and intricacies of elections and electoral reform in the Slovenian-speaking crownlands of the Habsburg Monarchy. The first chapters introduce readers to the curial system of representation in the crownland diets and the Imperial Council (*Reichsrat*) for all the crownlands of the Austrian half of the Habsburg Monarchy, including valuable statistical data on actual representation, i.e. absolute numbers of representatives per curia and the percentage of the population each curia represented. For the Imperial Council, additional statistics disclose the representation of the population regarding territory, i.e. each crownland, and, according to the census, language group, respectively "nationality" (*Nationalität*). These parts are followed by detailed information on privileged groups, the so-called "virilists" and the curiae of great landowners, usually defined as owners of real estate listed in registers for noble or feudal property with a minimum tax, and the chambers of commerce and industry. Additional chapters discuss how urban and rural areas were differentiated, especially considering the problem of defining localities as members of the more privileged curia of cities and towns, and they follow change in how electoral districts were drawn. A major section of the book introduces readers to suffrage qualifications and traces changes up to so-called "universal" suffrage for men,⁵ including instances of a compulsory vote in some regions. Melik's study not only considers the terms potential voters had to fulfil to be included in a franchise, i.e. property, tax qualifications, or higher education, that, at least on the levels of local government and crownland diets, incorporated women to some extent and, at first, minors. He also emphasizes the significance of regulations on how the enfranchised were supposed to vote, including indirect voting, the location of polling places, time assigned to the elections, the open and the secret ballot, electoral rolls and commissions, valid and invalid ballots, the system of absolute majority, and certification procedures. Candidacies and voter turnouts form the last section of the general overview. The final part of the book analyses elections in the crownlands with a Slovene-speaking population, i.e. Carniola,

⁴ Gerald Stourzh, "Vorwort des Herausgebers," in Melik, *Wahlen im alten Österreich*, vi (my translation).

⁵ Melik rightly points out that the requirement of a one-year residency in a community excluded several members of the working class. Therefore, suffrage was not really "universal". Melik, *Wahlen im alten Österreich*, 145.

Styria, Carinthia, Gorizia, Trieste, and Istria. It includes a list of the multitude of relevant election laws, explanations of the difficulties relating to the sources for election results and the parameters used in the book, as well as information on the actual election results in the specific crownlands and the elected representatives for all elections, both on the levels of the diets and the Imperial Council. An extensive bibliography, compiled by Hans-Peter Hye, that also includes important publications printed after 1965 until 1997, completes the volume. Particularly, the wealth of statistical data Melik makes available and, above all, the insights he relates concerning unequal representation, especially concerning non-German language groups, as well as election fraud, are impressive.

In 2000, a further key publication by Vasilij Melik, available for a larger international audience, appeared: his extensive chapter on the composition of and suffrage for the representative bodies of the crownlands, i.e. the diets, of Habsburg Austria, in volume VII of the classic series on the history of the Habsburg Monarchy, *Die Habsburgermonarchie, 1848–1918*, published by the Austrian Academy of Sciences.⁶ In this contribution he contrasts the imposed constitutions and election rules for the crownlands of 1849/50, that, with the exception of Trieste, never entered into force, with the new *Landesordnungen* of 1861, now officially not labelled as outright constitutions. The representation of “interests” that favoured property, taxation and higher education continued to be a guiding principle and was to become the base of all ensuing electoral reforms. Even though “universal” and equal suffrage for men was introduced for the Imperial Council, the crownland diets retained the curial system until the dissolution of the Habsburg Monarchy, only allowing for inclusion of an additional electoral body with “universal” suffrage. However, the apportionment of delegates to the diet representing this “universal” curia was particularly weak in comparison to the other curiae. Again, Melik displays a special interest in unequal representation of language groups here. A special section is dedicated to the compromises the government sought to allow for more fairness concerning minorities. The *Mährische Ausgleich* and those following in the Bukovina and – albeit not put into practice before the outbreak of World War I – in Galicia allowed for separate electoral bodies according to language group/nationality. Melik also mentions the first crownlands that introduced proportional representation – Moravia, Upper Austria, and the Tyrol – and indicates the social background of members of the diets for the examples of Bohemia, Styria, and Carniola. The final section outlines the election of the *Landesauschuss* (crownland committee), an executive body with responsibilities concerning, for example, the

⁶ Vasilij Melik, “Zusammensetzung und Wahlrecht der cisleithanischen Landtage,” in *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, vol. 7, pt. 2, ed. Helmut Rumpler and Peter Urbanitsch (Vienna: Austrian Academy of Sciences, 2000), 1311–1352.

crownland's assets. It was elected by the diets and, again, unequal representation was an issue here. All the details on various reforms Melik points out convey the scale of heterogeneity and complexity historians need to acknowledge when studying enfranchisement and representation in the Austrian half of the Habsburg Monarchy.

The internationally acclaimed publications presented above had been preceded by intensive research on the topic of the history of elections that was not only reflected in Melik's dissertation, mentored by historian Fran Zwitter and published as *Volitve na Slovenskem* in 1965,⁷ but also in numerous articles in Slovenian journals. Among his earliest are an extensive quantitative study of the social structure of voters at the elections of 1907 and 1913 in Trieste⁸ and an analysis of the election of the national assembly in Frankfurt in 1848 in the regions with a Slovenian-speaking population.⁹ He continued to publish specific studies on individual Slovenian regions and towns until the early 1980s,¹⁰ as well as analyses of the Slovenian representatives in the Imperial Council and of the effects of electoral reform of 1905/06 on Slovenian parliamentary representation.¹¹ In the early 1990s, Vasilij Melik's immense expertise on suffrage and elections in Habsburg Austria not only gained him the Austrian award mentioned at the beginning but also channelled into wider international recognition within a project sponsored by the European Science Foundation on *Comparative Studies on Governments and*

⁷ Rok Stergar, "Vasilij Melik: a Slovene Historian of the Habsburg Long Nineteenth Century," *Storia della Storiografia*, 81, no. 1 (2022): 113–120, here 115.

⁸ Vasilij Melik, "Volitve v Trstu 1907–1913 [Elections in Trieste 1907–1913]," *Zgodovinski časopis*, 1, no. 4 (1947): 70–113.

⁹ "Frankfurtske volitve 1848 na Slovenskem [The Frankfurt Elections of 1848 in Slovenia]," *Zgodovinski časopis* 2–3 (1948/1949): 69–134 (abridged version published in Vasilij Melik, *Slovenci 1848–1918. Razprave in članki* (Maribor: Litera, 2002), 86–126, with a summary in German).

¹⁰ "Jesenice in parlamentarne volitve 1861–1929 [Jesenice and the parliamentary elections of 1861–1929]," *Jeklo in ljudje: Jeseniški zbornik* 1 (1964): 121–132; "Parlamentarne volitve 1848–1929 na domžalskem in kamniškem območju [Parliamentary elections 1848–1929 in the regions of Domžale and Kamnik]," *Mengeški zbornik* 2, 1 (1969): 5–18; "Volitve v Kranju 1861–1929 [Elections in Kranj 1861–1929]," *Kranjski zbornik* (1970): 335–342 (also published in Melik, *Slovenci 1848–1918*, 246–256); "Deželnozborske volitve 1861–1895 na današnjem grosupeljskem ozemlju [Regional elections 1861–1895 in the present-day territory of Grosuplje]," *Zbornik občine Grosuplje* 5 (1973): 225–243; "Volitve v Ljubljani 1848–1918 [Elections in Ljubljana 1848–1918]," *Kronika* 29 (1981): 115–124; "Ribnica in deželnozborske volitve [Ribnica and elections of the diet]," *Kronika* 30 (1982): 109–117 (also published in Melik, *Slovenci 1848–1918*, 257–268).

¹¹ "Slovenci v državnem zboru 1893–1904 [Slovenians in the Imperial Council 1893–1904]," *Zgodovinski časopis* 33, No. 1 (1979): 49–66 (also published in Melik, *Slovenci 1848–1918*, 579–599, with a summary in German); "Demokratizacija volilnega sistema (1907) in njeni učinki [The democratization of the electoral system (1907) and its effects]," *Zgodovinski časopis* 33, No. 2 (1979): 221–227 (also published in Melik, *Slovenci 1848–1918*, 655–663, with a summary in German).

Non-Dominant Ethnic Groups in Europe, 1850–1940 for which he wrote a study on the representation of “Germans, Italians and Slovenes in Ljubljana, Trieste, Maribor and other neighbouring towns from 1848 until the Second World War”.¹²

A major part of Vasilij Melik's work relates to the issue of representation of the multiple language groups, nationalities or “Volksstämme,” as they were also referred to in the official administrative discourse of the time. This interest was not only based on the objective significance of the cultural rights of these groups that were protected in the Fundamental Law “on the general rights of citizens of the kingdoms and states represented in the Imperial Council” of 1867 or of nationalism in Habsburg Austria's history, but also on contemporary interests the new Yugoslav state defended when Melik began his career as a historian. As Rok Stergar tells us, Melik's mentor Fran Zwitter forwarded information on ethno-linguistic statistics of the region to the Yugoslav foreign ministry he worked for, information that was needed at the post-war peace conferences around 1947 for planning borders.¹³ Besides, nationalist teleologism prevailed in historiography at the time.¹⁴ Melik's view of the establishment of a Slovene political “nation” evolving from a preexisting Slovene linguistic community by the late nineteenth century¹⁵ and his focus on the issue of national representation in general must also be read against this background.

Overall, Vasilij Melik's work remains the standard reference to turn to as a base for research on elections and representation in Habsburg Austria. It enables us to move forward with a multitude of specific questions that his studies help us to discover. One example is women's suffrage. Melik points out the inclusion of women for elections on the municipal and diet levels in his studies – at the Imperial Council level, women were only included in the curia of great landowners. Especially the case of Ljubljana is of interest, where women who met the property and tax requirements were enfranchised in 1887. As was common at the time, they were only permitted to vote by proxy and could not personally appear at the polls. This changed, however, in 1910, and Melik briefly relates the turbulent municipal elections of 1911 in which Liberals spat at Ursuline nuns attempting to

¹² “The Representation of Germans, Italians and Slovenes in Ljubljana, Trieste, Maribor and Other Neighbouring Towns from 1848 until the Second World War,” in *Comparative Studies on Governments and Non-Dominant Ethnic Groups in Europe, 1850–1940*, vol. 4: *Governments, Ethnic Groups and Political Representation*, ed. Geoffrey Alderman, John Leslie and Klaus Erich Pollmann (Aldershot: Dartmouth Publishing Company, 1993), 123–165.

¹³ Stergar “Vasilij Melik,” 115.

¹⁴ Stergar “Vasilij Melik,” 117–119.

¹⁵ See Ferdo Gestrin and Vasilij Melik, *Slovenska zgodovina: od konca osemnajstega stoletja do 1918* [Slovenian History: from the late eighteenth century to 1918] (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966); Stergar “Vasilij Melik,” 116f.

vote in the polling place that, as required by the law, had been reserved for women voters.¹⁶ Women voters in Ljubljana totalled about 15 percent of all enfranchised persons, not an insignificant number. Assessing the total of enfranchised women, their social background and their experiences as participants in elections more systematically across Habsburg Austria forms a desideratum of historical research, despite the fact that sources, such as election registers, are often not archived.¹⁷

In addition, not only strata of society included in the franchise should interest us. The range of those specifically excluded from the vote deserves equal attention. Just to mention the level of the Imperial Council, we can note that, apart from women (of course with the exception of members of the curia of great landowners up to 1907), children and foreigners, convicted criminals and persons under criminal investigation for certain cases, among them involving immorality, greed for profit, and bankruptcy, persons under guardianship, active members of the military and the police, and, notably, recipients of public poor relief were excluded from the vote. From 1907, men who had been placed under police supervision or submitted to forced labour, had been convicted for drunkenness, or whose authority over children had been withdrawn, were added to the list. These exclusions tell us a lot about inequality and social norms that were held on the Imperial level, apart from representing political interests. Especially unearthing exclusions of recipients of poor relief might also benefit a general history of poverty in Habsburg Austria.¹⁸

A further range of questions concerns the practices of voting in general. As I have outlined elsewhere,¹⁹ Vasilij Melik's remarkable work has been followed by

¹⁶ Melik, "Volitve v Ljubljani," 117 and 123.

¹⁷ For an initial survey see Birgitta Bader Zaar and Carola Riedmann, "Stimmberechtigte Frauen vor 1918: Zum kommunalen, Landtags- und Reichsratswahlrecht für Frauen in der österreichischen Reichshälfte der Habsburgermonarchie," in „*Sie meinen es politisch!*“ 100 Jahre Frauenwahlrecht in Österreich. *Geschlechterdemokratie als gesellschaftspolitische Herausforderung*, ed. Blaustrumpf ahoi! (Vienna: Löcker Verlag, 2019), 65–79; for an example similar to Ljubljana – Wiener Neustadt in Lower Austria, where personal voting was introduced for women in 1912 – see Birgitta Bader-Zaar, "Expanding the Electorate in Habsburg Austria, 1860s–1918: (Dis)Integrations of Economic and Educational Qualifications, Gender, and 'Universal' Suffrage," in: *Suffrage, Capital, and Welfare. Conditional Citizenship in Historical Perspective*, ed. Fia Cottrel-Sundevall and Ragnheiður Kristjánsdóttir (London: Palgrave Macmillan, forthcoming 2024).

¹⁸ Due to Scandinavian countries that excluded recipients of poor relief when they introduced "universal" suffrage in the early twentieth century, international interest in this topic has risen and a publication – Fia Cottrel-Sundevall and Ragnheiður Kristjánsdóttir, eds., *Suffrage, Capital, and Welfare. Conditional Citizenship in Historical Perspective* (London: Palgrave Macmillan) – is forthcoming.

¹⁹ Birgitta Bader-Zaar, "Democratization and the Practices of Voting in Habsburg Austria, 1896–1914: New Directions in Research," *Austrian History Yearbook* 53 (2022): 107–120, DOI: <https://doi.org/10.1017/S0067237822000042> (open access).

further studies in the early 2000s that show us how crucial election procedures and manipulations, but also conflicts and violence,²⁰ were for actual representation.²¹ Understanding these, especially through local case studies of the various crownlands not only for elections of the Imperial Council but also on the levels of local government and crownland diets, are essential for a social and cultural history of Habsburg elections that should, also relate to the international developments of elections during the second half of the long nineteenth century.

²⁰ Melik touches upon violence especially in his article on the Frankfurt elections, "Frankfurtske volitve 1848 na Slovenskem," where peasants emphatically demanded the end of the manorial system without the obligation to pay fees.

²¹ For example, among studies published in German: Eduard Winkler, *Wahlrechtsreformen und Wahlen in Triest 1905–1909: Eine Analyse der politischen Partizipation in einer multinationalen Stadtregion der Habsburgermonarchie* (Munich: R. Oldenbourg, 2000); Harald Binder, *Galizien in Wien. Parteien, Wahlen, Fraktionen und Abgeordnete im Übergang zur Massenpolitik* (Vienna: Austrian Academy of Sciences, 2005); Thomas Stockinger, *Dörfer und Deputierte: Die Wahlen zu den konstituierenden Parlamenten von 1848 in Niederösterreich und im Pariser Umland (Seine-et-Oise)* (Vienna: Böhlau, 2012). For an excellent general assessment of the importance of procedures for actual representation see Raffaele Romanelli, "Electoral Systems and Social Structures. A Comparative Perspective," in *How Did They Become Voters? The History of Franchise in Modern European Representation*, ed. Raffaele Romanelli (Den Haag: Kluwer International, 1998), 1–36.

Trst in Ljubljana skozi dela Vasilija Melika

Marta Verginella in Irena Selišnik

Vasilij Melik je v slovenskem zgodovinopisju znan predvsem kot politični zgodovinar, ki je poglobljeno preučil slovensko volilno zgodovino.¹ Ob političnih temah je raziskoval gospodarska vprašanja, pritegnile pa so ga tudi še socialno-zgodovinske in kulturnozgodovinske teme, še posebej pa urbana zgodovina. Vasilij Melik namreč sodi v krog slovenskih zgodovinarjev, ki se je v minulem stoletju na pronicljiv in inovativen način ukvarjal z vprašanji urbane zgodovine.² Pri preučevanju zgodovine mest je presegal kronološke okvire 19. stoletja, ki sicer predstavljajo fokus njegovih raziskovanj,³ in se je usmeril tako v odstranjevanje razvoja mest v zgodnejših obdobjih kot tudi v 20. stoletju. Tudi v številnih njegovih člankih, ki osvetljujejo politično zgodovino 19. stoletja, je posvetil pozornost razvoju in strukturi posameznega mesta. Na osnovi teh izhodišč je nastal pričujoči članek, ki želi predstaviti Melikovo preučevanje mest na Slovenskem, predvsem pa njegovo raziskovanje Ljubljane in Trsta, ter opozoriti na njegov doprinos k urbani zgodovini v kontekstu slovenskega zgodovinopisja.

O urbani zgodovini v slovenskem zgodovinopisju

Same začetke pisanja slovenske urbane zgodovine lahko iščemo v lokalni oz. krajevni zgodovini (domoznanstvo). V tem okviru so se v medvojnem obdobju začele temeljite študije o zgodovini posameznih mest, ki so nastale izpod peresa Frana Kovačiča, Ivana Vrhovnika, Milka Kosa in drugih.⁴ Že takrat so se pojavile tudi prve sinteze raziskovanj mest in njihovi pregledi. Fran Zwitter je v članku iz leta 1937 *Problemi zgodovine slovenskih mest* ugotavljal, da so se zametki pisanja urbane zgodovine pojavili v medvojnem obdobju, da pa je kronološki fokus mest zaobjel zlasti zgodnejša obdobja, zanemarjen pa naj bi ostal tisti del pregleda, ki se je ukvarjal z vprašanji razvoja mest v 19. stoletju.⁵

¹ Vasilij Melik, Wikipedija.

² Vodopivec, Zgodovinopisje, str. 170.

³ Vodopivec, Melik, str. 61.

⁴ Vodopivec, Zgodovinopisje, str. 167.

⁵ Zwitter, Problemi, str. 246.

Tudi v povojnem obdobju so slovenski zgodovinarji in zgodovinarke raziskovali zgodovino mest, njihov glavni poudarek pa je ostal na starejših obdobjih.⁶ Zlasti v petdesetih in šestdesetih letih je nastalo kar nekaj del, ki so se osredotočila na socialni in urbani razvoj Ljubljane, metodološko prelomne razprave pa so prišle izpod peresa Frana Zwitterja in Vasilija Melika.⁷ Kot urbani zgodovinar se je v tem obdobju za raziskovanje srednjeveške zgodovine uveljavil predvsem Sergij Vilfan, kasneje se mu je pridružila še Darja Mihelič.⁸ V sedemdesetih letih se je sicer bolj kot zgolj o krajevni zgodovini govorilo o krajevni gospodarski in krajevni socialni zgodovini. M. Kosi tudi ugotavlja, da so za slednji razvoj bile zelo pomembne revij *Kronika* in druge pokrajinske publikacije.⁹ V socialni in gospodarski krajevni zgodovini so bile tedaj v ospredju zelo različne tematike: agrarna zgodovina, socialna zgodovina, naselitvena in kolonizacijska zgodovina, obrt, rudarstvo in fužinarstvo, promet in prometne zveze, trgovina.¹⁰

V osemdesetih letih se je raziskovanje mest nadaljevalo, v tem okviru je bil zlasti za razumevanje zgodovine mest 19. stoletja prelomen članek Jelke Pirkovič Kocbek. V njem je avtorica pozvala k nadgraditvi raziskav »s fokusom na posamičnih vprašanjih zgodovine mest« in opozorila na potrebo po sintetičnem pregledu urbane zgodovine na Slovenskem, zlasti za 18. in 19. stoletje, ki je kljub raziskavam Gestrina in Melika umanjala.¹¹ Pirkovič Kocbek je v članku poskrbela za umestitev urbane zgodovine v kontekst urbanizma in definirala, kakšno naj bi pisanje urbane zgodovine pravzaprav bilo v kontekstu primerov iz 19. stoletja. Avtorica je najprej poudarila, da mora raziskovanje mest presegati običajen prostorski fokus na mesta oziroma urbani prostor in ga povezati s prostorom ob njem, saj jasna ločnica med podeželjem in mestom namreč ne more obstajati. Po njenem bi urbana zgodovina morala raziskovati politike urejanja prostora, modernizacijo mest in predstave o sodobnem mestu. Raziskovanje urbanizacije je zahtevalo vpogled v številne druge procese, ne zgolj arhitekturne, pač pa tudi politične, gospodarske, socialne in kulturne, ki so zaznamovali ta razvoj.¹²

Če primerjamo mesto, ki ga ima urbana zgodovina v slovenskem zgodovinsko-pisju, s tujimi raziskovalnimi konteksti, ugotovimo, da je v številnih ozirih marginalno in nerazvito polje.¹³ Številne raziskave ne presegajo okvirov krajevne zgodovine, kar pomeni, da umanjka širša kontekstualizacija in tudi komparativni

⁶ Bibliografija, str. 223–224.

⁷ Kosi, *Zgodovina mest*, str. 150.

⁸ Kosi, *Zgodovina mest*.

⁹ Kosi, *Zgodovina mest*.

¹⁰ Matjašič, *Gospodarska*, str. 102.

¹¹ Pirkovič Kocbek, *Kaj je urbanizem*, str. 27.

¹² Pirkovič Kocbek, *Kaj je urbanizem*, str. 42.

¹³ Kosi, *Zgodovina mest*, str. 150.

uvid.¹⁴ Pomanjkljivo ostaja raziskovanje urbanizacije kot prostorskega procesa, podobno je zanemarjena analiza z urbanizacijo prepletenih družbenih in ekonomskih procesov, če izvzamemo nekaj izjem.¹⁵ V slovenskem prostoru, kjer se sicer zgodovina mest in urbana zgodovina uporabljata kot sopomenki,¹⁶ je raziskovanje na tem področju le pogojno primerljivo z drugimi evropskimi zgodovinopisnimi konteksti, kjer ima urbana zgodovina dolgo in razvejano tradicijo. V Sloveniji je ukvarjanje z urbano zgodovino še najbolj prisotno v polju srednjeveške in zgodnje moderne zgodovine (Jože Žontar, Boris Golec, Miha Kosi itd.), zato lahko potrdimo ugotovitve Frana Zwitterja in Jelke Pirkovič Kocbek izpred desetletij, in sicer, da kljub posamičnim raziskavam ostaja zgodovina mest 19. stoletja v mejah današnje Republike Slovenije skromna in da ne premoremo sintetičnega pregleda urbane zgodovine na Slovenskem za čas absolutizma in obdobja po marčni revoluciji.¹⁷

Melik o mestih na Slovenskem

Vasilij Melik se je začel z urbano zgodovino ukvarjati v povojnem obdobju, kar potrjuje objava njegovega prvega članka na to temo v Geografskem vestniku. V njem se je ukvarjal z vprašanji, ki so tudi kasneje zaznamovala njegovo raziskovanje – definicija naselja/kraja skozi zgodovino, statistična kategorizacija naselij po velikosti, zgodovinski razvoj numeracije in konceptualizacija statističnih kategorij.¹⁸ V članku *Rast mestnega prebivalstva na Slovenskem pred prvo svetovno vojno* iz leta 1958, objavljenem v Ekonomski reviji, se je ukvarjal z vprašanjem, kako urbaniziran je bil slovenski prostor in katere kraje na Slovenskem lahko umestimo med mesta. Zavrnil je namreč avstrijsko statistično kategorizacijo, ki je med mesta uvrščala naselja z nad 2000 prebivalci, pa tudi pravnoformalno kategorizacijo naselij iz prepričanja, da je na Slovenskem za mesta moč imeti naselja z nad 1000 prebivalci, ki nimajo več agrarnega značaja, pri čemer je upošteval dejavnik gostote prebivalstva na hišo. Tudi na podlagi tovrstnih analiz je Melik zagovarjal tezo, da sta se proces koncentracije prebivalstva in rast industrijskega prebivalstva na račun kmečkega na območjih naseljenih s slovensko govorečim prebivalstvom začela že pred prvo svetovno vojno ter da so se v predvojnem času mnoga stara središča iz predindustrijske dobe preobrazila v urbane aglomerate ali pa da tranzicije v novo dobo niso preživele.¹⁹ V članku iz leta 1996 *K problematiki centralnih naselij na Slovenskem* je ponovno naslovil vprašanje,

¹⁴ Zemljič, Bibliografija, str. 65–71.

¹⁵ Petelin, Živeti; Verginella, O zgodovinenju; Kerec: Setting the Borderline; Baskar: Mesto in podeželje; Fakin Bajec, Vpliv urbanega razvoja; Balkovec in Mlinar, Mestne elite.

¹⁶ Kosi, Zgodovina mest.

¹⁷ Pirkovič Kocbek, Kaj je urbanizem, str. 27.

¹⁸ Melik, Naselja, str. 153–194.

¹⁹ Melik, Rast, str. 507–524.

kako kategorizirati mesta na Slovenskem in vzpostavil hierarhijo med glavnimi deželnimi mesti, okrožnimi mesti in mesti, ki so bila sedeži okrajnih glavarstev in nato sodišč, mestom pa naj bi specifičen pečat dajalo prav uradništvo.²⁰ Leta 1972 je v Zgodovinskem časopisu v članku *Mesto (civitas) na Slovenskem* obravnaval problematiko nastanka srednjeveških mest,²¹ iz drugih objav v sedemdesetih in osemdesetih pa je razvidno, da je preučeval razvoj naselij v posamezni občini, kot so bile denimo Kranj, Domžale in Kamnik, skozi kataster in numeracijo hiš.²² Melikove primerjalne analize in dvom o ustaljeni kategorizaciji naselij so bili nedvomno prelomnega pomena v razvoju slovenske urbane zgodovine, tudi zato, ker je opozoril na nujnost širših pogledov in pristopov na področju urbanih študij.²³ Pretežno kvantitativne raziskave o nihanju prebivalstva mest pa je dopolnil tudi z drugačnimi pristopi, ki so dopolnjevali demografsko analizo.

K raziskovanju zgodovine mest je pristopil tudi skozi prizmo politične zgodovine, predvsem pa z osvetlitvijo političnega dogajanja v mestu, saj je bila politična zgodovina slovenskega prostora njegova glavna raziskovalna os, ena izmed njegovih osrednjih preokupacij in fascinacij. V študijah, ki jih je posvetil volitvam v mestih,²⁴ se je ukvarjal z volilno zgodovino in volilnimi subjekti in naslavljal vprašanja socialne in narodnostne stratifikacije. Kot je sam zapisal, so ga zanimali »narodnostna diferenciacija v mestih, razvoj slovenske narodne zavesti in nastanek naših strank«.²⁵ V kontekstu volilne zgodovine v posameznih mestih se je ukvarjal z vprašanjem prvenstva proporcionalnega sistema, ki se je pojavil najprej v Ljubljani.²⁶ Posredno je tako s preučevanjem volitev v mestih in političnih akterjev, ki so na njih tekmovali, sledil vzpostavljanju novih političnih praks in demokratizaciji (vprašanje glasovanja najrevnejših volivcev in klientelizma). V njegovi analizi volitev v posameznih mestih in vaseh se nam razodeva, kot ugotavlja Vrbnjak, tudi izredno prefinjena taktika avstrijskih oblasti do mest in vasi, ki se je kazala v različnih volilnih sistemih v posameznih avstrijskih deželah.²⁷

Za analizo volitev v mestih in naseljih je seveda stala vseobsegajoča Melikova težnja po sintezi oziroma njegovo osrednje zgodovinopisno vodilo – preučiti in dokumentirati razvoj slovenskega naroda. Iz zgoraj omenjenih člankov se tako

²⁰ Melik, K problematiki, str. 568–571.

²¹ Melik, *Mesto (civitas)*, str. 299–316.

²² Melik, *Razvoj*, str. 139–143; Melik, *O upravnem*, str. 81–94; Melik, *Razvoj krajev*, str. 52–55.

²³ Kosi, *Zgodovina mest*, str. 151.

²⁴ Melik, *Celje*, 50–57; Melik, *Volitve v Kranju*, 245–256; Melik, *Volitve v Ljubljani*; Melik, *Ribnica*, 257–268; Melik, *Politično življenje*, 43–50.

²⁵ Melik, *Zgodovinar o sebi*, str. 16.

²⁶ Melik, *Politično življenje*, 43–50.

²⁷ Vrbnjak, *Spretna*, str. 720.

potrdi Melikova teza, »da so Slovenci v obdobju 1861–1914 najbolj napredovali«. ²⁸ In to ne le v političnem, temveč tudi v kulturnem in vsaj delno v gospodarskem ter nacionalnem smislu. ²⁹ Gre za tezo, ki jo povzemajo tudi kasnejši pregledi slovenske zgodovine, med njimi prva knjiga *Slovenska novejša zgodovina, 1848–1992*. ³⁰ V njej avtorji ugotavljajo, da je bila Kranjska že pred začetkom prve svetovne vojne »praktično slovenska dežela«. V tem kontekstu Melik tudi skozi analize volitev mest posebej raziskuje Taaffejevo obdobje, ki naj bi imelo v razvoju slovenskega naroda posebno mesto. Tako denimo za Kranj ugotavlja, da je z letom 1879 nastopilo dvanajstletno obdobje miru in konec volilnih bojev med Nemci in Slovenci. ³¹ V Ribnici pa so slovenski kandidati prav tako doživeli velike uspehe po letu 1879. ³² Tudi iz pregleda lokalne volilne zgodovine Melik formira tezo, »na koncu Taaffejevega obdobja so Slovenci že povsem razvit narod z razplasteno družbo, z razvito kulturo, znanostjo in umetnostjo, z najrazličnejšimi gospodarskimi, političnimi, kulturnimi društvi in organizacijami, povsem izoblikovanim jezikom in strokovno terminologijo, skratka narod, ki ima sicer nešteto težav in problemov ..., ki pa vendarle nedvomno in trdno obstaja in živi.« ³³ Podobno to obdobje ocenjuje tudi Fran Zwitter, ki pravi, da so dosežki slovenskega narodnega gibanja v času Taaffeja pomenili največ, kar so Slovenci sploh dosegli v Habsburški monarhiji. ³⁴

Ker je za obdobje, v katerem je Melik pisal, za zgodovinopisje značilen zgodovinski oris, ki temelji na gospodarskem, socialnem in političnem razvoju Slovencev, ³⁵ so manj poudarjeni kulturnozgodovinski momenti. Toda med Melikovimi deli se najdejo tudi tovrstni posegi, ki se dotikajo ravno vprašanja razvoja mest in meščanstva. Prebujanje mest v 19. stoletju je spodbudilo nastanek novih uradov, mesta so se umeščala v dežele kot uradniška središča, vse to pa je bilo povezano z utrjevanjem položaja uradniške elite, ki je s seboj prinašala tudi specifično družabno življenje. Meščanstvo je namreč razvijalo svoj življenjski stil, ki ga je prilagajalo okoliščinam posamezne dežele. ³⁶

²⁸ Melik, *Družbene razmere*, str. 539.

²⁹ Melik, *Politični*, str. 648.

³⁰ Melik, *Leto 1848*, str. 37; Pančur, *Doba*, str. 31.

³¹ Melik, *Volitve v Kranju*, str. 250.

³² Melik, *Ribnica*, str. 262.

³³ Melik, *Slovenska*, str. 525.

³⁴ Vodopivec, *Od Pohlinove*, str. 104.

³⁵ Vrbnjak, *Spremna*, str. 721.

³⁶ Melik, *Središča*.

Melik in Ljubljana

Vasilij Melik se je rodil v Ljubljani in celo svoje življenje preživel v njej. Ljubljana kot njegovo rojstno mesto ga je zagotovo zaznamovala, hkrati pa je Ljubljana kot kulturna in politična prestolnica dežele Kranjske bila predmet njegovih nenehnih zgodovinopisnih zanimanj, saj brez omembe Ljubljane skorajda ne bi bilo mogoče napisati zgodovine slovenskega naroda, to pa je bilo vprašanje, ki je Melika neprenehoma zaposlovalo.³⁷ Kljub temu je njegov prvi članek, v celoti posvečen Ljubljani, izšel šele leta 1981, v njem se je ukvarjal z vprašanjem volitev v Ljubljani.³⁸ V članku je poudaril, da je bilo Ljubljani usojeno, da postane središče slovenstva,³⁹ čeprav nacionalne razmere v mestu za uspeh slovenskega tabora niso bile ugodne, razmerje med nemškim in slovenskim taborom v mestu pa je opredelil kot precej kompleksno. Oba nacionalna tabora v mestu v sredini stoletja še nista bila povsem konstituirana, večina prebivalcev pa je bila do nacionalnih programov dokaj mlačna. Slovenci so v šestdesetih letih že precej uspešno organizirali svojo lastno stranko v Ljubljani, kar je bila pravzaprav glede na okoliščine na kranjskem podeželju izjema. Mestno ljubljansko okolje je tako spodbudno (nasprotno od podeželja) delovalo na organizacijo slovenske stranke, ki je zgolj v nekaj letih beležila odličen volilni uspeh. Kamen spotike v mestu je sicer ostal drugi volilni razred, v katerem so glasovali predvsem uradniki. Ob koncu šestdesetih let in začetku sedemdesetih pa so se volilni uspehi zaradi pritiska nemške liberalne oblasti spremenili v poraze. In šele sistematično delo narodne stranke v Ljubljani in nastop Taafejeve vlade sta razmere ponovno obrnila v korist slovenske stranke. V osemdesetih letih je v mestni upravi postal uradovalni jezik slovenščina. Ob koncu osemdesetih let in kasneje pa se je v mestu razmahnil konflikt med političnim katolicizmom in liberalci, ki pa ni zamajal liberalne trdnjave, mesta Ljubljane. To se ni zgodilo niti z volilno reformo leta 1910, ki je uvajala splošno moško volilno pravico. Ljubljanska volilna reforma je bila v primerjavi z volilnimi reformami za deželo in državo zelo omejevalna in je zahtevala neprekinjeno triletno bivanje v občini. Volilni sistem za občinske volitve sicer ni odstopal od drugih avstrijskih mest, prednost je dajal socialno bolj stoječim slojem. Je bila pa zato precej bolj izjemna volilna reforma za mesto Ljubljana iz leta 1910 v drugih pogledih, z njo je bila namreč tudi davkoplačevalkam podeljena osebna volilna pravica.

V sredini osemdesetih let je Melik objavil še dva članka, ki sta se ukvarjala z Ljubljano. V članku *Ljubljana pred prvo svetovno vojno* se je Melik oddaljil od preučevanja volilne zgodovine mesta Ljubljane in se osredotočil bolj na analizo njenega prostorskega razvoja, ki ga zaznamujeta železnica in potres 1895. leta.

³⁷ Marušič, Akademik, str. 23.

³⁸ Melik, Volitve v Ljubljani.

³⁹ Melik, Volitve v Ljubljani, str. 115.

Ljubljana ni bila mesto, ki bi se hitro industrializiralo, čeprav so se gradile tovarne v posameznih predelih mesta (omembe vredna je bila zlasti tobačna tovarna). Melik je Ljubljano obravnaval bolj kot upravno središče, ki so ga mestne elite poskušale tudi dokaj na silo modernizirati. V istem članku se je ukvarjal tudi z nacionalnimi razmerami v mestu in opisal proces slovenske homogenizacije mesta.⁴⁰ Ta je prav tako v središču članka *Ljubljana v zadnjih dvesto letih*, kjer pa Melik oriše še razvoj delavskega gibanja v mestu.⁴¹

Njegova zadnja dva članka, ki obravnavata Ljubljano, sta izšla v devetdesetih letih. V članku *Politično življenje v Ljubljani* iz leta 1997⁴² se Melik ponovno osredotoči na oris volitev v mestu in uspeh političnih strank v njem, hkrati spet tematizira tudi ljubljanske občinske volitve v letu 1911 in nastop žensk na njih. Gre za tematiko, ki jo je obravnaval tudi v drugih razpravah.⁴³ V članku *Kulturna orientacija slovenskega meščanstva okoli leta 1910* pa se je Melik odločil za nekoliko drugačen pristop. Ljubljano je vzel kot najbolj reprezentativno mesto za prikaz delovanja slovenskega meščanstva. V enem izmed svojih člankov Melik sicer ugotavlja, da je večina našega meščanstva živela v majhnih krajih,⁴⁴ toda za prikaz dosežkov slovenskega meščanskega gibanja je vseeno izbral Ljubljano. V članku je predstavil stanje v slovenskih izobraževalnih ustanovah, časopisih, intelektualnem gibanju v mestu. Potrdil je tezo, da sta slovensko meščanstvo in z njim Ljubljana lepo umeščena v srednjeevropske kulturne tokove. Ljubljana je bila, kot je ugotavljal, središče slovenstva in kot »glavno mesto edine res slovenske dežele predestinirana za slovensko prestolnico«,⁴⁵ ki naj bi že od šestdesetih let pritegovala Slovence od drugod. Samo v Ljubljani naj bi deklarirani Slovenci lahko dobili službo v deželnih uradih in trgovsko-obrtni zbornici.⁴⁶ Pod županom Ivanom Hribarjem naj bi Ljubljana končno postala moderno mesto, pravo središče Slovencev.⁴⁷ V oceni, do kakšne mere je bila Ljubljana magnet za slovenske intelektualce, je verjetno Melik v tej razpravi nekoliko pretiraval, saj je v nekaterih drugih člankih opozarjal, da so slovenski intelektualci bodoče središče slovenskega naroda videli tudi drugod in menili, da bi Ljubljano lahko nadomestil tudi Trst.⁴⁸ Problem Ljubljane, kot je pisal v svoji študiji *Razvoj mesta Ljubljane pred začetkom prve svetovne vojne*, je namreč bil, da je kranjska prestolnica v času,

⁴⁰ Melik, Ljubljana pred prvo.

⁴¹ Melik, Ljubljana v zadnjih.

⁴² Melik, Politično življenje.

⁴³ Melik, Začetki ženske; Melik, Ženske.

⁴⁴ Melik, Središča.

⁴⁵ Melik, Problemi, str. 241.

⁴⁶ Melik, Problemi, str. 241.

⁴⁷ Melik, Ivan Hribar, str. 542.

⁴⁸ Melik, Slovenci, str. 33.

ko je pridobila slovensko zunanjo podobo, »močno zaostaja(la) po moči, saj se je industrija na Slovenskem zelo počasi in šibko razvijala«. ⁴⁹ V tem oziru je po gospodarski moči, pa tudi po pretoku novih idej, denimo v kontekstu delavskega gibanja, prednjačil Trst. ⁵⁰

V Melikovih razpravah je bila Ljubljana torej prostor, kjer so se v ozadju vzpostavljala slovenskega nacionalnega gibanja odvijali politični in gospodarski procesi. Melika ravno ne moremo šteti med tiste, ki jih je prvenstveno zanimala socialna zgodovina, kljub vsemu pa ga lahko umestimo tudi med tiste, ki so se dotikali t. i. nove urbane zgodovine in jo začeli razvijati tudi v slovenskem zgodovinopisnem prostoru. Če torej po eni strani ostaja Melikovo preučevanje usmerjeno prioriteto na razmerja med etničnimi skupinami in nacionalnimi elitami v posameznih urbanih naseljih, pa v devetdesetih letih kaže več zanimanje tudi za proces urbanizacije slovenskega ozemlja in se osredotoči na razvoj Ljubljane in njenih predmestij ter celo na toponomastiko ljubljanskih ulic. ⁵¹

Melik in Trst

Poglejmo, kako je Melik pristopil k preučevanju Trsta. V članku *Volitve v Trstu 1907–1913*, objavljenem v prvi številki Zgodovinskega časopisa leta 1947, ⁵² je usmeril svoj pogled na socialno strukturo tržaškega prebivalstva in na njegovo geografsko razporeditev na ozemlju celotne tržaške občine. V pretres je vzel volitve v državni zbor leta 1907, volitve v občinski svet leta 1909 in volitve v državni svet leta 1911. Podrobno je analiziral razdelitev volilnih upravičencev v volilne razrede po letu 1873, predvsem pa spremembe, ki jih je leta 1896 uvedla nova volilna reforma, ko je uzakonila nov volilni razred, ki je bil dodan predhodnim štirim. Štiri volilne razrede so si namreč v Trstu delili velika buržoazija in veleposestniki, srednja buržoazija in uradništvo, malomeščanstvo ter redki pripadniki delavstva. Nov volilni razred pa je pomenil razširitev volilnega telesa tudi na manj premožne kmete in delavce, kar je bilo še posebej pomembno za razširitev slovenske volilne baze tako v primestnih okrajih kot v tržaški okolici, kjer je večinoma prebivalo slovensko govoreče prebivalstvo. ⁵³

Preureditev volilnih razredov in razširitev volilnega telesa po reformi iz leta 1907 je namreč odpravila nesorazmernost mestnega zastopstva v primerjavi z okoliškim, ki je v Trstu trajala od leta 1850 do leta 1908 in je omogočila, da je mesto ostalo trdno v rokah italijanskega političnega predstavništva. Kot ugotavlja

⁴⁹ Melik, Ljubljana v zadnjih, str. 12.

⁵⁰ Melik, Vplivi in odmevi, str. 464.

⁵¹ Melik, Kulturna orientacija.

⁵² Melik, Volitve v Trstu, 70–112.

⁵³ Cattaruzza, La formazione, 85–106; Verginella, Slovene mapping, 33–57.

Melik, je v tržaškem občinskem svetu mestu pripadalo 48 predstavnikov, okolici pa le šest.⁵⁴ Za okolico je bilo predvidenih 2530 volilnih upravičencev od skupnih 9126, kar je pomenilo, da je volilni sistem nagrajeval italijanske meščanske stranke, med njimi pa še posebej tržaško liberalno nacionalno stranko, ki je od sedemdesetih let 19. stoletja čedalje bolj krojila tržaško občinsko politiko. Čeprav je tudi po uvedbi novega občinskega volilnega reda italijanska liberalnacionalna stranka ohranila večino v mestnem svetu, se je politično predstavništvo okolice in na sploh slovenskega prebivalstva v mestu povečalo, tudi po zaslugi socialdemokratov. V svoji osvetlitvi mehanizmov tržaških volilnih sistemov in posameznih etap širjenja volilnega telesa je ljubljanski zgodovinar prepoznal glavno os tržaškega političnega življenja v nacionalističnem boju med italijanskim in slovanskim taborom.⁵⁵ Zato je tudi na osnovi avstrijske statistike usmeril svojo analizo v preučevanje posameznih mestnih in primestnih četrti, da bi ugotovil povezanost med nacionalno pripadnostjo in politično orientiranostjo tržaškega prebivalstva.⁵⁶

Melikovo poglobljeno ukvarjanje z zgodovino Trsta na prehodu iz 19. v 20. stoletje se je namreč vključevalo v zgodovinopisni angažma, ki ga je povojna jugoslovanska zunanja politika potrebovala na Pariški mirovni konferenci. Svoje zahteve po priključitvi Trsta in tistega dela Julijske krajine, ki je ostajal pod angloameriško upravo, je želela podkrepiti z znanstvenimi oz. zgodovinopisnimi dejstvi.⁵⁷ Jugoslovanska diplomacija je potrebovala čim bolj podrobno in zgodovinopisno zanesljivo dokumentacijo o etničnih razmerjih na ozemlju, ki ga je zahtevala Italija. Da je Melik prejel po vsej verjetnosti konkretno naročilo ali vsaj spodbudo za pisanje članka o volitvah v Trstu s strani politike, sklepamo tudi iz nekaterih povojni oblasti vsečnih bibliografskih referenc in citatov, ki bi jih zamen iskali v poznejših obravnavah tržaške zgodovine in nasploh urbane zgodovine. Ne nazadnje tudi zato, ker nekajkratno citiranje Speransa, Stalina in Lenina sicer bolj kot o Melikovi udomačenosti v marksistični doktrini in pripadnosti historičnemu materializmu govori o njegovem poskusu prilagoditve takratnemu političnemu mainstreamu. Da gre očitno za davek povojnemu revolucionarnemu času, potrjuje tudi nerodnost nekaterih avtorjevih argumentacij. Kot je denimo naslednja: »Nadaljeval se je torej boj za enako volilno pravico; na čelu tega boja je stalo delavstvo. Prva ruska revolucija je znatno pripomogla h končni zmagi. 26. 1. 1907 je izšel zakon, s katerim so bili odpravljeni volilni razredi in uvedena v Avstriji splošna

⁵⁴ Melik, Volitve v Trstu, 72–73.

⁵⁵ Melik, Volitve v Trstu, 92.

⁵⁶ Po Meliku je šele M. Cattaruzza usmerila preučevanje demografske, socialne in nacionalne strukture na posamezne tržaške četrti (Cattaruzza, *La formazione*). Glej: Kalc, *Tržaško*, 29–30.

⁵⁷ Za potrebe italijanske diplomacije so po letu 1945 nastale razprave Ernesta Sestana in Carla Schiffreerja. Glej: Schiffreer, *Sguardo storico*; Schiffreer, *La Venezia Giulia*; Sestan, *Venezia Giulia*. Več o teh delih tudi v Verginella, *O zgodovinenju*, str. 457–472.

in enaka volilna pravica.«⁵⁸ Tako navedba Leninovega predavanja o revoluciji iz leta 1905 kot Stalinovega dela Marksizem in nacionalna vprašanja izpadeta kot tujek v Melikovem zgodovinopisnem pojasnjevanju tržaške zgodovine.

V študiji o volitvah v Trstu Melik navaja najpomembnejše zgodovinske študije o Trstu, predvsem delo Angela Vivanteja o jadranskem iredentizmu,⁵⁹ kot tudi razprave Attilija Tamara in Pierpaola Luzzata Fegiza. Po slednjem, ki je leta 1929 napisal demografsko študijo o Trstu,⁶⁰ je Melik povzel podatke o socialni strukturi posameznih okrajev.⁶¹ Posameznih argumentacij in tez omenjenih treh raziskovalcev tržaške zgodovine sicer ni navajal, le v zvezi s Tamarom je pripomnil, da gre za nacionalističnega šovinističnega avtorja, kar je nedvomno bil.⁶²

K analizi tržaškega volilnega predstavništva se je Melik vrnil v razpravi *Trst in dunajski parlament 1861–1882*, objavljeni v Zgodovinskem časopisu leta 1996.⁶³ V njej je svojo pozornost usmeril pretežno na politično zgodovino. Analiziral je nacionalno pripadnost tržaških odposlancev, njihovo delovanje in politično opredelitev v dunajskem parlamentu, predvsem pa zavezništva, ki so jih sklepali z vladno oz. opozicijsko stranjo in goriškimi odposlanci. Ta njegova obravnava je bila inovativna ne le v slovenskem zgodovinopisnem oziru, pač pa tudi v srednjeevropskem. Zapolnjevala je pomemben manko v poznavanju politične zgodovine Trsta in njegovega političnega predstavništva.

V razpravi *O razvoju slovenske nacionalnopolitične zavesti 1861–1918* je Trst obravnaval kot »zgodovinsko italijansko mestno naselje s slovenskimi vasmi v okolici, mesto na meji med romanskim in slovanskim svetom, ki je na začetku 20. stoletja postalo 'največje slovensko mesto'«. ⁶⁴ Štelo je namreč več Slovencev kot Ljubljana. Pomembno se mu je zdelo poudariti, da je v Trstu za politično društvo Edinost glasovalo več volivcev, kot sta jih v Ljubljani zbrali klerikalna in liberalna stranka.⁶⁵ V svoji celoviti obravnavi politične zgodovine slovenskega prostora v dolgem 19. stoletju Melik ni hotel prezreti Trsta kot drugega največjega mesta avstrijske polovice »z uradno naštetimi 57.000 Slovenci«. ⁶⁶ Slednji so leta 1910

⁵⁸ Prav tam, 71.

⁵⁹ Vivante, *Irredentismo adriatico*.

⁶⁰ Luzzato Fegiz, *La popolazione*.

⁶¹ Prav tam, 89.

⁶² Tamaro je kot razlagalec tržaške zgodovine vzpostavljaj idealno vez med antično rimsko zgodovino in obmejno italijanskostjo, pri čemer je poskušal dokumentirati uzurpatorsko prisotnost slovenske urbanosti.

⁶³ Melik, Trst in, 557–560.

⁶⁴ Melik, O razvoju slovenske.

⁶⁵ Melik, O razvoju slovenske, str. 218.

⁶⁶ V Trstu se je na popisu leta 1910 56.910 prebivalcev izreklo za slovensko govoreče. Glej: Roglič, *Le recensement*, str. 31.

predstavljali 25 odstotkov prebivalstva Trsta oz. 30 odstotkov ob upoštevanju samo avstrijskih državljanov. Trst je bil mesto, tako Melik, ki bi zaradi svoje gospodarske moči lahko prevzel »vlogo slovenskega središča. Tako bi se Slovenci utrdili ob morju in začeli novo obdobje svoje zgodovine. Izid prve vojne je zatrl vse možnosti.«⁶⁷

Da je bil Trst po številu slovensko govorečega prebivalstva največje mesto, je treba pripisati njegovemu gospodarskemu razvoju, a tudi učinkovitemu zaustavljanju italijanizacije, ki ga je analiziral v članku *O razvoju slovenske nacionalno politične zavesti 1861–1918*. V njem je primerjal slovensko zaježitev italijanizacije v Trstu in na Goriškem z germanizacijo na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, ki je v devetdesetih letih prispevala k zaostritvi narodnostnih bojov, še posebej na Štajerskem in Koroškem.⁶⁸

Tematiko tržaškega političnega predstavnštva je komparativno obdelal še v razpravi *The representation of Germans, Italians, Slovenes in Ljubljana, Triest, Maribor and other neighbouring towns from 1848 until in second world war*. Razprava je izšla najprej v angleščini, v slovenski različici teksta pa je bila omemba Trsta izpuščena iz naslova.⁶⁹

V njej se je Melik prvenstveno ukvarjal z zgodovino političnih strank. V primeru Trsta je preučil delovanje konservativne in proavstrijsko orientirane stranke, liberalno nacionalne italijanske stranke, slovenske stranke oz. političnega društva Edinosti ter socialdemokratske stranke. Evidentiral je porast slovenskih volivcev, ki je bil posledica sprememb volilnega reda po razpadu Habsburške monarhije. Te so omogočile najprej vzpon socialdemokratov in uveljavitev njihovega predstavnštva, pozneje pa prevlado fašizma.

Krajšo osvetlitev tržaškega političnega življenja je Melik prispeval tudi v *Slovenski zgodovini*, ki jo je napisal s Ferdinom Gestrinom.⁷⁰ Če je zgodovinopisni doprinos slednjega viden zlasti v obravnavi modernizacije in industrializacije Trsta, je pri omenjanju Jugoslovanske socialdemokratske stranke in njene vloge v tržaškem političnem in kulturnem življenju težko prisoditi avtorstvo. Spričo nekaterih ideoloških poudarkov bi ga bilo skorajda lažje prisoditi Gestrinu kot pa Meliku.⁷¹ V Melikovem pogledu na tržaško zgodovino izstopa namreč skrb za obravnavo narodnostnih razmerij na slovenski zahodni meji. Zgodovina mesta mu je pomembna predvsem kot kraj vzpona slovenskega meščanstva in prizorišče nacionalnega spopada oziroma kot politična arena, v kateri slovenska elita poskrbi za zaustavitev poitalijančevanja slovenskih priseljencev.

⁶⁷ Melik, Slovenci, str. 33.

⁶⁸ Melik, O razvoju slovenske, str. 219.

⁶⁹ Melik, Volilni uspeh, str. 142.

⁷⁰ Gestrin in Melik, Slovenska zgodovina.

⁷¹ Gestrin in Melik, Slovenska zgodovina, str. 301–302.

Zaključek

Melika so mesta zanimala predvsem v luči politične zgodovine, večinoma jih je preučeval kvalitativno, občasno pa je s kvantitativno metodo obdelal volilno udeležbo, razporejenost glasov in razmerja med prebivalci in volivci. V svojem večdesetletnem preučevanju urbanih naselij in njihovega socialnega tkiva je opozoril na nekatere pomanjkljivosti avstrijske statistične obdelave in kategorizacije. Poglobljeno analizo demografskih in socialnih procesov urbanih sredin je občasno nadgradil s kulturnozgodovinskim prikazom mestnega dogajanja. V svojem raziskovanju je znal biti tako filigransko natančen kot občutljiv za strukturne spremembe in kontinuitete. Zgodovina nacionalnih razmerij in konfliktov med Nemci in Slovenci v Ljubljani, med Slovenci in Italijani v Trstu pa ostaja, kot je zapisal Branko Marušič, Melikovo »osrednje vprašanje, ki ga nenehno zaposluje«.⁷²

Literatura

- Balkovec, Bojan in Janez Mlinar (ur.), *Mestne elite v srednjem in zgodnjem novem veku med Alpami, Jadranom in Panonsko nižino*. Ljubljana, 2011.
- Baskar, Bojan: Mesto in podeželje v povojni italijanski agrarni zgodovini in etnoantropologiji. *Acta Histriae* 25, 2017, str. 597–612.
- Cattaruzza, Marina, *La formazione del proletariato urbano: immigrati, operai di mestiere, donne a Trieste dalla meta del secolo 19. alla prima guerra mondiale*. Torino, 1979.
- Fakin Bajec, Jasna: Vpliv urbanega razvoja Trsta na življenje kraškega kmeta konec 19. in v prvi polovici 20. stoletja. *Kronika* 67, 2019, str. 629–648.
- Gestrin, Fran in Vasilij Melik, *Slovenska zgodovina 1792–1918*. Ljubljana, 1966.
- Kalc, Aleksej, *Tržaško prebivalstvo v 18. stoletju*. Koper, 2008.
- Kerec, Darja: Setting the Borderline between the Urban and the Rural in the Slovene March between 1765 and 1924. *Acta Histriae* 25, 2017, str. 563–580.
- Kosi, Miha: Zgodovina mest na Slovenskem – revizija in perspektive. *Vizija raziskav slovenske gospodarske in družbene zgodovine*. Ljubljana, 2014, str. 149–162.
- Luzzato Fegiz, Pierpaolo, *La popolazione di Trieste (1875–1928)*. Trieste, 1929.
- Marušič, Branko: Akademik Vasilij Melik – osemdesetletnik. *Slovenci 1848–1918*. Maribor, 2002, str. 13–32.
- Matjašič, Marjan: Gospodarska in socialna zgodovina v delih slovenske krajevne zgodovine. *Kronika* 25, 1977, str. 102–107.
- Melik, Vasilij: Celje in leto 1848. *Slovenci 1848–1918*. Maribor, 2002, str. 50–57.
- Melik, Vasilij: Družbene razmere v ljubljanski škofiji v drugi polovici 19. stoletja. *Slovenci 1848–1918*. Maribor, 2002, str. 532–541.
- Melik, Vasilij: Ivan Hribar in njegovi spomini. *Slovenci 1848–1918*. Maribor, 2002, str. 542–567.
- Melik, Vasilij: K problematiki centralnih naselij na Slovenskem pred sto leti. *Slovenci 1848–1918*. Maribor, 2002, str. 568–571.
- Melik, Vasilij: Kulturna orientacija slovenskega meščanstva okoli leta 1910. *Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci*, 23. Maribor, 1993, str. 117–130.

⁷² Melik, Slovenci, str. 23.

- Melik, Vasilij: Leto 1848 v slovenski zgodovini. *Slovenci 1848–1918*. Maribor, 2002, str. 36–49.
- Melik, Vasilij: Ljubljana pred prvo svetovno vojno. *Pozdrav iz Ljubljane*. Ljubljana, 1985, str. 24–35.
- Melik, Vasilij: Ljubljana v zadnjih dvesto letih. *Junaška Ljubljana*. Ljubljana, 1985, str. 9–16.
- Melik, Vasilij: Mesto (civitas) na Slovenskem. *Zgodovinski časopis* 26, 1972, str. 299–316.
- Melik, Vasilij: Naselja kot upravno-statistične enote: razvoj in struktura števnih oddelkov na Slovenskem. *Geografski vestnik* 20–21, 1948/1949, str. 153–194.
- Melik, Vasilij: O razvoju slovenske nacionalnopolitične zavesti 1861–1918. *Slovenci 1848–1918*. Maribor, 2002, str. 208–221.
- Melik, Vasilij: O upravnem razvoju na domžalskem območju od začetka 19. stoletja do leta 1941. *Zbornik občine Domžale*. Domžale 1979, str. 81–94.
- Melik, Vasilij: Politični profil Antona Korošca. *Slovenci 1848–1918*. Maribor, 2002, str. 647–653.
- Melik, Vasilij: Politično življenje v Ljubljani. *Od Maribora do Trsta*. Maribor, 1998, str. 43–50.
- Melik, Vasilij: Problemi in dosežki slovenskega narodnega boja v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja. *Slovenci 1848–1918*. Maribor, 2002, str. 239–243.
- Melik, Vasilij: Rast mestnega prebivalstva na Slovenskem pred prvo svetovno vojno. *Ekonomski revija* 7, 1956, str. 193–210.
- Melik, Vasilij: Razvoj krajev, občin in okrajev na ozemlju kamniške občine. *Kamnik 1229–1979*. Kamnik 1985, str. 52–55.
- Melik, Vasilij: Razvoj naselij kot numeracijskih enot na ozemlju kranjske občine. *Kranjski zbornik* 1980. Kranj, 1981, str. 139–143.
- Melik, Vasilij: Ribnica in deželnozborske volitve 1861–1913. *Slovenci 1848–1918*. Maribor, 2002, str. 257–268.
- Melik, Vasilij: *Slovenci 1848–1918*. Razprave in članki, Maribor, 2002, str. 18–35.
- Melik, Vasilij: Slovenska politika v Taaffejevi dobi. *Slovenci 1848–1918*. Maribor, 2002, str. 521–531.
- Melik, Vasilij: Središča, provinca, meščani. *To in ono o meščanstvu v provinci*. Celje, 1995, str. 5–9.
- Melik, Vasilij: Trst in dunajski parlament 1861–1882. *Zgodovinski časopis* 50, 1996, str. 557–560.
- Melik, Vasilij: Volilni uspeh Nemcev, Italijanov in Slovencev v Ljubljani, Mariboru in drugih kranjskih in spodnještajerskih mestih 1848–1927. *Slovenci 1848–1918*. Maribor, 2002, str. 141–173.
- Melik, Vasilij: Volitve v Kranju 1861–1929. *Slovenci 1848–1918*. Maribor, 2002, str. 245–256.
- Melik, Vasilij: Volitve v Ljubljani 1848–1918. *Kronika* 29, 1981, str. 115–124.
- Melik, Vasilij: Volitve v Trstu 1907–1913. *Zgodovinski časopis* 1, 1947, str. 70–112.
- Melik, Vasilij: Vplivi in odmevi Pariške komune med Slovenci. *Slovenci 1848–1918*. Maribor, 2002, str. 462–469.
- Melik, Vasilij: Začetki ženske volilne pravice. *Čarnijev zbornik (1931–1996)*. Ljubljana, 1998, str. 253–255.
- Melik, Vasilij: Zgodovinar o sebi in o svojem delu. *Slovenci 1848–1918*. Maribor, 2002, str. 15–17.
- Melik, Vasilij: Ženske in volitve pred drugo svetovno vojno. *Splošno žensko društvo 1901–1945*. Ljubljana, 2003, str. 59–62.
- Pančur, Andrej: Doba slogaštva. *Slovenska novejša zgodovina, 1848–1992. I. knjiga*. Ljubljana, 2005, 30–31.
- Petelin, David, *Živeti v socialistični Ljubljani: mestno življenje v prvih dveh desetletjih po drugi svetovni vojni*. Ljubljana, 2020.
- Pirkovič-Kocbek, Jelka: Kaj je urbanizem 19. stoletja na Slovenskem? *Kronika* 31, 1983, str. 27–45.
- Roglić, Josip, *Le recensement de 1910: ses methodes et son application dans le Marche Julienne*. Susak, 1946.
- Schiffrer, Carlo, *Sguardo storico sui rapporti tra italiani e slavi nella Venezia Giulia*. Trieste, 1946.

- Schiffre, Carlo. *La Venezia Giulia. Saggio di una carta dei limiti nazionali italo-jugoslavi*. Roma, 1946.
- Sestan, Ernesto. *Venezia Giulia. Lineamenti di una storia etnica e culturale*. Udine, 1997.
- Verginella, Marta: Slovene mapping of urban centres in the Austrian littoral in the nineteenth and twentieth centuries. *Borderlands of Memory: Adriatic and Central European Perspectives*. Oxford, 2019, str. 33–57.
- Verginella, Marta: O zgodovinenju dihotomije mesta in podeželja. *Acta Histriae* 25, 2017, str. 457–472.
- Vivante, Angelo. *Irredentismo adriatico*. Firenze, 1954.
- Vodopivec, Peter, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*. Ljubljana, 2006.
- Vodopivec, Peter: Melik, Vasilij. *Enciklopedija Slovenije. 7. knjiga*. Ljubljana, 1993, str. 61.
- Vodopivec, Peter: Zgodovinopisje. *Enciklopedija Slovenije. 14. knjiga*. Ljubljana, 2001, str. 165–172.
- Vrbnjak, Viktor: Sprema beseda k Vasilij Melik, *Slovenci 1848–1918*. Maribor, 2002, str. 711–735.
- Zemljič, Igor, *Bibliografija Kronike 1953–2002*. Ljubljana, 2003.
- Zwitter, Fran: Problemi zgodovine slovenskih mest. *Jugoslovenski istorijski časopis* 3, 1937, str. 236–246.

Spletne strani

- Bibliografija Zgodovinskega časopisa 1947–1971. Dostopno na spletnem naslovu (3. 6. 2022): http://193.2.70.195/Drustva/zgcasopis/pdfs/zc_bibliografija_1947-1971.pdf.
- Vasilij Melik. Dostopno na spletnem naslovu (3. 6. 2022): https://sl.wikipedia.org/wiki/Vasilij_Melik.

Prispevek Vasilija Melika k politični in upravni zgodovini domžalskega in kamniškega območja ter moje prijateljsko sodelovanje z njim

Miroslav Stiplovšek

Septembra leta 1961 sem se zaposlil na Filozofski fakulteti kot asistent za novejšo zgodovino pri prof. ddr. Metodu Mikužu. Med novimi sodelavci sem najprej obiskal tedanjega doc. dr. Vasilija Melika v sosednjem kabinetu. Prisrčno me je sprejel kot najmlajšega kolega, se pozanimal za moje počutje po končanju vojaškega roka, nato pa me je presenetil s predlogom, da se kot sodelavca tikava. To je bil izraz njegove velike naklonjenosti ter začetek najinega plodnega strokovnega sodelovanja in iskrenega prijateljstva, ki so ga poglobili tudi ponedeljkovi pogovori po Mikuževem seminarju in številna družabna srečanja nekaterih kolegov, večkrat tudi v Domžalah. Vasja, kot smo ga imenovali, je postal s svojimi znanstvenimi, pedagoškimi in značajskimi odlikami moj nepogrešljivi kolega in prijatelj, s katerim sem sodeloval pri številnih strokovnih dejavnostih, posebej pa je vplival tudi na moje raziskovanje krajeвне zgodovine domžalskega območja.

Melik je spremljal začetke mojega raziskovalnega dela zlasti z nasveti pri doktorski disertaciji, v kateri sem glede gospodarske in socialne problematike posegel tudi v obdobje od sredine 19. stoletja do prve svetovne vojne. To pa je Melik tedaj podrobno preučeval ob nastajanju dela Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do 1918, pri katerem je bil soavtor prof. dr. Ferdo Gestrin.¹ Melik je bil leta 1965 tudi član komisije za oceno in zagovor moje doktorske disertacije. Poudarim naj, da sem občudoval njegovo veliko poznavanje številnih problemov zunaj obdobja njegovih fakultetnih predavanj, tudi za čas prve Jugoslavije. Prijateljsko mi je dal dragocene nasvete tudi pri mojih prvih razpravah. Ob mentorju prof. Mikužu je pomembno vplival na premostitev mojih začetnih raziskovalnih težav.

Intenzivno strokovno sodelovanje z Melikom je povezano tudi z njegovim opravljanjem naloge glavnega in odgovornega urednika Zgodovinskega časopisa v obdobju 1972–2000. Na njegov predlog sem postal član uredništva, posebej z nalogo, da skrbim za objavo ocen del iz novejše zgodovine. V osrednji zgodovinski

¹ Ferdo Gestrin in Vasilij Melik, Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do 1918. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966.

reviji sem v tem obdobju objavil nad trideset recenzij, Melik pa mi je dal pobudo tudi za objavo štirih razprav. Glede na to, da je raziskoval parlamentarne volitve tudi v obdobju Kraljevine SHS, je posebej želel, da obdelam volitve v pomembno socialno ustanovo Delavsko zbornico za Slovenijo z vidika vpliva, ki so ga imele v njej politične stranke prek z njimi povezanih strokovnih – sindikalnih organizacij.² Z nasveti glede virov je spremljal moje preučevanje propada evropsko znane slavnikaarske industrije in nastanka številnih velikih podjetij drugih panog na domžalskem območju v obdobju 1918–1941.³

Takšnih Melikovih spodbud in pomoči so bili deležni številni mlajši raziskovalci. Prof. dr. Ignacij Voje je ob Melikovem življenjskem jubileju posebej poudaril, da jim je kot urednik Zgodovinskega časopisa odprl »vrata na stežaj« za objavljanje v njem: »Mnogi zgodovinarji so prav z njegovo pomočjo prebrodili prve krize in s pridobljeno samozavestjo zakorakali v zahtevni svet znanosti.«⁴

Leta 1975 je Melik postal predsednik strokovne komisije za zgodovino področne raziskovalne skupnosti za humanistične in zgodovinske vede ter s to funkcijo prevzel skrb za ustrezno financiranje raziskovalnega dela članov Oddelka za zgodovino in zunanjih sodelavcev. Na podlagi njegovih letnih poročil je Raziskovalna skupnost Slovenije zanje določila finančna sredstva. Melik me je pritegnil k zbiranju podatkov za letna poročila, kajti posamezni raziskovalci so mu jih posredovali nepopolno in jih je bilo treba dopolniti. Po dobrem desetletju sem na njegovo željo dobro vpeljana vodenje okoli tridesetčlanske raziskovalne skupine za področje zgodovine prevzel za poldrugo desetletje v okviru fakultetnega Znanstvenega inštituta.

Ob raziskovanju slovenske in jugoslovanske zgodovine v obdobju med prvo in drugo svetovno vojno sem se ukvarjal tudi s krajevno zgodovino domžalskega in kamniškega območja. Melik je pokazal pripravljenost, da s svojim velikim poznavanjem splošne problematike slovenske zgodovine od 18. stoletja do sredine 20. stoletja obogati tudi krajevno zgodovino. Urednik Mengeškega zbornika profesor Ivan Vidali me je prosil, naj pridobim za sodelovanje v njem tudi katerega od fakultetnih kolegov. Spomnil sem se, da je Melik objavil razpravo o parlamentarnih volitvah na Jesenicah,⁵ in predlagal sem mu, da takšno problematiko obdela tudi za domžalsko in kamniško območje. Melik je leta 1959 doktoriral z disertacijo Volilni sistemi na Slovenskem 1861–1918, ki jo je v dopolnjeni obliki objavil v

² Miroslav Stiplovšek, Volitve v Delavsko zbornico za Slovenijo leta 1926. V: Zgodovinski časopis (dalje ZČ) 45, 1991, str. 269–290.

³ Miroslav Stiplovšek, Propad slavnikaarske industrije in razvoj novih industrijskih panog na domžalskem območju 1918–1941. V: ZČ 47, 1993, str. 425–437.

⁴ Ignacij Voje, Vasilij Melik – sedemdesetletnik. V: ZČ 45, 1991, str. 5–13.

⁵ Vasilij Melik, Jesenice in parlamentarne volitve 1861–1929. V: Jeklo in ljudje 1, Jesenice 1964, str. 121–192.

monografiji.⁶ Vanjo pa ni mogel vključiti podrobnejših opisov volitev v posameznih volilnih okrajih in mestih. V petih razpravah je tudi v tem pogledu izpopolnil podobo slovenske volilne zgodovine.⁷

Leta 1969 je Melik v Mengeškem zborniku objavil razpravo o parlamentarnih volitvah 1848–1929 na domžalskem in kamniškem območju, s katero je razširil časovni okvir doktorske disertacije.⁸ Najprej je opisal potek prvih modernih parlamentarnih volitev po marčni revoluciji 1848, in sicer volitve v nemško narodno skupščino v Frankfurtu, v začasni deželni zbor Kranjske in v državni zbor na Dunaju. Ugotovil je, da je bila v velikem kamniškem volilnem okraju pri frankfurtskih volitvah izjemno velika kmečka abstinenca, ki je bila posledica nezaupanja kmetov do »gosposke« zaradi njenega nerazumevanja odprave fevdalne odvisnosti in tudi protivolilne agitacije Dunajske Slovenije s programom Zedinjene Slovenije. Glede na to, da naj bi dunajski državni zbor z ustavo uredil tudi vprašanje kmečke odveze, so se skoraj vsi volilni možje udeležili volitev poslancev vanj in izvolili za svojega prvega predstavnika na Dunaju kmečkega posestnika Valentina Štrcina iz Žej.

Melik je podrobno opisal značilnost rednih volitev v deželni zbor po začetku ustavne dobe v šestdesetih letih na območju sodnih okrajev Kamnik in Brdo pri Lukovici, ki sta obsegala ozemlje tedanjih občin Domžale in Kamnik. Ob podatkih o širjenju volilne pravice do uvedbe splošne kurije v deželnem zboru leta 1908 in o volilni udeležbi je ugotovil, da so na vseh volitvah v kamniško-brdskem volilnem okraju zmagali poslanci slovenske stranke nad nemško. V deželnem zboru sta bila od leta 1861 do devetdesetih let najdalj poslanca kamniško-brdskega okraja moravski dekan Janez Toman in brdski notar, graščak in pisatelj Janko Kersnik. Po ločitvi katoliškega in liberalnega političnega tabora so od leta 1895 v splošni in kmečki kuriji zmagovali poslanci Katoliške narodne stranke oziroma Slovenske ljudske stranke, med njimi dr. Janez Evangelist Krek, ki je bil hkrati tudi državnozborski poslanec.

Melik je v sklepnem poglavju pokazal, da je enako dober poznavalec parlamentarnih volitev po nastanku jugoslovanske države, najprej z razpravo o izidu volitev v ustavodajno skupščino.⁹ V Mengeškem zborniku je s podatki o številu glasov za katoliški, liberalni in delavski tabor na štirih parlamentarnih volitvah 1920–1927 ter na volitvah v ljubljansko oblastno skupščino leta 1927 osvetlil te-

⁶ Vasilij Melik, *Volitve na Slovenskem 1861–1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 1965.

⁷ Branko Marušič, *Akademik Vasilij Melik – osemdesetletnik*. V: Melikov zbornik: Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje. Ljubljana: Založba ZRC, 2001, str. 24.

⁸ Vasilij Melik, *Parlamentarne volitve 1848–1929 na domžalskem in kamniškem območju*. V: Mengeški zbornik, II. del, 1 snopič, 1969, str. 5–18.

⁹ Vasilij Melik, *Izidi volitev v konstituinto 1920*. V: *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 3, 1962, št. 1, str. 3–61.

meljne značilnosti politične podobe kamniškega in brdskega oziroma domžalskega volilnega okraja v prvem desetletju jugoslovanske države. Poudaril je ugotovitev, da je bila tedaj na tem območju daleč najmočnejša Slovenska ljudska stranka, ki je, razen na prvih volitvah leta 1920, celo absolutno zmagala, da je bil liberalni tabor šibek tudi zaradi razcepljenosti in da je imel delavski tabor precej skromne volilne uspehe, z izjemo leta 1920, ko je za komunistično in socialdemokratsko stranko glasovalo 17 odstotkov volivcev.

Podatke o parlamentarnih volitvah na domžalskem in kamniškem območju 1920–1927 je Melik navedel tudi v razpravi o slovenski volilni preteklosti in poudaril: »V tridesetih letih so bile še nove volitve, toda volilni sistem je bil tako nedemokratičen, da jih ne kaže upoštevati.«¹⁰

Po osvetlitvi političnih razmer na domžalskem in kamniškem območju prek parlamentarnih volitev je Melik za občini Domžale in Kamnik, kakršni sta nastali v drugi polovici petdesetih let 20. stoletja z združitvijo sosednjih manjših občin z njima, obdelal v dveh razpravah še upravni razvoj na njunem ozemlju od konca 18. stoletja do druge svetovne vojne. V tem obdobju se je oblikovalo več oblik statistično-upravnih enot: kraji oziroma naselja, katastrske in politične občine ter politični in sodni okraji. Melik je za obe občini podrobno prikazal ozemeljski razvoj teh enot, najprej za domžalsko območje. Leta 1977 je bilo v Domžalah prvo znanstveno posvetovanje slovenskih zgodovinarjev o krajevni zgodovini, ki sta ga organizirali sekcija za krajevno zgodovino Zgodovinskega društva za Slovenijo in Kulturna skupnost Domžale. Na njem so zgodovinarji obravnavali splošno problematiko krajevnega zgodovinopisja, drugi del pa je bil posvečen prikazu značilnosti zgodovinskega razvoja domžalskega območja od najstarejših do najnovejših obdobj. Melik je v uvodnem referatu o oblikovanju upravnih enot v občini Domžale poudaril, da se ob značilnostih, ki veljajo za vso Slovenijo, »kažejo posebnosti po posameznih predelih. Zaradi njih in zaradi korekture splošne slike imajo take lokalne raziskave tudi svoj pomen«.¹¹

Tudi na domžalskem območju so leta 1770 izvedli oštevilčenje hiš za potrebe popisa prebivalstva. Tako so nastali kraji ali naselja v upravno-statističnem pogledu. Število takšnih enot, tudi t. i. konskripcijskih občin, se je na Slovenskem le malo spreminjalo. Toda Melik je za domžalsko območje ugotovil, da se je na njem število naselij z lastno numeracijo povečalo, zlasti v vzhodnem predelu, za okoli 50 odstotkov na 166 naselij, pri čemer je pri nekaterih prišlo tudi do spremembe

¹⁰ Vasilij Melik, Nekaj iz slovenske volilne preteklosti. V: Stiplovškov zbornik – Historia 10, znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (ur. Dušan Nečak). Ljubljana: Oddelek za zgodovino, 2005, str. 321–323.

¹¹ Vasilij Melik, O upravnem razvoju na domžalskem območju od začetka 19. stoletja do leta 1941. V: Zbornik občine Domžale. Domžale: Kulturna skupnost, 1979, str. 81.

imena. Melik je tudi za druge pomembne enote – katastrske občine, skupne za več naselij, ki so nastale v osemdesetih letih 18. stoletja za potrebe obdavčenja, ugotovil, da se je na domžalskem območju njihovo število kmalu povečalo na štiriinštirideset. Ob teh katastrskih oziroma davčnih občinah so francoske oblasti v času Ilirskih provinc oblikovale še upravne oziroma politične občine, na ozemlju občine Domžale štiri: Mengeš, Krumperk, Lukovica in Moravče.

Avstrija je šele po revoluciji 1848. leta uvedla upravne oziroma politične občine s samoupravnimi pristojnostmi, ki so obsegale eno ali več katastrskih občin. Na območju občine Domžale je nastalo 31 manjših občin. Do velike upravne spremembe oziroma združevanja pa je prišlo leta 1933, ko se je po novem zakonu število občin zmanjšalo na dvanajst.

Melik je od konca 18. stoletja spremljal tudi razvoj okrajnih upravnih enot. Politično-upravni okraj Kamnik, kakršen je nastal sredi 19. stoletja, je obsegal obe tedanji veliki občini Kamnik in Domžale. Domžalska občina pa je obsegala skoraj celotni sodni okraj Brdo pri Lukovici na levem bregu Kamniške Bistrice, iz sodnega okraja Kamnik na njenem desnem bregu pa območji Domžal in Mengša. Meje okrajev so ostale skoraj nespremenjene do druge svetovne vojne.

Melik je prvi podrobno prikazal začetna obdobja upravne zgodovine domžalskega območja. Sodeloval pa je tudi v uredništvu Zbornika občine Domžale s pobudo za prikaz upravnega razvoja domžalske občine tudi po letu 1945. Poudarimo naj, da so s prispevki obogatili zbornik občine Domžale še univerzitetni profesorji Ferdo Gestrin, Metod Mikuž, Miroslav Stiplovšek in Ignacij Voje ter tako poudarili tudi velik pomen krajevnega zgodovinopisja.

Ob 750-letnici mesta Kamnik sta Kulturna skupnost in Muzej Kamnik leta 1979 organizirala simpozij, na katerem je Melik sodeloval z referatom o razvoju krajev, občin in okrajev na ozemlju tedanje kamniške občine. Ugotovil je, da je za kamniško območje značilna stalnost upravno statističnih krajev, kar je ilustriral s podatkom, da se je v 19. stoletju njihovo število zmanjšalo le za štiri, na 115 naselij. Na drugi strani pa so se bolj kot kje drugod spreminjala njihova imena. V času Ilirskih provinc je bilo na kamniškem območju pet občin, med njimi največja občina Kamnik. Po občinski zakonodaji iz leta 1849 je tudi na kamniškem območju, tako kot na domžalskem, nastalo veliko število manjših občin, in sicer 26, ki so se leta 1933 združile v sedem občin.

Melik je od konca 18. stoletja spremljal razvoj upravnih enot na kamniškem in domžalskem območju. Pomembna posebnost je zlasti dejstvo, da je bilo mesto Kamnik ves čas nesporno središče severnega dela kamniškega okraja, Domžale pa so šele z industrijskim razvojem postale center njegovega južnega dela. Melik je v razpravi s podatki spremljal središčno vlogo posameznih krajev v tedanji občini Domžale. Najprej so bila pomembna stara cerkvena središča Mengeš, Dob in Moravče; zaradi slamnikarske industrije pa so že pred prvo svetovno vojno postale

največji kraj Zgornje Domžale. Melik je navedel tudi več medobčinskih ustanov, s katerimi so se Domžale širše uveljavile, veliko afirmacijo zanje »pa je pomenil trški naslov leta 1925«. ¹² Poudarimo naj, da je krepitev vloge Domžal osvetlil tudi prof. dr. Anton Melik v geografskem opisu slovenskih pokrajin. Ugotovil je, da so od srede 19. stoletja in v prvi polovici 20. stoletja v tedanjem kamniškem okraju »najbolj stopile v ospredje Domžale, ki se poprej niso odlikovale«. Uveljavile so se kot pomembno industrijsko, obrtno in trgovsko središče: »Spričo tolikšnega razmaha so bile Domžale leta 1925 povzdignjene v trg kot enotno naselje«, upravna zakonodaja pa jih je leta 1952 »upravičeno ... uvrstila med mesta«. ¹³

Vasilij Melik mi je poklonil komplet očetovih knjig o geografskem razvoju slovenskih pokrajin kot spodbudo, da naj nadaljujem preučevanje upravnega razvoja domžalske občine. Obljubo sem nato izpolnil s samostojnima publikacijama ob šestdesetletnici razglasitve Domžal za trg leta 2005 in ob šestdesetletnici nastanka Mestne občine Domžale leta 2012. Ob razpravah o parlamentarnih volitvah in o upravnem razvoju domžalskega in kamniškega območja pa naj posebej poudarim, da je Melik enako temeljitost in poglobljenost kot pri raziskovanju osrednje problematike slovenske zgodovine od 18. stoletja do začetka 20. stoletja pokazal tudi na področju krajevnega zgodovinopisja.

Akademik red. prof. dr. Vasilij Melik je tudi po upokojitvi leta 1991 redno obiskoval Oddelek za zgodovino. Na razgovorih je z zanimanjem spremljal tudi moje raziskovanje slovenskega parlamentarizma in prizadevanj za avtonomijo Slovenije v prvi Jugoslaviji. Tako sva bila z Vasjo strokovno in prijateljsko povezana skoraj pet nepozabnih desetletij.

¹² Vasilij Melik, O upravnem razvoju na domžalskem območju. V: Zbornik občine Domžale, str. 81.

¹³ Anton Melik, Posavska Slovenija. Slovenija: Geografski opis II. Opis slovenskih pokrajin 3. Ljubljana: Slovenska matica; 1959, str. 140–142.

Melik in srednjeveška mesta – novi pogledi in podatki

Darja Mihelič

1. Melikovi posegi v obravnavo starejše slovenske zgodovine

Vasilij Melik se je v raziskavah usmerjal predvsem v novejšo zgodovino, zlasti v čas 19. in 20. stoletja, kot večč zgodovinar pa se je občasno dotaknil in domiselno argumentirano odgovoril na izzive posameznih zgodovinskih vprašanj drugih obdobj, tudi srednjega veka. Mojstrsko je obvladal zgodovinarski pristop, ki ga je znal popestriti s svežimi zamislimi in postreči z vzorčnimi primerki študij, od katerih bomo predstavili dve: o poročanju madžarskih kronik o bitki pri Ljubljani v 10. stoletju in o prestižnem vzdevku *civitas*, s katerim so se ponašala nekatera srednjeveška mesta v notranjosti slovenskega prostora. Ob strani bomo pustili njegov prispevek o zgodnjesrednjeveških etnogenezah in njihovi vlogi pri oblikovanju sodobne slovenske identitete, ki se jih je pred dobrima dvema desetletjema na kratko in brez omembe lastnih stališč dotaknil bolj v naslovu kot v samem besedilu. Predstavil jih je skozi interpretacijo pomembnih pojavov in prelomnih dogodkov zgodnjega srednjega veka v delih posameznih filozofov, literarnih ustvarjalcev, zgodovinarjev in psevdozgodovinarjev.¹

1.1 Vesti o bitki pri Ljubljani

Melikov članek v *Kosovem zborniku*, številki *Zgodovinskega časopisa*, posvečeni 60-letnici Milka Kosa (1952/53), je zanimiv tako po vsebini kot po analitičnem pristopu. V njem se je lotil ozkega segmenta dogajanja iz obdobja madžarskih vpadov, ki ga je osvetlil na osnovi primerjalnega pretresa različnih virov.² Obravnaval je vprašanje, ali je za časa madžarskih vpadov v prvi polovici 10. stoletja prišlo pri Ljubljani do bitke, o kateri poročajo kasnejše madžarske kronike ter po njih več starejših piscev. Med zgodovinarji je omembo bitke za verodostojno označil Ernst Klebel ter s tem vplival na etimološke razlage razvoja toponima Ljubljana Jakoba Kelemine in Frana Ramovša. Melik je izpostavil Kleblova stališča, ob

¹ Melik, *Pomen*.

² Melik, *Vprašanje bitke*; Štih, *Madžari in slovenska zgodovina*.

tem pa opozoril, da bi v primeru omembe Ljubljane v času ogrskih navalov bila to njena najstarejša omemba.³

Pomenljiva je Melikova ugotovitev, da o bitki pišejo le madžarske kronike, v katerih pa poročila niso enotna. Prvič je omenjena v *Gesta Hungarorum* Simona de Kéze⁴ iz 1282–1285 ter v Dunajski slikani kroniki⁵ in v Budimski kroniki,⁶ ki skupaj s sorodnimi inačicami sestavljata *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*⁷ Osnovno poročanje o bitki je Melik predstavil z vzporeditvijo izvečkov pri Kézi in v *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Razčlenil je časovna in druga neskladja glede imen in položajev v zapisih nastopajočih oseb, opozoril je na anahronistično omenjanje historičnih pokrajin in izpostavil obliko imena *Leopah* za Ljubljano. Bitko pri Ljubljani je sicer zasledil še pri več odvisnih virih, ki jih v nadaljevanju ni obravnaval: v Dandulovi Beneški kroniki (do 1339), v nemški Madžarski kroniki Heinricha von Mügelna (1358–1361), v latinski Rimani kroniki istega pisca (malo po 1361), v Münchenski in v Dunajski slikani kroniki iz 14. in v Thuróczijski ogrski kroniki s konca 15. stoletja.⁸

Da bi ugotovil, od kod sta Kéza in *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV* črpala podatke za polčetrto stoletje zgodnejši čas, je Melik izvedel primerjavo z drugimi madžarskimi viri. Ugotovil je, da je osnovo za poročilo iskati v izgubljenih *Gesta Ungarorum* izpod peresa duhovnika pri kralju Ladislavu I (1091/2). Temeljila so na Reginovi kroniki in njenem nadaljevanju,⁹ na *Annales Altahenses*¹⁰ ter na ustnem izročilu. Najstarejše ohranjeno madžarsko zgodovinsko delo so *Gesta Hungarorum* iz ok. 1200¹¹ anonimnega magistra P. (Anonymus), ki naj bi bil notar Bele III. (ok. 1148–1196). Njegovi podatki izhajajo iz starih izgubljenih, neohranjenih *Gesta Ungarorum*, nadaljevanje pa je iz časa Štefana II. (1116–1131), dopolnjeno z ustnim izročilom. Melik je povzel uveljavljena mnenja in razhajanja glede odnosa madžarskih kronik do starih *Gesta Ungarorum* in med seboj. Ugotovil je, da stara *Gesta* dokaj natančno posreduje Kéza, iz njih in Kéze pa je črpala Budimska minoritska kronika (*Chronicon Budense*) iz ok. 1300.

³ Melik navaja, da je najstarejša omemba Ljubljane iz 1144 (Melik, *Vprašanje bitke*, 203), po novih spoznanjih je ljubljanski *castrum* omenjen že med 1112 in 1125: Štih, *Dve novi notici*.

⁴ Kézai, *Gesta Hungarorum*; Simonis de Kéza *Gesta Hungarorum*.

⁵ *Chronicon pictum Vindobonense*; *Chronica e Codice Picto*.

⁶ *Chronicon Budense*; prvotno ime je bilo *Chronica Hungarorum*. V Budi jo je 1473 natisnil András Hess in je prva natisnjena knjiga na Madžarskem.

⁷ *Chronici Hungarici compositio*.

⁸ Danduli *Chronicon Venetum*; *Chronicon Henrici de Mügelin*; *Chronicon rhythmicum Henrici de Mügelin*; *Chronicon Monacense*; *Chronicon pictum Vindobonense* oz. *Chronica e Codice Picto* (vse iz 14. stoletja) in Thwórcz, *Chronica Hungarorum* (prvič izšlo 1488).

⁹ Reginonis abbatis Prumiensis *Chronicon*.

¹⁰ *Annales Altahenses maiores*.

¹¹ P. magistri qui Anonymus dicitur.

Za čas do bitke pri Augsburgu 955, v kateri je saški vojvoda in vzhodnofrankovski vladar Oton I. Veliki usodno porazil Ogre in preprečil njihovo nadaljnje prodiranje, je Melik med seboj primerjal poročanje Anonyma, Kéze in *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV* ter Regina, ki je bil vir za neohranjena *Gesta Ungarorum* in za Anonyma. Ugotovil je, da zapis o bitki pri Ljubljani ni mogel nastati pred drugo polovico 12. stoletja. Poročila pri Anonymu naj bi bila po njegovem zanesljivejša kot pri Kézi ali celo pri *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*, pri tem pa naj bi se kljub nekaterim razhajanjem v bistvu ujemala. Anonymus je sledil besedilu neohranjenih *Gesta Ungarorum*, čeprav ga je mestoma izkrivil. Kéza in *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV* pa naj bi marsikje odstopala od *Gesta Ungarorum* in za čas vpadov dodajala nove, redko točne podatke.

Melikovo spoznanje oz. mnenje je bilo, da moramo biti izredno skeptični do vseh vesti, ki jih za dobo madžarskih navalov prinašata Kéza in *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*, pa jih ne najdemo niti v Anonymu, niti v Reginonu, niti v kakih drugih virih. Sklenil je: »Vest o bitki pri Ljubljani, kakor nam jo dajeta Simon de Kéza in Madžarska kronika iz XIV. stoletja, se nam je pokazala tako, kakor jo je bil pred skoraj petdesetimi leti označil Franc Kos: kot izmišljena. ... Vest nam ne daje za deseto stoletje nikakega pričevanja; nastala je v drugi polovici dvanajstega ali v trinajstem stoletju, v eni takratnih redakcij Madžarske kronike ...« Kasnejša historiografija vprašanja bitke pri Ljubljani ni več odpirala, pač pa so objave virov (*Scriptores rerum Hungaricarum*), na katere se je Melik opiral, skoraj izginile iz knjižničnih polic slovenskih knjižnic, prišlo pa je do več novih objav.

1.2 *Civitas na Slovenskem*

Od Melikovih posegov v starejšo slovensko zgodovino velja opozoriti zlasti na njegov imenitni, domiselni članek *Mesto (civitas) na Slovenskem*,¹² objavljen pred dobrega pol stoletja (1972) v *Zgodovinskem časopisu*. V njem je izpostavil vprašanje terminologije za zgodnje meščanske naselbine v vzhodnoalpskem prostoru, uporabljane v virih v 12. in 13. stoletju. Za izhodišče je uporabil razpravo Frana Zwittera *K predzgodovini mest in meščanstva na starokarantanskih tleh*,¹³ le mimogrede pa je – zunaj tega območja – pritegnil v razmišljanje tudi obalna mesta. Sergij Vilfan je mesta tipološko delil na celinska in mediteranska oz. na Slovenskem na mesta v notranjosti in primorska.¹⁴ Slednja se v nasprotju s prvimi ponašajo z določeno stopnjo kontinuitete, kar pogojuje številne razlike med obojimi.

¹² Melik, *Mesto (civitas)*.

¹³ Zwitter, *K predzgodovini mest*.

¹⁴ Melik tu citira Vilfanovo *Pravno zgodovino*, problemsko bolj osredotočena pa so nekaj let kasnejša dela: Vilfan, *Die mittelalterliche Stadt*; Vilfan, *Stadt und Adel*; Vilfan, *Tipologija*.

Kot izraze za naselja obrtnikov in trgovcev je Melik na območju celinskih mest navedel *mercatum* ali *mercatus*, *forum*,¹⁵ *burgus* ali *burgum*, *markt* ter redkeje *villa*,¹⁶ za prebivalce teh naselij pa *burgenses* in *burger*, *forenses*, od druge polovice 13. stoletja pa predvsem *cives*. Poimenovanja je povezal s prvimi znanimi omembami in s tipološkimi značilnostmi konkretnih mestnih naselbin v širšem slovenskem zalednem prostoru. Izpostavil je, da lahko po mnenju Frana Zwittra zaradi večpomenskih oznak za naselbino z gotovostjo govorimo o meščanskem naselju šele tedaj, ko viri omenjajo tudi meščane ali druge nedvoumne izraze, povezane z mestom.

Melik je osrednjo pozornost namenil terminu *civitas*. V frankovski državi je vzdevek označeval škofijski sedež, ki je prostorsko sovpadal z nekdanjim rimskim mestom. Po ugotovitvah Frana Zwittra naj bi *civitas* v zapisih do 11. stoletja na karantanskih tleh pomenil bodisi razvaline rimskega mesta ali pa srednjeveški grad. Melik v članku sistematično sledi konkretnim omembam krajev s tem vzdevkom v listinah in na kovancih do druge polovice 13. stoletja, ko pomen besede *civitas* postane nedvoumen v smislu (srednjeveško) mesto. Ob latinskem *civitas* je že v 12. stoletju pomenil mestno naselbino nemški termin *Stadt*. Nekatere meščanske naselbine, ki so se prej imenovala *forum* ali *markt*, so sčasoma pridobile uglednejši naslov »mesto«, druge so ostale pri vzdevku trg, pri čemer pa uporaba nazivov ni bila dosledna, kar Melik ilustrira na konkretnih primerih celovitega pregleda zgodnejših omemb naselbin: Beljak, Celovec, Velikovec, Maribor, Ptuj, Slovenj Gradec, Kamnik, Ljubljana, Kranj, Kostanjevica, Škofja Loka, Slovenska Bistrica. Posamezne naselbine se do 13. stoletja omenjajo kot *civitas*, občasno pa tudi kot *burgus*, *markt*, *forum*, *oppidum*. Melik je v svoj pretres uvedel *novum*, ki je hkrati preprost in prepričljiv: preveril je terminologijo, ki so jo v svojih omembah uporabljali različni izdajatelji listin. Domiselno je ugotovil, da se ugledni vzdevek »mesto« redno uveljavlja v listinah, ki so jih prebivalci naselbine izdali sami, in vselej na kovancih in pečatih mestnih naselbin, medtem ko se v listinah, ki so jih izdajali svetni in cerkveni mogočniki, za iste naselbine uporabljajo skromnejše oznake.

Melik kratko povzema opredelitve o razliki med trgom in mestom, ki naj bi jo (a ne vedno) pri mestu predstavljalo obzidje in odličnejši naziv. Po tedaj razširjenem mnenju naj bi mesto nastalo s povzdigom iz trga ali z ustanovitvijo, ki naj bi vključevala tudi podelitev naziva »mesto«, kar pa Melik postavlja pod vprašaj zaradi nestalnosti in nedoslednosti v uporabi nazivov *civitas*, *oppidum* in *forum* za isto naselbino v listinah ustanoviteljev. Pravna osnova trgov je bil sejemski privilegij, ki so mu sledile nove pravice, z njimi pa se je širilo uglednejše poime-

¹⁵ Vsi trije izrazi pomenijo lahko sejem, tržni prostor, naselje s trgom/sejmom.

¹⁶ Vas ali gosposki dvor, sprva tudi mestna naselbina.

novanje *civitas*. Po Melikovem mnenju ga je uporabljalo predvsem meščanstvo naselbine samo in ni šlo za njegovo podelitev s strani mestnih gospodov, deželnih knezov ali vladarjev. Priznanje naziva *civitas* so dosegla pomembnejša meščanska naselja. Od druge polovice 13. stoletja se je uveljavila podelitev mestnega naslova s strani vladarja, kar je pravno formaliziralo prvotno razliko v nazivu med mestom in trgov. Na »starokarantanskih tleh« je v drugi polovici 12. stoletja vzdevek *civitas* že imel pomen mestne naselbine, ne več razvalin ali srednjeveškega gradu, ki ga označuje termin *castrum* ali *urbs*.

Melik se zelo skopo dotakne terminoloških oznak primorskih mest. Ohranjanje njihove zgodovinske tradicije je pogojevalo tudi terminologijo. *Civitas* je bila oznaka rimskega mesta in sedeža škofije (Trst, Koper), kar se je ohranjalo še v srednji vek. Za mestne naselbine nižjega ranga Milje, Izola in Piran Melik navaja vzdevke *castra* (Milje in Piran), *locus* (Izola) ter *oppidum*, *terra*, *villa*, pri čemer so se vsi navedeni kraji razvili v meščanske naselbine s svojo skupnostjo in samoupravo. V zaključku se članek dotakne Gorice, ki je po Melikovem mnenju pod vplivom primorske prakse do konca 14. stoletja kljub vsem atributom celinskih mest ohranjala oznako trga (*forum*, *mercatum*, *marckt*), šele kasneje pa je pridobila vzdevek *Stadt* in v drugi polovici 15. stoletja *civitas*.

2 Sodobni pogledi na porajanje mest in njihov značaj

Pred poldrugim desetletjem (2009) je Miha Kosi z monografijo s področja primerjalne zgodnje zgodovine srednjeveških mestnih naselbin (mest in trgov) v notranjosti slovenskega prostora¹⁷ s prenosom trendov sodobnih uveljavljenih tez in pristopov k zgodovini nastanka srednjeveških mest nadgradil zastarela izhodišča, iz katerih je izhajal Melik v svojem članku. Načelo, da naselbina postane mesto zgolj na osnovi pravnih kriterijev (na Slovenskem v 12. do 13. stoletju), kar prikriva značilnosti nastanka in zgodnjega razvoja mestnih naselbin, velja v sodobnih študijah za preživeto. Tudi iskanje kronološkega mejnika nastanka mesta s prvo omembo v zapisih ali v razdobju med omembo naselbine kot trg in kot mesto ni ustrezno. Pridobivanje pravnih norm in privilegijev je šlo v korak s postopnim razvojem urbane naselbine in obratno.¹⁸ Predvsem pa so številne meščanske naselbine imele dolgo predzgodovino, zgodnejše razvojne faze, ki so postopoma privedle do celovitega srednjeveškega mesta v pravnem, urbanističnem in družbenem pogledu.

Kosi se dotakne tudi terminologije oz. vprašanja, kaj so v posameznih obdobjih ljudje razumeli pod oznakama *civitas*, *forum* za neagrarna naselja, ob katerih so se pojavljale še druge (*oppidum*, *burgus*, *villa*, *urbs*), ki so prav tako mogle

¹⁷ Kosi, *Zgodnja zgodovina*; Štih, *Miha Kosi*.

¹⁸ Melik podobno utemeljuje pridobivanje uglednega vzdevka *civitas* za pomembnejša mesta.

imeti pomen meščanske naselbine. Hlrat predstavi oblikovanje novih pogledov v historiografiji: mesto v različnih obdobjih opredeljujejo različni kriteriji, pri čemer je treba slediti vsebini, ki jo je pojem imel v nekem času in prostoru. Prav ta pristop pa je prisoten v izhodiščni misli Melikove razprave, ki izpostavlja neslalnost uporabljenega naziva za isto naselbino v zapisih, pri čemer je prodorno zlasti Melikovo ugotavljanje sovpadanja in razhajanja terminologije, ki so jo za isto naselbino uporabljali različni izdajatelji dokumenta.

Definicija mesta torej po sodobnih načelih ni absolutna, ampak so v njej možne različne pojavne oblike glede na okoliščine. Mesta so bila središča¹⁹ v politično-upravnem, vojaško-obrambnem, verskem, prometnem, gospodarskem (obrt, trgovina), sodnem, izobraževalnem ipd. pogledu (ter njihovi kombinaciji). Bila so gosto naseljena, tesno pozidana z zgradbami, ki so se vzpenjale v višino. Razvijala so komunsko samoupravo in pravni red. Urbane naselbine so imele svoje zgodnje razvojne faze, ki jih osvetljujejo tudi arheološke raziskave.²⁰ Kosi je vprašanje izvora mest na Slovenskem osvetlil na primerih petih celinskih mest, Ptuj, Kranj, Loka, Gorica in Slovenj Gradec, in jih v zaključku glede nekaterih urbanih značilnosti primerjal med seboj.

Medtem ko se Kosi opira predvsem na historiografijo osrednje Evrope, pa se je – pri nas le malo opažena – italijanska historiografija zadnjega desetletja prejšnjega stoletja osredotočila na nekoliko drugačno problematiko zgodovine (ne) mestnih naselbin in postavila pod vprašaj razkorak med pojmom mesto (*città*) in podeželjem v poznem srednjem veku. Med obema je namreč obstajala bogata paleta vmesnih aglomeracij urbanega značaja, različnih tako od ruralnih kot od mestnih naselbin. Številni gosto poseljeni trgi in kašteli, pomembni z gospodarskega in političnega vidika, ki bi v celinski Evropi postali ugledna urbana središča, so v Italiji ostali na stopnji nižjega reda, kot *quasi città* ali mala središča (*centri minori*).²¹

Melik je v svoji razpravi omenil tudi Gorico in v njenem razvoju zaznal »vpliv obeh svetov, celinskega in primorskega« ter omenil njen statut v smislu zakonika. Kasnejša historiografija je podatke o zgodnji zgodovini Gorice dopolnjevala. O prvi omembi naselbine Gorica (iz 1001), ki je imela agrarni značaj (*villa*), je pisal Peter Štih.²² Obravnaval je tudi podelitev tržnih pravic Gorici iz 1210,²³ medtem ko je problematiko v zvezi z nastankom Gorice osvetlil Miha Kosi.²⁴

¹⁹ Blaschke, *Stadtgrundriß und Stadtentwicklung*.

²⁰ Berlyse, *Geschichte und Archäologie in Dialog*.

²¹ Z obsežno literaturo: *I centri minori italiani*; Chittolini, »*Quasi città*«; Chittolini, *Centri 'minori'*.

²² Štih, *Villa quae Sclavorum lingua*.

²³ Štih, *Podelitev tržnih pravic*.

²⁴ Kosi, *Nastanek mesta*.

Srednjeveško mesto Gorica se ni razvilo kontinuirano iz antičnega ali zgodnj srednjeveškega mesta ali gradu in ni imelo starejšega urbanega ali utrdbenega predhodnika. Trgu (in vasi)²⁵ Gorica je 1307 goriški grof Henrik II. izdal poseben *statutum*²⁶ z več določili glede trgovanja, pa tudi glede obveznosti: vzdrževanja naselbinskih, prometnih, obrambnih objektov, opravljanja obvezne straže, plačevanja davkov, dajatev v vojnem času; vse to so bile pravice in dolžnosti naselbine mestnega tipa. Dokument pa vsebinsko in po svojem značaju ni primerljiv s statuti – zakoniki primorskih mest pod mediteranskim vplivom. Goriška listina iz 1307, ki se v sodobni literaturi skoraj dosledno zavajajoče imenuje statut v smislu zakonik,²⁷ v nadaljevanju lastnega besedila celo sama zanika, da gre pri njej za zapis tega tipa: v zaključni utemeljitvi, kako naj bi izdajatelj zagotovil spoštovanje zapisanega, namreč beremo: *Et ut predicta rata perpetuo per nos et nostros heredes permaneant atque firma, hoc patens privilegium eisdem civibus nostris de Goricia dari iussimus ipsumque nostri pendentis sigilli munimine roborari in presencia testium infrascriptorum ...*, torej: »In da bi omenjeno ostalo za vedno veljavno in čvrsto, smo ukazali izročiti ta javni privilegij našim meščanom Gorice in smo ga dali potrditi s pomočjo našega visečega pečata v prisotnosti spodaj navedenih prič ...« Pri zapisu gre vsebinsko dejansko za privilegij, ki ga podeli mestu zemljiški oziroma v tej vlogi mestni gospod.²⁸

Melik se je terminologije za primorske mestne naselbine namenoma dotaknil kratko in sumarno. Primorska srednjeveška mesta – Melik omenja obalne naselbine Trst, Koper, Milje, Izolo in Piran – so se razlikovala od celinskih predvsem po kontinuiranem razvoju urbanega naselja, ki mu je pripadal tudi agrarni *districtus*, ter njegovega upravnega, cerkvenega in gospodarskega vpliva na širšo okolico od antike oz. zgodnjega srednjega veka dalje.²⁹ Vzlic spremembam oblasti v Istri, vplivu istrskih oblastnikov in različnih zemljiških gospodov ter prepleteni posestni strukturi so primorske mestne naselbine od 12. stoletja uspešno izgrajevale svojo komunsko samoupravo in s svojim zaledjem vred dosegle status dokaj avtonomnih mestnih komun; slednje navaja tudi Melik. Velja pa opozoriti, da se pisna dediščina pri obeh tipih mest – primorskih in celinskih – bistveno razlikuje, obsežno primorsko pisno gradivo za obalna mesta pa širi nabor izrazov za mestno naselbino in njeno zaledje.

²⁵ Tržna naselbina očitno ni zrasla iz vasi (*villa*) Gorica, saj sta privilegij dobila trg in vas, ampak je naselbina mestnega tipa – po prvi znani omembi sodeč naselbinsko starejše – vaško naselje postopoma posrkala v lastno mestno tkivo.

²⁶ Kos, F., *Najstarejši statut*.

²⁷ Sodobna literatura, ki uporablja ta izraz, bi ga morala omenjati v navednicah ali opremiti z dodatkom, npr.: tako imenovani statut.

²⁸ Mihelič, *Siegel erzählen*, 111–112; Mihelič, *K podobi*, 62–64.

²⁹ Vilfan, *Die mittelalterliche Stadt*; Vilfan, *Stadt und Adel*; Vilfan, *Tipologija*.

Po zgledu celinskih mest se Melik pri terminologiji za obalna mesta omejuje predvsem na urbano naselbino. V primeru Trsta in Kopra ima vzdevek *civitas* pomen škofijskega mesta. V objavljenih virih se v celotnem razdobju srednjega veka Milje omenjajo kot *castrum* in *terra*, Piran kot *castrum*, *terra*,³⁰ tudi *locus*, Izola pa je *locus*, *villa*, *terra*,³¹ redko *castrum*, tudi *oppidum*. Izrazi niso konstantni, kar ni relevantno, ker ne izražajo razlike v pomembnosti posameznega kraja, ki je v Melikovem članku rdeča nit, ampak le deloma v vsebini naselbine. Omenja se *comune* teh mest, njihovo značilnost obvladovanja širšega agrarnega zaledja, po kateri se bistveno razlikujejo od mestnih naselbin v notranjosti, pa odražajo izrazi *districtus*, včasih *confinium*, *territorium* in *contrata*. Dragocen najnovejši pripomoček za vpogled v terminologijo Kopra, Isole in Pirana daje *Historična topografija Primorske (do leta 1500)*.³²

3 Prebivalci primorskih mest severozahodne Istre

Melik mimogrede navaja prebivalce celinskih mestnih naselbin: *burgenses* in *burger*, *forenses* ter od druge polovice 13. stoletja predvsem *cives*. Za primorska mesta vzdevkov prebivalstva ne omenja. Zato ne bo odveč, da v nadaljnjem izvajanju okvirno predstavimo prebivalce obalnih mest Trst, Milje, Koper, Izola in Piran v srednjem veku.

3.1 Izročilo mestnih statotov

Za navedena severnoistrska mesta bomo izhajali iz objav njihovih statotov, ki so predpisovali ravnanje in vedenje prebivalcev v mestni naselbini v različnih okoliščinah in uvajali kazni za kršilce svojih določil. Posegali so na področje mestne uprave, gospodarstva, javnega življenja in reda, kazenskega, družinskega prava itd. Po nastanku so bili najstarejši statuti obeh škofijskih mest, Trsta in Kopra, mlajši pa Pirana, Milj in Isole. Najstarejši ohranjeni je fragment piranskih statotov iz 1274 in integralni kodeks iz 1307, prvi celovito ohranjeni tržaški statuti so iz 1319,³³ sledijo miljski statuti iz 14. stoletja, izolski iz 1360 in koprski iz 1423.³⁴ Tržaški statuti so se po 1382 in prehodu mesta pod Habsburžane uskladili z avstrijskimi potrebami in zahtevami, statuti preostalih omenjenih mest, ki so pristala v naro-

³⁰ Iz hkratnih omemb je razvidno, da izraza nista soznačna; manjkraj uporabljeni izraz *castrum* pomeni ožji, utrjeni (?) del naselbine, običajna oznaka *terra* pa širše območje.

³¹ *Locus* in *terra* nista soznačna, ob hkratni omembi ju ločuje veznik *et*.

³² Bizjak, *Historična topografija*.

³³ Kandler, *Statuti*, v nadaljevanju STTS 1. V naslovu sicer nosijo letnico 1150, kot tržaški podestat pa se v njih omenja goriško-tirolski grof. Goriški grof Majnhard II je dedoval južnotirolska ozemlja šele 1253, statuti so očitno kasnejši, prva datirana izdaja naj bi bila iz 1319 (Szombathely, *Prefazione*, V, LVII).

³⁴ Darovec, *The Genesis*.

čju Benetk, pa so se prilagodili normam *Serenissime*. V predstavljeno raziskavo so bili pritegnjeni objavljeni statuti: Pirana od 13. do 17. stoletja,³⁵ Izole od 14. do 18. stoletja,³⁶ Milj/Muggie iz 14. stoletja³⁷ in iz 1420,³⁸ Trsta iz 1350³⁹ pred prehodom pod Habsburžane (1382) in »habsburškega« Trsta iz 1421 s kasnejšimi dodatki⁴⁰ ter beneškega Kopra iz 1423.⁴¹

Statuti omenjajo kot prebivalce srednjeveških mestnih naselbin domačine (*ter(r)igena, intrinsecus*) in tujce. Splošni izrazi za tujce so *forensis, forestiero, extraneus, extrinsecus forensis, persona extranea, extrinseca, forensis, extra terram, alibi habitans, civis alterius terre vel loci, advena*; tudi pridevka *alienus, alter(ius)* moreta pomeniti netukajšnji (ali pa pripadajoč drugemu). V mestih je živela, a med meščane ni spadala duhovščina, za katero mestno pravo praviloma ni veljalo.⁴² Pomembna etnično-verska kategorija s svojim pravom v mestih so bili Judje, ki so delovali kot posojilodajalci.

Med domačine so se uvrščali domači meščani (*civis, concivis, citadinus*) ter *habitatores* – prebivalci naselbine in njenega območja brez meščanskih pravic. Med slednje so spadali okoličani (*districtuales*), deželani (*paysani*), tako mestni kot zasebni kmetje (*rustici*), vaščani (*vilani*), zakupniki kmetij (*massarii*) in prebivalci kmetijskih dvorov (*cortesani*). Prišleki, ki so pridobili posebne naseljenjske pravice, so bili v literaturi prezrti *vicini, convicini, vicine*. Mestno prebivalstvo je opravljalo različne neagrarne poklice: uradniške, druge komunske in ekonomske (bili so raznovrstni obrtniki, krčmarji, trgovci, solinarji, ribiči itd.). V Trstu in Kopru so delovali elitni plačani oboroženci *stipendiarii*: v Trstu škofovi, v Kopru pa pribočniki mestnega glavarja, plačani konjeniki in pešci. Nižji sloji v mestih so bili podložniki (*servus (proprius)*), hlapci (*famulus*), dekle (*famula, ancilla*), plačani delavci (*mercenarius*).

Marginalne skupine – uboge in bolne – zaznamo v statutarnih odlokih o špitalih ali pa o testamentarnih volilih za dušo. V Miljah so se ta smela porabiti samo za *pauperes et inopes Mugle* (STMU 2, (knjiga) VI/ (člen) 91). Tržaški statuti omenjajo gobavce (*leprosi, habentes lepram*), ki so bili obravnavani kot družbena ločina v mestu. Zdravniki so morali voditi evidenco o njih in jih prijaviti gospodstvu

³⁵ Pahor & Šumrada, *Statut piranskega komuna*, v nadaljevanju STPI. Starejša objava statuten, ki ne obsega zadnje integralne redakcije statuten iz 1384: De Franceschi, *Gli statuti*.

³⁶ Kos, D., *Statut izolskega komuna*, v nadaljevanju STIZ. Starejša objava: Morteani, *Isola*.

³⁷ Iona, *Le istituzioni*, v nadaljevanju STMU 1.

³⁸ Colombo, *Gli statuti di Muggia*, v nadaljevanju STMU 2.

³⁹ Szombathely, *Statuti di Trieste del 1350*, v nadaljevanju STTS 2

⁴⁰ Szombathely, *Statuti di Trieste del 1421*, v nadaljevanju STTS 3.

⁴¹ Margetić, *Statut koprškega komuna*, v nadaljevanju STKP.

⁴² Izjemo je predstavljal Trst, katerega statuti so obravnavali tudi nekatere nečednosti klerikov: Mihelič, *Grešni služabniki*.

(*dominium*). Gobavcem ni bilo dovoljeno zapuščati hiš ali hoditi po mestu, razen na njihova obdelovalna zemljišča zunaj mesta. Tam so tudi smeli peti mašo zanje. Tuji gobavci (*leprosi forenses*) niso smeli v Trst in njegov distrikt, klicarji so o njih poizvedovali in jih izganjali (STTS 2, IV/72).

Če je kdo javno veljal za poblaznega v izbruhu besa, za bedastega in slaboumnega ali norega (*furiosus tempore furoris, stultus, fatuus, mentecaptus*), ni odgovarjal za povzročeni zločin, razen za umor. Sorodniki so morali te osebe zapreti in jih krotiti, da njihov bes in blaznost ne bi ogrožala drugih, sicer so dali sodniki duševno prizadete zapreti v mestno ječo, kjer so jih po presoji dali zvezati in vkovati v verige (STTS 3, III/7).

Statuti omenjajo tudi osebe slabega slovesa (*infamis*): sovražnik, manjvrednega stanu, sumljiva oseba, potepuh, zvodnik, javna ljubica, zločinec, klatež, tat, ropar, dolžnik na begu, upornik, krivoprisežnik (*inimicus, vilis condicionis, persona suspecta, vagabundus, ruffianus, meretrix, malefactor, ribaldus, fur, latro, predo, robator, debitor in fuga, ribellus, periurus*). Izganca (*forbanitus*), ki ni zapustil okrožja (*districtus*), so enačili z *brigente*, cestnim roparjem (STTS 3, III/7, additio 1462).

3.2 Vicinancia⁴³ in vicini⁴⁴ v primorskih mestih

Izbrane priseljene tujce so mesta sprejela in jim omogočila pravno vključitev v svojo sredino. Glede postopka pri njihovem pridobivanju pravic člana naselbinske skupnosti (*vicinancia*) so med pregledanimi zlasti povedni starejši tržaški in miljski statuti, skromneje koprski in piranski, medtem ko izolski navajajo konkreten primer sprejema doseljenca iz Milj za izolskega *vicina* (1396).

Starejši redakciji tržaških statuten iz 14. stoletja vsebujeta določilo o prisegi doseljencev v *Trst* (STTS 1, I/105; STTS 2, I/52), redakcija in dopolnila k statutom po prehodu Trsta pod Habsburžane pa ne več. Odlok *De forma sacramenti vicinitatis vicinorum Tergesti* (»O obliki prisege mestnega prava doseljencev v Trst«) je uvedla redakcija statuten s konca drugega desetletja 14. stoletja: Kdor bi bil poslej sprejet za tržaškega meščana (*in civem tergestinum*), je moral poslej priseči k mestnemu pravu in stalnemu bivanju (*vicinitatem et habitationem perpetuam*) v mestu Trst. Zavezal se je, da se bo z vsemi močmi trudil za čast in korist mesta ter ubogal ukaze gospostva (*dominium*), kot so to počeli drugi meščani. Moral je jamčiti po svojih premoženjskih možnostih, da se bo tega držal, gospostvo pa je smelo od njega zahtevati in prevzeti jamstvo. Za sprejem novega meščana je bilo

⁴³ *Ius civitatis* ali mestno pravo: *Lexicon latinitatis*, 1255. Statuti uporabljajo v tem smislu tudi izraz *vicinitas* (*droit de cité* ali mestno pravo: Blaise, *Dictionnaire*, 956), ki pa more pomeniti sosesko.

⁴⁴ *Loci incola, civis* ali prebivalec/naseljenec kraja, meščan: *Lexicon latinitatis*, 1255/1256; *habitant de la ville, du pays*, ... ali prebivalec mesta, dežele ...: Blaise, *Dictionnaire*, 956.

potrebno soglasje večine članov velikega sveta. V sosesko (*vicinitas*) ni bil sprejet nihče, ki ni bil svoboden in prost. Če je kdo mestno pravo mesta Trst zavrnil, je – kolikor se v petnajstih dneh ni vrnil pod upravo tržaškega gospostva – vse njegovo premoženje in nepremično imetje v Trstu v celoti zasegla tržaška komuna. Kdor je bil sprejet v skupnost (*vicinitas*), je moral ponuditi in imeti dobrega pôroka in v tržaški četrti *Prelaser* na zemljišču, ki mu ga je dala na razpolago komuna, v treh letih sezidati hišo, krito z opeko ali strešniki. Ko je hišo postavil, je bil za tri leta prost komunskih obveznosti (*angaria*), razen davka na vino. Če pa v treh letih zgradbe ni dokončal, je za vsako leto zamude plačal 25 liber. Če je imel kdo v *Prelasserju* zemljišče, ki ga je gospostvo potrebovalo za nekoga, da bi tam sezidal hišo, je le-temu gospostvo dalo zemljišče, gospodarju pa je komuna plačala za parcelo v skladu z oceno cenilcev. Če je lastnik zemljišča prodajo odklonil, je moral na njem sam postaviti hišo, katere pročelje je merilo vsaj tri korake (*passus*) ali približno pet metrov v širino. Kdor je bil sprejet za meščana (*civis*) tržaškega mesta, je moral v mestu Trst imeti stalni sedež in bivališče (*continua residentia et habitatio*), opravljati obveznosti in plačevati pristojbine (*angaria et aquaglancia*) kot drugi meščani, sicer ni veljal za meščana in je bil izločen iz mestne skupnosti (*vicinitas*). Tujec, ki je živel v Trstu in v skupnosti opravljal vse kot drugi meščani, pa v petih letih po prihodu ni zaprisegel *vicinitatem et habitationem continuam* v mestu, ni veljal za meščana (*civis*). V nadaljnjih petih letih je to postal, če si je v določeni četrti postavil hišo. Če je ostal v mestu še nadaljnja tri leta, je kazensko odgovarjal kot meščan, z izjemo plačanih delavcev (*mercenarius*). Če je bil za meščana sprejet nekdo, ki se je pred sprejemom mestnega prava (*receptio vicinitatis*) pogodil s tujci, mu ne skupnost ne posameznik v Trstu nista nudila pomoči in odobritve za zastavni pôlog. Po tem statutarnem odloku gospostvo tujcu ali prebivalcu Trsta ni več dajalo zastave za tujca. Sodniki so tujca, ki je prišel v Trst, da bi v njem stanoval in ostal, preverili, ali je primeren za stražo in čuvanje in za druge obveznosti in dejavnosti, ki so jih opravljali drugi meščani. Če je ustrezal, je bil dolžan te obveznosti izvajati. Veljal pa je za tujca, dokler ni postavil hiše v Trstu v omenjeni četrti; dovoljeno mu je bilo pripeljati v Trst vino iz njegovih vinogradov v tržaškem distriktu in iz vinogradov, ki jih je imel tam v zakupu od Tržačanov. Kazensko so ga obravnavali kot meščana, razen v prvih petih letih. Kdor je bil sprejet v *vicinitas civitatis Tergesti*, pa se je naknadno ugotovilo, da ni bil svoboden in prost, s strani komune ni smel dobiti pomoči, razen če je obveljal za tujca (STTS 1, I/105). Kdor bi bil hkrati kot tržaški tudi meščan (*civis*) drugega kraja (*terre vel loci*⁴⁵), v Trstu ni smel opravljati službe niti postati član velikega sveta, razen če je z nepredstavljivo visoko varščino 1000 liber jamčil, da bo osebno in z imetjem ubogal vse ukaze tržaškega gospostva in

⁴⁵ Značilna vzdevka za primorske mestne naselbine, njihovi prebivalci so bili *cives*.

se ne bo pritoževal drugemu gospodstvu (STTS 1, I/106). Sodniki so vsako leto osem dni po sv. Lovrencu (10. avgusta) poskrbeli, da so se vsi *vicini* vpisali v posebno knjigo (STTS 1, II/159).

Prisega v tržaških statutih iz 1350 (STTS 2, I/52) je podobna opisani.⁴⁶ Dodaja, da meščan ne more postati kmet (*rusticus*), ki spada pod drugo gospodstvo ali ni svoboden. Noben tržaški zakupnik kmetije (*massarius*) ni bil izvzet od komunskih obveznosti. Če pa je bil, ni smel opravljati nobene komunske službe z izjemo bolnih (*infirmus*), komunskih uradnikov, članov velikega sveta in tistih pod skrbništvom sorodnikov, medtem ko so svétniki opravljali nadzor v skladu s statuti. Noben otrok tržaškega meščana, ki je poravnaval pristojbine in obveznosti (*aguaglancias et factiones*) kot meščani, se ni smel razglašati za klateža ali klošarko (*ribaldus, ribalda*). Tržačan ni smel sprejeti kmetije (*mansus*) v zakup od tujca. Vsi tržaški meščani, (novi) krajani in prebivalci (*cives, vicini*⁴⁷ in *habitatores*) so bili vpisani v knjigo, ki so jo sodniki vsako leto posodobili in iz nje izbrali nočne in dnevne čuvaje Trsta. Če si je kdo od tržaških meščanov želel za bivališče postaviti kamnito hišo, krito z opeko in strešniki v četrteh Sv. Lovrenca (*contrata Sancti Laurencii*) ali *Chaborii*, mu je mesto dalo zemljišče in je bil pet let prost vseh obveznosti (STTS 2, I/52).

Po redakciji tržaških statutow iz 1421, ki sicer same prisege ne vsebuje, so veljali za tujce vsi, ki so pred manj kot desetimi leti položili *sacramentum vicinitatis*, bili sprejeti kot *vicini* in *habitatores* ter bili vpisani v vicedominski seznam in so opravljali komunske obveznosti, ali pa živeli v tržaškem distriktu in še niso deset let plačevali davka od pridelane urne vina (*ornaticum*) ter opravljali komunskih obveznosti kot okoličani (*districtuales*). Tisti, ki so bili sprejeti za meščane (*civis*) Trsta in so prisegli *vicinitas*, pa so bili takoj izenačeni s prvotnimi meščani (*cives originarii*). Če se je meščan odselil iz Trsta in je šel živeti iz tržaškega distrikta drugam ter je tam izročal pristojbine in opravljal dela, je postal v Trstu tujec, dokler se ni vrnil živeti v mesto ali njegov distrikt (STTS 3, III/7).

V *Miljah* je plačano mestno službo smel opravljati le meščan in naseljenec (*civis et vicinus*) Milj (STMU 2, I/20). Tujec, ki v *Miljah* ni opravljal komunskih obveznih del in dejavnosti (*angarias et fationes*), ni mogel biti nadzornik – justiciar (STMU 1, III/48) oz. on sam ter njegov družabnik ni mogel biti justiciar, prodajalnar, mesar, pek ali krčmar (STMU 2, III/45). Po letu dni ali več bivanja v *Miljah* ali v kaštelu (*in Mugla vel in castro Mugle*⁴⁸), je moral tujec v *Miljah*

⁴⁶ Meščane, ki so hkrati meščani drugega kraja, v starejši redakciji obravnava nov (naslednji) člen, STTS 1, I/106.

⁴⁷ Iz formulacije je razvidno, da je obstajala razlika med prvotnimi meščani (*cives*) in (novimi) krajani (*vicini*) Trsta.

⁴⁸ Formulacija razlikuje Milje in istoimeni *castrum*.

takoj prevzeti dnevno in nočno stražo, prispevke, davke in druge dajatve, tako kot drugi naseljenci (*vicini*) Milj. Spoštovati je moral mestne statute in bil podsoden mestnemu pravosodju. Postal je prebivalec (*habitor*) in užival pravice kot drugi *vicini* (STMU 1, II/176).

V Miljah so mestno pravo (*vicinitas*) dodeljevali podobno kot v Trstu. Kdor bi želel pridobiti ta status, se je moral predstaviti gospostvu, kjer je o njegovem sprejetju za doseljenca (*vicinus*) odločal veliki svet. Moral je prisesti k naselbinskemu pravu in stalnemu bivanju (*vicinancia et habitatio perpetualis terre Mugle*) in se zavezati, da bo vedno zvest in pošten *vicinus* miljske komune. Za to je jamčil z ustreznim imetjem. Po sprejetju je bil za tri leta oproščen obveznosti in pristojbin. Zase in za dediče je prejel oral (*plovina*)⁴⁹ komunskega zemljišča na ozemlju Plavje (*Plaule*) kar najbližje meji komunskega ozemlja. Če pa bi se odrekel naselbinskemu pravu (*vicinancia*) in se odselil, bi zemljišče pripadlo komuni. Omenjenega ozemlja prejemnik ni smel odtujiti tujcu. Kdor je živel v Miljah leto dni in je želel in postal *vicinus* Milj, ni bil izvzet od plačevanja prispevkov (*collecta*), straž (*guardia*) ter drugih obveznosti in del (*angarie et factiones*), ampak jih je moral takoj opravljati kot drugi meščani in naseljenci in upoštevati miljske statute.⁵⁰ Če se je tujec ali kdo, ki je bil sprejet za naseljenca Milj, poročil z Miljčanko in je živel v Miljah, pa je bil takoj (in ne šele po treh letih) obvezan opravljati stražo in druge dejavnosti ter plačevati davke in dajatve kot drugi meščani Milj, pri čemer je veljal za miljskega naseljenca. Tujka, ki se je poročila z Miljčanom, je postala naseljenka (*vicina*), zavezana k obveznostim po statutih. Naseljenec, ki se je odselil iz Milj in ni plačeval komunskih dajatev in opravljal obveznosti, je obveljal za tujca, dokler se ni vrnil (STMU 1, II/175 a; STMU 2, II/59). Če je miljsko gospostvo izdalo ukaz naseljencu Milj, ki je bil v sodnem postopku, in so ga odkrili v Kopru, Trstu ali njunih okrožjih in ugotovili, da se je odrekel naselbinskemu pravu, ga je doletela kazen. V osmih dneh je moral zapustiti Milje z vsem svojim premičnim premoženjem (STMU 1, II/115; podobno STMU 2, II/25).

Koprski statut uporablja termin *vicinus* v smislu sosed, ne v pomenu naseljenec. Mesto je spodbujalo doseljivanje. Kdor je prišel živeti v mesto *Koper*, je bil prost stvarnih in osebnih obveznosti (*angaria*), po petih letih pa se je moral dati popisati podestatovemu pisarju (*cancelarius domini potestatis et capitanei*).

⁴⁹ 1843 m2: Mihelič, *Načrt*, 60–61.

⁵⁰ Po kasnejši redakciji statuten je tujec, ki je prišel in eno leto ali več živel v Miljah in v *Castro Mugle*, moral takoj v Miljah opravljati dnevno in nočno stražo, plačevati dajatve, prispevke in opravljati druge obveznosti in dejavnosti kot drugi *vicini* Milj. Upoštevati je moral mestne statute in bil podsoden miljski jurisdikciji. S tem je postal prebivalec (*habitor*) in je užival pravice kot drugi naseljenci (*vicini*) (STMU 2, II/60).

Po preteku petih let nepretrganega bivanja in sosodstva (*continua residentia et conuicinancia*) kot drugi someščani (*concivis*) Kopra je za vedno postal koprski meščan (*civis Justinopolis*) (STKP, I/29).

V Izoli rektor ni smel sprejeti tujca za meščana na škodo izolske komune (STIZ, 182). Tujci, ki so želeli živeti v Izoli in biti naseljenci (*vicini*), so smeli dobiti do dveh oralov (*pluvina*) zemljišča na ozemlju Čedole (*Celula*), mejnem območju Isole in Pirana proti Kaštelirju. Ozemlje naj bi zasadili s trto, nato pa jim deset let ni bilo treba plačevati komuni od pridelka nobene zakupnine (*fictus*) in opravljati nobene služnosti (*facio*). Vsak izolski zakupnik kmetije (*massarius*) naj bi takemu tujcu opravil eno služnost (*opera*) oz. ustrezno manj, če je imel manjšo posest.⁵¹ Tega zemljišča pa ni smel nihče prodati, podariti, obligirati ali odtujiti, razen meščanu ali prebivalcu Isole (STIZ, II/105). Izolski statuti omenjajo tudi konkretno podelitev naselbinske pravice (*vicinancia*) gospodu (*ser*) Iohanesu Danielu de Blancholinu iz Milj 1396 (STIZ, IV/p). Izolskega podestata in sodnike je zaprosil, da ga sprejmejo za zvestega in legalnega naseljenca, meščana in prebivalca (*vicinum, civem et habitatorem*) izolske komune in obravnavajo tako, kot druge meščane, naseljence in prebivalce Isole. Obljubil je, da bo kot drugi meščani po svojih močeh opravljal obveznosti in dejavnosti komune, kolikor bo to potrebno. Podestat ga je s soglasjem sodnikov pred pričami sprejel za naseljenca, meščana in prebivalca z dolžnostjo opravljanja obveznosti kot preostali *vicini*.

V Piranu tuj možki ali ženska ni smel živeti z ženo (možem) na zakupljeni kmečki posesti (*massaria*) celo leto, ampak mesec dni do izteka leta. To ni veljalo za beneške meščane niti za tujca, ki mu je podestat ponudil možnost, da sprejme naselbinsko pravo (*uisinancia*). Če je odklonil, se je moral izseliti. Piranski statuti in dopolnila k njim podeljevanja naselbinskega prava posebej ne opisujejo, na uveljavljen postopek v zvezi z njegovo pridobitvijo pa namiguje besedna zveza, da je podestat vprašal tujca, ali želi sprejeti naselbinsko pravo (*si uult facere uisinanciam*) (STPI, 612). V Piranu je bilo testamentarno volilo nepremičnine, namenjeno tujcu, neveljavno, če prejemnik volila v testamentu ni prevzel naselbinskega prava (*uicinancia*) piranske komune (STPI, 447/448).

4 Sklepna misel

Vasilij Melik je v svojem članku *Mesto (civitas) na Slovenskem* izpostavil vprašanje vzdevkov zgodnjih meščanskih naselbin v vzhodnoalpskem prostoru in njihovega pomena. Njegov članek nagovarja k raziskavam terminologije in razčlenjevanja vsebin različnih pojmov v zgodovinskih virih. Spodbudil je tudi zgornje izvajanje, ki opisuje prebivalstvo severnoistrskih mest Trsta, Milj, Kopra, Isole in Pirana, kot ga slikajo njihovi srednjeveški statuti. Ti nudijo obilico

⁵¹ Vsak zakupnik pa je moral poravnati obveznost soseske (*solvere vicinanciam*) (STIZ, II/104).

podatkov za raziskovanje različnih vidikov življenja mest in njihovih prebivalcev v preteklosti, tudi terminologije. Ker pa so to normativni akti, bi bilo za konkretno predstavitev celovite palete mestnega prebivalstva, njegovega poimenovanja in vsebine izrazov, ki ni enotna in stalna (!), primerno pritegniti tudi bogato ohranjeno, a (še) neobjavljeno rokopisno arhivsko gradivo, ki je nastajalo ob vsakdanjem poslovanju in življenju v obravnavanih mestih. Tovrstna podrobna raziskava bi predstavljeni opis popestrila in izpopolnila, omogočila pa bi tudi primerjalne študije razlik med mesti v istem času in znotraj posamezne naselbine v daljšem časovnem razdobju.

Viri in literatura

Objavljeni viri

- Andreae Danduli Venetorum ducis *Chronicon Venetum a pontificatu sancti Marci ad a. usque 1339. Rerum Italicarum scriptores XII* (ed. Ludovicus Antonius Muratorius). Mediolani: Societas Palatina in Regia Curia, 1728, stolpci 13–514.
- Annales Altahenses maiores a. 708–1073* (ed. Giesebrecht, Wilhelmus & Oefele, Edmund L. B. ab). *MGH Scriptorum XX*. Hannoverae: Hahnianus, 1868, str. 772–824.
- Chronica de Gestis Hungarorum e Codice Picto Saec. XIV = The Illuminated Cronicle of the Deeds of the Hungarians from the Fourteenth-Century Illuminated Codex* (ed. Bak, János M. & Veszprémy, László), Budapest: CEU Press, 2018.
- Chronici Hungarici compositio saeculi XIV* (ed. Domanovszky, Alexander). V: Szentpétery, Emericus (ed.): *Scriptores rerum Hungaricarum (SRH) I*. Budapest: Academie Litter. Typ. Universitatis, 1937, str. 219–505; ²1999.
- Chronicon Budense [Chronica Hungarorum]*. Buda: Andreas Hess, 1473.
- Chronicon Henrici de Mügelin germanice conscriptum. SRH II* (ed. Travnik, Eugenius). Budapest: Academie Litter. Typ. Universitatis, 1938, str. 87–223.
- Chronicon Monacense. SRH II* (ed. Domanovszky, Alexander). Budapest: Academie Litter. Typ. Universitatis, 1938, str. 55–86.
- Chronicon pictum Vindobonense*. V: *Chronica Hungarorum* (ed. M. Florianus (Mátyás, Flórián)) (*Historiae Hungaricae fontes domestici I. Scriptores 2*). Lipsiae (Quinque-ecclesiis: Michaelis Taizs), 1883, str. 100–245.
- Chronicon rhythmicum Henrici de Mügelin. SRH II* (ed. Domanovszky, Alexander). Budapest: Academie Litter. Typ. Universitatis, 1938, str. 225–272.
- Colombo, Franco (ed.): *Gli Statuti di Muggia del 1420*. Trieste: Deputazione di Storia Patria per la Venezia Giuliata, 1971.
- De Franceschi, Camillo (ed.): *Gli statuti del comune di Pirano del 1307 confrontati con quelli del 1332 e del 1358*. Padua, 1960 (Monumenti storici, Deputazione di storia patria per le Venezie, n. s. XIV).
- Iona, Maria Laura (ed.): *Le istituzioni di un comune medievale. Statuti di Muggia del sec. XIV*. Trieste: Deputazione di Storia Patria per la Venezia Giulia, 1972.
- Kandler, Pietro (ed.): *Statuti municipali del comune di Trieste, che portano in fronte l'anno 1150*. Trieste, Tipografia del Llyod Austriaco. 1849.

- Kézai, Simon & Veszprémy, László: *Gesta Hungarorum: The Deeds of the Hungarians*. Budapest, Hungary: Central European University Press, 1999. (<https://doi.org/10.1515/9789633865699>)
- Kos, Dušan: *Statut izolskega komunuma od 14. do 18. stoletja*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko; Rijeka: Državni arhiv. 2006.
- Kos, Franc: »Najstarejši statut mesta Gorica«, *Carniola* 7, 1916, str. 282–284.
- Margetić, Lujo (ed.): *Statut koprškega komunuma iz leta 1423 z dodatki do leta 1668 = Statuto del comune di Capodistria del 1423 con le aggiunte fino al 1668*. Koper = Capodistria, Rovinj = Rovigno, Pokrajinski arhiv / Archivio regionale = Center za zgodovinske raziskave = Centro di ricerche storiche, 1993.
- Morteani, Luigi (ed.): Isola ed i suoi statuti. *Atti e Memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* 3, 1887, Fasc. 3, 4, str. 353–388, *Atti e Memorie* 4, 1888, Fasc. 1, 2, str. 155–213.
- P. magistri, qui Anonymus dicitur, *Gesta Hungarorum*. SRH I (ed. Jakubovich, Aemilius). Budapest: Academie Litter. Typ. Universitatis, 1937, str. 13–117.
- Pahor, Miroslav & Šumrada, Janez: *Statut piranskega komunuma od 13. do 17. stoletja*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 1987.
- Reginonis abbatis Prumiensis *Chronicon cum continuatione Treverensi* (ed. Kurze, Fridericus). *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum Monumentis Germaniae Historicis recusi*. Hannoverae: Hahnianus, 1890.
- Simonis de Kéza *Gesta Hungarorum*. SRH I (ed. Domanovszky, Alexander). Budapest: Academie Litter. Typ. Universitatis, 1937, str. 129–194.
- Szombathely, Marino de (ed.): *Statuti di Trieste del 1350*. Trieste: L. Cappelli, 1930.
- Szombathely, Marino de (ed.): *Statuti di Trieste del 1421*. *Archeografo Triestino* 48, 1935.
- Thwrocław, M. Iohannis de: *Chronica Hungarorum*. SRH veteres ac genuini I (ed. Schwandtner, Joannes Georgius). Vindobonae: Joannes Thomae de Trattner, 1746.

Literatura

- Baeriswyl, Armand (ed.): *Die mittelalterliche Stadt erforschen. Archäologie und Geschichte im Dialog. Beiträge der Tagung «Geschichte und Archäologie: Disziplinäre Interferenzen» vom 7. bis 9. Februar 2008 in Zürich*. Basel: Schweizerischer Burgerverein, 2009 (Schweizer Beiträge zur Kulturgeschichte und Archäologie des Mittelalters 36).
- Bizjak, Matjaž, Šilc, Jurij, Seručnik, Miha & Makuc Neva: *Historična topografija Primorske (do leta 1500) na podlagi gradiva Milka Kosa*. Ljubljana: Založba ZRC, 2022. (<https://topografija.zrc-sazu.si>)
- Blaise, Albert: *Dictionnaire latin-français des auteurs du Moyen Âge*. Turnhout: Brepols, 1975.
- Blaschke, Karlheinz: *Stadtgrundriß und Stadtentwicklung. Forschungen zur Entstehung mittel-europäischer Städte. Ausgewählte Aufsätze*. Köln u.a.: Böhlau, 1997 (Städteforschung. Reihe A. Bd. 44).
- Chittolini, Giorgio: »Quasi città«. Borghi e terre in area lombarda nel tardo medioevo. «*Società e storia*» XIII, 1990, str. 3–26.
- Chittolini Giorgio: Centri 'minori' e città fra Medioevo e Rinascimento nell'Italia centro-settentrionale. *Colle di Val d'Elsa. Diocesi e città tra '500 e '600. Atti del Convegno (Colle Val d'Elsa, 22–24 ottobre 1992 (a cura di Paolo Nencini)*. Castelfiorentino, 1994, str. 11–37.
- Darovec, Darko: The genesis of Koper medieval statutes (1238–1423), *Acta Histriae* 31, 2023, št. 4, str. 743–776.

- I centri minori italiani nel tardo medioevo: Cambiamento sociale, crescita economica, processi di ristrutturazione (secoli XIII–XVI). San Miniato 22–24 settembre 2018* (ed. Lattanzio, Federico & Varanini, Gian Maria). Firenze: Firenze University Press, 2018 (Centro di studi sulla civiltà del tardo medioevo San Miniato. Collana di Studi e Ricerche 15) (<http://digital.casalini.it/9788864537481>).
- Kosi, Miha: Nastanek mesta Gorica – dileme in nove perspektive, *Kronika* 55, 2007, str. 171–184.
- Kosi, Miha: *Zgodnja zgodovina srednjeveških mest na Slovenskem. Primerjalna študija o neagrarnih naselbinskih središčih od zgodnjega srednjega veka do 13. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, 2009.
- Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae* (ed. Kostrenčič, Marko). Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1978.
- Melik, Vasilij: Vprašanje bitke pri Ljubljani v dobi madžarskih napadov, *Zgodovinski časopis* 6–7, 1952/1953, str. 202–217.
- Melik, Vasilij: Mesto (civitas) na Slovenskem, *Zgodovinski časopis* 26, 1972, št. 3/4, str. 299–316.
- Melik, Vasilij: Pomen zgodnesrednjeveških etnogenez za nastanek moderne slovenske nacionalne identitete. V: Bratož, Rajko (ed.): *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze = Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche. Anfänge der slowenischen Ethnogenese* 1. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2000, str. 15–26 (Situla, 39; Razprave, 18).
- Mihelič, Darja: Siegel erzählen. Fallbeispiel: Mittelalterliche Städte auf slowenischem Gebiet. *Bild und Wahrnehmung der Stadt* (ed. Oppl, Ferdinand). Linz: Österreichischer Arbeitskreis für Stadtgeschichtsforschung, 2004 (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 19), str. 97–117.
- Mihelič, Darja: K podobi Gorice v srednjem veku, *Goriški letnik. Zbornik Goriškega muzeja*. 2004, št. 29, str. 55–66.
- Mihelič, Darja: Načrt sistematične agrarne kolonizacije v srednjem veku (Piran, začetek 14. stoletja). V: Preinfalk, Miha (ed.): *V zlatih črkah v zgodovini. Razprave v spomin Olgi Janša-Zorn*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2009, str. 51–62 (Kronika, Izredna številka).
- Mihelič, Darja: Grešni služabniki Cerkev v vidiku določil srednjeveških tržaških statutov, *Acta Histriae*, 22, 2014, št. 4, str. 847–858.
- Szombathely, Marino de: Prefazione. V Szombathely, Marino de: *Statuti di Trieste del 1421. Archeografo Triestino* 48, 1935, str. V–LVIII.
- Štih, Peter: Madžari in slovenska zgodovina v zadnji četrtini 9. in prvi polovici 10. stoletja, *Zgodovinski časopis* 37, 1983, št. 3, str. 171–201.
- Štih, Peter: »Villa quae Sclavorum lingua vocatur Goriza«. *Študija o dveh listinah cesarja Otona III. iz leta 1001 za oglejskega patriarha Johannesa in furlanskega grofa Werihena (DD. O. III. 402 in 412)*. Nova Gorica: Goriški muzej, grad Kromberk, 1999.
- Štih, Peter: Dve novi notici za najstarejšo zgodovino Ljubljane, *Zgodovinski časopis* 56, 2002, št. 1/2, str. 7–42.
- Štih, Peter: Podelitev tržnih pravic Gorici 1210. *Goriške študije*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2002, str. 54–59.
- Štih, Peter: Miha Kosi, *Zgodnja zgodovina srednjeveških mest na Slovenskem. Primerjalna študija o neagrarnih naselbinskih središčih od zgodnjega srednjega veka do 13. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, 2009, *Zgodovinski časopis* 63, 2009, št. 3/4, str. 484–485.
- Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev. Od naselitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana: Slovenska matica, 1961.
- Vilfan, Sergij: Die mittelalterliche Stadt zwischen Pannonien und der Nordadria. Binnen- und Küstenstädte im slowenischen Raum. *Internationales kulturhistorisches Symposium Mogersdorf* 1972, 4. Szombathely 1974, str. 125–141.

- Vilfan, Sergij: Stadt und Adel. Ein Vergleich zwischen Küsten- und Binnenstädten zwischen der Oberen Adria und Pannonien. *Die Stadt am Ausgang des Mittelalters*. Linz, 1974, str. 63–74.
- Vilfan, Sergij: Tipologija srednjovekovnih gradov Slovenije i etnička struktura njihovog stanovništva, *Jugoslovenski istorijski časopis* 4, 1975, št. 1/2, str. 19–27.
- Zwitter, Fran: K predzgodovini mest in meščanstva na starokarantanskih tleh. *Zgodovinski časopis* 6/7, 1952/1953, str. 218–245.

Šolstvo in zgodovina izobraževanja v delu profesorja Vasilija Melika

Branko Šuštar

Naklonjenost profesorja Vasilija Melika kot zgodovinarja 19. stoletja do tematike šolstva so sodobniki opazili že v preglednih zapisih o njegovem delu, vidna pa je tudi iz bibliografije njegovih raziskav. Kot je to opozoril prizadevni urednik Viktor Vrbnjak v spremni besedi k sedeminpetdesetim izbranim razpravam in člankom profesorja Melika, objavljenim pod naslovom *Slovenci 1848–1918*, je »zanimanje za šolstvo in šolsko problematiko, ki je zelo ozko vezana na krepitev narodne zavesti in uveljavitev slovenstva, Melika nagnilo, da je posegel tudi v to zgodovinsko preteklost.«¹

To je bilo slišati tudi septembra 2021 v uvodnem prispevku na simpoziju ob stoletnici Melikovega rojstva,² ko je prof. Peter Vodopivec povzel Melikove ugotovitve o postopnem, a velikem slovenskem razvoju v zadnjih desetletjih pred 1918. »Eden nepogrešljivih temeljev tega razvoja je bila, kot je ugotavljal, sprva počasna, a po reformi osnovnega šolstva konec 60. let 19. stoletja mnogo hitrejša rast pismenosti, s katero so se Slovenci do konca stoletja razvili v enega najbolj pismenih narodov v monarhiji. V tem smislu je opozarjal na izjemen pomen osnovnega šolstva in učiteljstva v slovenskem narodnem razvoju, hkrati pa na osnovi statističnih podatkov prvi določneje predstavil rast števila študentov na avstrijskih visokih šolah od srede 19. stoletja dalje in z njo rast slovenskega izobraženstva, ki je postalo v drugi polovici 19. stoletja najpomembnejši glasnik slovenskih narodnih želja in zahtev.«³

¹ V. Vrbnjak, *Spremna beseda*, v: V. Melik, *Slovenci 1848–1918: razprave in članki*, str. 723.

² Simpozij o akad. Vasiliju Meliku, 30. 9. 2021, <https://www.sazu.si/events/60dd70fa2c16950d423f3fb7;https://www.sazu.si/events/615c06b2f58538724941e849>.

³ Melikov simpozij, 30. 9. 2021, Peter Vodopivec, Vasilij Melik v slovenskem zgodovinopisju, https://www.youtube.com/watch?v=IEJW5M58V5A&list=PLM1_cxrfZVDacpL3NMKWhHxby-LyIYWbo8&index=2.

Melikovo raziskovanje zgodovine šolstva in sodelovanje s Slovenskim šolskim muzejem

V tem prispevku omenjam še nekaj povezav profesorja Melika z raziskovanjem zgodovine šolstva in z nekdanjim šolstvom nasploh, na kar sem opozoril že v jubilejnem zapisu leta 2001 v muzejskem glasilu Šolska kronika.⁴ Med z zgodovino šolstva povezanimi Melikovimi obravnavami, ki jih omenjajo tudi drugi pregledni zapisi, so prispevki o uveljavljanju slovenščine v javnem življenju, sprejemanje »nove šole« pri Slovencih (tretjega državnega osnovnošolskega zakona, sprejete 2. maja 1869 prav v času taborskega gibanja)⁵ in zapis o zgodovini šolstva in pedagogike pred drugo svetovno vojno. Slednja prispevka sta nastala v povezavi z dejavnostjo Slovenskega šolskega muzeja: prispevek o »novi šoli« ob stoletnici osemletne osnovne šole in šolske zakonodaje 1869 (za obsežni zbornik Osnovna šola na Slovenskem, ki so ga leta 1970 souredili V. Schmidt, V. Melik in F. Ostanek)⁶ in leta 1988 prispevek na jubilejnem simpoziju Slovenskega šolskega muzeja.

Profesor Melik je aprila 1988 na mednarodnem posvetovanju o pedagoškem zgodovinopisju ob 90-letnici muzeja nastopil s preglednim predavanjem *Šolstvo in pedagogika na Slovenskem pred drugo svetovno vojno v zgodovinopisju*. To predavanje ob jubileju Slovenskega šolskega muzeja je bilo osrednji slovenski historiografski prispevek na posvetu. V njem je Melik ob pomenu jezika za izobraževanje in starejših raziskav poudaril tedanje stanje, ko je bilo »težišče splošnega zgodovinskega raziskovanja šolstva v Slovenskem šolskem muzeju«. Opozoril je tudi na vseslovenski pomen regionalnih in lokalnih obravnav šolstva, pregledno predstavil vrsto raziskav in gradiva ter ugotovil, da je bilo veliko narejenega, pri čemer pa tudi v prihodnje »ne bo zmanjkalo snovi ne za razstave ne za razprave. Vsekakor pa lahko rečemo, da se naša zgodovina šolstva razvija mnogo bolje in uspešneje kot pa naše šolstvo.«⁷ Zadnji Melikov stavek je postal kar anekdotičen, saj je bil izrečen v času, ko je slovensko šolstvo v še skupni jugoslovanski državi iskalo nove poti, Slovenci pa tudi. Zanimivo je profesor Melik še dobro desetletje zatem vztrajal pri mnenju, da se zgodovina slovenskega šolstva razvija boljše kot šolstvo.⁸

⁴ B. Šuštar, Ob osemdesetletnici akad. prof. dr. Vasilija Melika, v: *Šolska kronika*, 34 – 10, št. 1, Ljubljana, 2001, str. 133–136.

⁵ V. Melik, Slovenci in »nova šola«, v: *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. V. Schmidt, F. Ostanek, V. Melik), Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 31–63.

⁶ *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. V. Schmidt, F. Ostanek, V. Melik), Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970.

⁷ V. Melik, *Šolstvo in pedagogika na Slovenskem pred drugo svetovno vojno v zgodovinopisju, Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete*, 21, Ljubljana, 1988, str. 16.

⁸ V. Melik, Moje sodelovanje s Slovenskim šolskim muzejem in Francetom Ostanekom, *Šolska kronika*, 2002, 11, št. 2, str. 328.

Profesor Vasilij Melik je s Slovenskim šolskim muzejem desetletja sodeloval tudi kot reden in pozoren obiskovalec muzejskih razstav, si marsikaj pogledal ter veliko razstavljenega prebral. Njegovo prijazno sodelovanje z muzejem, dragoceni nasveti in pomoč, njegovo zanimanje za vsebino na razstavah predstavljenih dokumentov je spremljalo več generacij muzealcev.⁹ Ob razstavi o razvoju matere na Slovenskem je ob 100-letnici ustanovitve muzeja leta 1998 z nami delil svoje spomine na gimnazijska leta, in junija 2002 na sodelovanje z muzejem in s Francetom Ostankom, ki je kot ravnatelj muzeja spodbudil nastanek dragocenega zbornika *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (Ljubljana, 1970). Zgodovinski časopis je leta 1989 prinesel tudi kratek nekrolog F. Ostanku.¹⁰

Profesorju Meliku so tako muzej na lokaciji na Poljanski 28 kot sosednji prostori Zavoda za šolstvo obujali spomin na mladostno bivanje na ljubljanskih Poljanah.¹¹ Obisk muzejskih razstav in takratna srečevanja »z učitelji, ki so imeli vse šolstvo v svojih spominih«, je ohranil v prijetnem spominu ter zapisal lepo oceno dela takratnega muzeja za zgodovino šolstva. »Pri vsem, kar sem sam napisal k poznavanju zgodovine našega šolstva, imajo prav gotovo France Ostanek in vsi tedanji in sedanji sodelavci Slovenskega šolskega muzeja velike zasluge. Hvala jim!«¹²

Obsežen Melikov članek o spremembah v osnovnem šolstvu in šolski zakonodaji v 60. letih 19. stoletja, ki ga poznamo predvsem po objavi iz leta 1970 v zborniku *Osnovna šola 1869–1969*, je najprej izšel kot zapis v reviji Kronika prav v jubilejnem letu *Ob stoletnici zakona o osnovni šoli* leta 1969.¹³ V zborniku leta 1970 je bilo to »jubilejno« besedilo nekoliko preurejeno, malo razširjeno, pozneje pa je bilo kot pomemben del Melikovih zgodovinskih razprav objavljeno še v Vrbnjakovem izboru sedeminpetdesetih Melikovih del v knjigi *Slovenci 1848–1918*.¹⁴ Melikova študija o osnovnem šolstvu ob uvajanju »nove šole« po tretjem avstrijskem osnovnošolskem zakonu 1869 spada med temeljne obravnave slovenskega šolstva in njegove modernizacije konec 19. stoletja. Razprava v osmih poglavjih obravnava vprašanja konkordata in vloge duhovščine v šoli, odnosov med liberalizmom in političnim katolicizmom, programa Zedinjene Slovenije in

⁹ Slavica Pavlič, Akademik prof. dr. Vasilij Melik 1921–2009, *Šolska kronika*, 2009, 18, št. 1, str. 157–158.

¹⁰ V. Melik, S. Pavlič: France Ostanek, *Zgodovinski časopis* (1989) 43, št. 3, str. 450.

¹¹ Leta 1931 so stanovali Melikovi na Mišičevi cesti 23 na Poljanah. Pozneje je bilo ulično ime Šaranovičeva oz. Zemljemerska ulica; ZAL LJU 504, Mesto Ljubljana, Popis prebivalstva 1931, Mišičeva 23; S. Berk, Zemljemerska ulica, *Geodetski vestnik*, 63, št. 3, sept. 2019, str. 435.

¹² V. Melik, Moje sodelovanje s Slovenskim šolskim muzejem in Francetom Ostankom, *Šolska kronika* 2001, 11, št. 2, str. 327–328.

¹³ V. Melik, Ob stoletnici zakona o osnovni šoli, *Kronika* 17, št. 3, 1969, str. 168–179.

¹⁴ V. Melik, Slovenci in »nova šola«, v: *Slovenci 1848–1918: razprave in članki*, Maribor 2002, str. 378–404.

šolskih zahtev sočasnega taborskega gibanja, pa tudi parlamentarnih razprav in glasovanj na Dunaju in v deželnih zborih. Vrsta Melikovih ugotovitev in ocen velja še danes. »Šolski sistem, kakor je bil ustvarjen s tem zakonom, je pomenil ogromen napredek. Šele odtlej, ko se je uveljavil, lahko govorimo o praktično uresničeni splošni šolski obveznosti na Slovenskem.« Hkrati z razmahom šolstva spremljamo tudi upad nepismenosti, ko so Slovenci do 1910 »po pismenosti najmlajših generacij (10–30 let starosti) v avstrijski polovici monarhije zaostajali samo za Čehi in Nemci.«¹⁵

Učiteljica Minka Novak in šolstvo v družini profesorja Melika

Na zanimanje profesorja Melika za zgodovino šolstva je gotovo vplival pomen izobraževanja v narodnostnem razvoju v 19. stoletju, a naklonjenost do šolskih tem lahko vidimo že v njegovem družinskem okolju. Po materi Minki Novak in njeni družini je bil povezan z ljudskim in meščanskim šolstvom, saj je mati končala učiteljsiše in zatem nekaj let opravljala poklic osnovnošolske učiteljice. Učiteljsiše je prav tako obiskovala njena starejša sestra Vincencija Novak v Ljubljani in tam julija 1893 maturirala,¹⁶ do upokojitve leta 1934 pa bila nato učiteljica na brežiškem koncu na Štajerskem.¹⁷ Kot učitelj je v popisu prebivalstva leta 1900 zapisan še njun leta 1876 rojeni brat Alojzij¹⁸ in v družinskem izročilu Melikovih se je ohranil tudi spomin nanj, skupaj torej na kar tri s šolstvom povezane člane Novakove družine.¹⁹ Marija (Minka) Novak je bila leta 1900 še desetletna šolarka, najmlajša med petimi otroki družine s Križevniške 9, ki sta jo imela trgovec in

¹⁵ V. Melik, Slovenci in »nova šola«, v: *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. V. Schmidt, F. Ostanek, V. Melik), Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 31–63, posebej 53.

¹⁶ ZAL, LJU 198, Učiteljsiše v Ljubljani, Katalog 1892/93, šk. 15, 91/A; šk. 33, a. e. 201, Zeugnis der Reife, 17. 7. 1893.

¹⁷ Leta 1873 rojena Vincencija Novak je po maturi 1893 poučevala na Štajerskem, najprej v šolskem okraju Krško (Leskovec – tedaj Sv. Anton v Leskovci) in v brežiškem šolskem okraju (od 1902 Globoko, kjer je po strokovnem izpitu 1904 dobila stalno učiteljsko mesto). Delovala je tudi v sevniško-brežiškem učiteljskem društvu. Leta 1923 je bila Vincencija Novak stalna učiteljica na osnovni šoli v Brežicah. »Novak Vincencija iz Brežic« je bila upokojena sredi leta 1934. Sto let ljubljanskega učiteljsiša, Ljubljana, 1973, str. 129; *Popotnikov koledar* 1897, str. 45; *Ročni zapisnik z imenikom ... XIX, 1912–1913*, str. 113; *Stalež šolstva in učiteljstva v Sloveniji* 1923, str. 11. Osebne vesti, *Učiteljski tovariš*, 74, št. 21, 1. 6. 1934, str. 3.

¹⁸ V tiskanih učiteljskih koledarčkih so podatki za učitelja Alojza Novaka malo drugačni: rojen 1878, matura 1899, izpit usposobljenosti 1901, stalna namestitvev 1902. Konec šol. leta 1910/11 je poučeval na deški štirirazredni ljudski šoli v Kranju, *Ročni zapisnik* 1911/12, str. 46, 75. Učitelj Alojzij Novak, ki je služboval v Ljubljani že nekaj let prej, je 1923 poučeval na 1. mestni deški ljudski šoli v Ljubljani in bil tedaj vpisan s pravo rojstno letnico. Od 1919 je imel tudi strokovni izpit za meščanske šole. *Stalež šolstva in učiteljstva*, 1923, str. 61. Zatem je bil upravitelj državne II. deške meščanske šole v Ljubljani. 1934, *Stalež šolstva in učiteljstva*, str. 39.

¹⁹ Pogovor z dr. Jelko Melik, 4. 10. 2022, ki se ji zahvaljujem tudi za opozorila na literaturo.

slikar Vinko Novak,²⁰ rojen na ljubljanskih Fužinah, in njegova žena Elizabeta Gosar, rojena v Spodnji Šiški.²¹

Melikova mama Marija Novak, rojena 9. 12. 1890 v Ljubljani, je od šolskega leta 1906/07 obiskovala ljubljansko žensko učiteljsišče, kjer je bil štiri leta njen razrednik Anton Funtek, pred tem prvi učitelj na leta 1886 ustanovljeni enorazredni šoli na Barju pri Ljubljani.²² Literarno delujoči razrednik Funtek je učiteljsiščnice poučeval nemški in slovenski jezik kot učni jezik.²³ V šolskem letu 1909/10 je bila Marija Novak med štiridesetimi gojenkami IV. letnika ženskega učiteljsišča, julija 1910 pa je tam maturirala.²⁴ Veljalo je, da so bile učiteljsiščnice »literarno navdahnjene« in kakor licejke aktivne tudi pri rokopisnih dijaških listih. Pisateljica Marija Kmet se je leta 1961 tako spominjala svojih sošolk: »Naša šolska klop se je imenovala 'Hipermoderna cankarjevska klop' in v njej sem sedela s sošolkami: poznejšo pianistko Dano Kobler - Golievo, sedanjo vdovo pesnika Otona Župančiča Ani Kesslerjevo, pa z Mino Novakovo – ženo akademika geografa dr. Antona Melika. Navduševale smo se za filozofijo, brale Cankarja, Nietzscheja, Wildeja, Ibsena, Dostojevskega idr.«²⁵

Marija (Minka) Novak je po končanem učiteljsišču nekaj let poučevala na raznih šolah na Gorenjskem, najprej v Kranju. Tam je od jeseni 1910 nadomeščala *Alojza Novaka*, zavzetega učitelja²⁶ v Kranju, ko je dobil enoletni študijski dopust.²⁷

²⁰ V. Steska, +Slikar Vinko Novak, v: *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo* GMDs 7-8, 1926/27, št. 1–4, str. 52–53; V. Steska: Vinko Novak, *SBL*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi390473/>.

²¹ ZAL, LJU 504, Mesto Ljubljana, Popis prebivalstva 1900, Križevniška 9, https://www.sistory.si/IGNORED_PUBLIC/popisi/22/LJU_504-146-Krizevniska_ulica-009-034.jpg.

²² SŠM, dokumentacijska zbirka, dokumentacijska mapa OŠ Ljubljana – Barje. Zgodovinski oris in razvoj V. državne mešane ljudske šole v Ljubljani (Barje), 1929.

²³ ZAL, LJU 198, Učiteljsišče v Ljubljani, šk. 198, vpisnice 99–102, 1906/07–1909/10.

²⁴ *Ročni zapisnik z imenikom ljudskih šol XVII ... za šolsko leto 1910–1911*, Ljubljana, 1910, str. 64. Novak Marija, Ljubljana, 1890; ZAL, LJU 198, Učiteljsišče v Ljubljani, šk. 34, a. e. 204, Zrelostni izpiti 1909–1914, Marija Novak, 21/1910, 5. 7. 1910; Zrelostne učne preizkušnje na ljubljanskih učiteljsiščih, *Učiteljski tovariš*, 50, št. 30, 29. 7. 1910, str. 4.

²⁵ Jože Zupančič, 70 let pisateljice Marije Kmetove, *Dolenjski list* 12, št. 12 (574), 23. 3. 1961, str. 5. Za opozorilo na članek se zahvaljujem dr. Jelki Melik.

²⁶ Na učiteljski konferenci za šolski okraj Kranj je A. Novak 9. 7. 1910 predaval o risanju po naravi. *Učiteljski tovariš*, 50, št. 19, 13. 5. 1910, str. 5. – V šol. letu 1909/10 je bil Novak razrednik 1. razreda deške ljudske šole v Kranju, risanje pa je poučeval še v preostalih treh razredih in na obrtno nadaljevalni šoli. Letno poročilo štirirazredne deške ljudske šole in obče obrtne nadaljevalne šole v Kranju. Izdalo šolsko vodstvo koncem šolskega leta 1909/1910, str. 9, 20.

²⁷ Iz seje c. kr. okr. šol. sveta v Kranju, *Učiteljski tovariš*, 50, št. 40, 7. 10. 1912, str. 3. Ko je Alojzij Novak, učitelj v Kranju, dobil enoleten dopust, da se pripravi na izpit za meščanske šole, ga je nadomeščala »učiteljska kandidatinja gčna. Marija Novak«.

Kot kaže, je na tem službenem mestu nadomeščala kar svojega starejšega brata.²⁸ Alojzij Novak je od 1895/96 do 1898/99 obiskoval ljubljansko učiteljsko in tam julija 1899 tudi maturiral.²⁹ Pozneje je kot strokovni učitelj poučeval v Ljubljani na I. deški meščanski šoli. Od 1924 do upokojitve 1938 je bil šolski upravitelj II. deške meščanske šole v Ljubljani, ki je do 1935/36 delovala v šolskem poslopju v Spodnji Šiški, zatem pa v mestu na Beethovnovi.³⁰ Novak je bil usposobljen za poučevanje matematike, geometrijskega risanja in risanja na meščanskih šolah. Kot pedagoški avtor se je posvečal zlasti vprašanju poučevanja risanja in deških ročnih del ter o tem napisal več učbenikov oz. priročnikov.³¹

Z deške ljudske šole v Kranju je bila Marija Novak jeseni 1911 nameščena za provizorično učiteljico na ljudski šoli v Preddvoru, ko je bilo tam sistematizirano tretje učiteljsko mesto in šola razširjena v trirazredno ljudsko šolo. Okrajni šolski svet v Kranju jo je imenoval na to mesto 9. septembra 1912. Na šoli je poučevala pol leta, do 30. marca 1912.³² Jeseni 1912 je kot absolvirana učiteljska suplentinja postala začasna učiteljica na deški ljudski šoli v Škofji Loki.³³ Že v začetku leta 1913 je bila v svojem 23. letu imenovana v šolski okraj Ljubljana-okolica na 8. razredno dekleško ljudsko šolo v Spodnji Šiški,³⁴ v rojstni kraj svoje matere.³⁵ Tam

²⁸ Statistični pregledi v Ročnih zapisnikih sicer navajajo pri Alojziju Novaku sprva leto rojstva 1878 v Ljubljani – ter leto mature 1899, strokovnega (spos.) izpita 1901 in stalne namestitve 1902 –, kasneje objavljeni *Staleži šolstva* njegovo rojstno letnico popravijo na (nedvomno pravilno) 1876, kot je zabeleženo tudi pri popisu prebivalstva 1900 pri družini Novak na Križevniški 9 (Alojzij Novak, 29. 11. 1876, učitelj).

²⁹ ZAL, LJU 198, Učiteljske, šk. 25, a. e. 130–133, Classen-Katalog 1895/96–1898/99; šk. 31, a. e. 189, Katalog der Reifeprüfungen 1894–1905, 12/1899, Alois Novak, 28. 11. 1876.

³⁰ OŠ Spodnja Šiška, zgodovina, http://www.ssolski-muzej.si/sprehod/lj_okolica/os_sp_siska/zgodovina.htm.

³¹ T. Hojan, Novak, Alojzij 1876–1960, v: ES 8, 1994, str. 16; *Stalež šolstva in učiteljstva v Sloveniji*, Ljubljana: Višji šolski svet 1924, str. 61; *Stalež šolstva in učiteljstva v Sloveniji* 1928, str. 44; *Stalež šolstva in učiteljstva*, 1934, str. 39; Al. Novak, Krasilna tehnika, 1935, http://www.ssolski-muzej.si/sprehod/lj_okolica/os_sp_siska/dokumenti.htm.

³² Iz ljudskošolske službe, *Učiteljski tovariš*, 51, št. 39, 27. 9. 1911, str. 4. – J. Volčjak, Oris zgodovine šolstva v Preddvoru, str. 347.

³³ Iz ljudskošolske službe, *Učiteljski tovariš*, 52, št. 37, 13. 9. 1912, str. 4.

³⁴ Imenovani so *Učiteljski tovariš*, 53, št. 6, 7. 2. 1913, str. 3; Imenovanja, Slovenski učitelj, 14, št. 2, 15. 2. 1913, str. 41. – Tudi *Ročni zapisnik z imenikom šol*, 1914–15, str. 71, ki pozna še dve malo starejši učiteljici s tem imenom in priimkom, jo omenja na 8-razredni dekliški ljudski šoli v Spodnji Šiški. *Učiteljski žepni zapisnik* 1914/15, IV, sest. J. N. Jeglič, Ljubljana, 1914, str. 84.

³⁵ Sredi novembra 1850 se je v Spodnji Šiški 30 rodila Janezu Gosarju (Joanes Gossar), gostilničarju in posestniku, in Ani, roj. Legat, hči Elizabeta (kasneje poročena Novak). Ljubljana – Marijino Oznanjenje, krstna knjiga 1848–1852. Gosarjevi so imeli v prvi polovici 19. stoletja posesti za pol kmetije, hiši v Spodnji Šiški 30 pa se je po domače reklo Gussi, Guzji. Posestnik Janez Gosar, ki je bil tudi občinski svetovalec, je bil 1861 po plačnem davku sedmi v kraju. V Spodnji Šiški 30 (ob

je poučevala sprva kot začasno nameščena učiteljica,³⁶ po strokovnem (usposobljenostnem) izpitu, ki ga je opravila že leta 1912,³⁷ pa je lahko računala na stalno namestitev. Začasno nameščeno učiteljstvo pred strokovnim izpitom je imelo 1600 kron letne plače, po razvrstitvi v uradniške razrede pa je Marija Novak v Spodnji Šiški (uvrščena na tretjo stopnjo v četrti plačilni razred) lahko letno dobivala 2600 kron, z dodatkom okoli 600 kron glede na velikost kraja ter draginjskimi dodatki. Tako učiteljico Marijo Novak glede na plačilni razred učiteljstva v Spodnji Šiški uvršča Učiteljski žepni zapisnik v letih 1919/20, ko predstavlja stanje v začetku septembra 1919.³⁸

Konec šolskega leta 1912/13 in kasneje je bila Marija Novak kot šišenska učiteljica med člani učiteljske Slomškove zveze.³⁹ Kot članica tega krščansko usmerjenega učiteljskega društva se je prijavila na prvi mednarodni kongres za krščansko vzgojo, ki je potekal septembra 1912 na Dunaju.⁴⁰ V šolskem letu 1916/17 je bila na dekliški šoli v Spodnji Šiški razredničarka V. razreda. Zaradi vojnih razmer se je moralo k pouku 55 učenek povzpeti do restavracije Bellevue, kjer so imeli pouk prve tri dni dopoldan, zadnje tri dni v tednu pa popoldan.⁴¹ Med prvo svetovno vojno se je nato v Spodnji Šiški vključila tudi v zunajšolsko delo z otroki, vsaj tako kaže zapis o priznanju deželnega šolskega sveta za Kranjsko novembra 1916 za oskrbovanje in negovanje počitniških zavetišč v Ljubljani.⁴² V gradivu šole se od 5. avgusta do 12. septembra 1916 omenja delovanje šišenskega

Celovški) so imeli še 1880 tudi gostilno, ki je 1868 omenjena med šestimi starejšimi krčmami (Guzej, Gosar, pri Guzji). B. Šuštar, *Spodnja Šiška – pušelj Ljubljane*, Ljubljana, 1996, str. 40, 80, 115, 132, 336. Po smrti Janeza Gosarja (umrl v visoki starosti 1877) in žene Ane (umrla 1881 pri 69 letih) je prešla posest v druge roke. Župnija Ljubljana – Marijino Oznanjenje, mrliška knjiga 1871–1887.

³⁶ *Učiteljski žepni zapisnik* 1913/14, str. 101, 180; *Učiteljski žepni zapisnik* 1914/15, str. 83–84, 171; *Učiteljski žepni zapisnik* 1917/18, str. 126; *Učiteljski žepni zapisnik* 1918/19, str. 128.

³⁷ *Učiteljski žepni zapisnik* 1917/18, str. 85, 186. V imeniku, ki upošteva stanje 31. 8. 1917, je (še) navedena med začasno nameščenim učiteljstvom, prav tako v tistem naslednje leto, ki predstavlja stanje konec decembra 1918. *Učiteljski žepni zapisnik* 1918/19, VIII. letnik, Ljubljana, 1918, 86, 187.

³⁸ *Učiteljski žepni zapisnik* 1919/20, str. 93. – Podatek iz 1918, ko je bila učiteljica »Marie Novak« na dekliški šoli v Sp. Šiški, o njeni stalni namestitvi od 2. 8. 1906, ne ustreza. Personalstatus der mit 1. Jänner 1918 an den öffentlichen allgemeinen Volksschulen in Krain definitive angestellten Lehrpersonen 1918, str. 24.

³⁹ *Učiteljski žepni zapisnik*, 1913/14, str. 130; *Učiteljski žepni zapisnik* 1914/15, str. 120.

⁴⁰ Za kongres na Dunaju, *Slovenski učitelj*, 13. 15. 7. 1912, št. 7–8, str. 182; Marija Novak, učiteljica v Spodnji Šiški, je bila med prijavljenim učiteljstvom za kongres.

⁴¹ ZAL, LJU 401, OŠ Spodnja Šiška, šk. 14, a. e. 146 – Konferenčni zapisniki 1916–1921. Zapisnik 1. krajne učiteljske konference 15. 9. 1916.

⁴² Priznanje. C. kr. deželni šolski svet je z odobravanjem zabeležil prizadevanje učiteljskega osebja: ravnatelja in nadzornika Fr. Lavtižarja, nadučiteljev J. Jegliča, J. Cepudra, J. Wagnerja, gdčne. Mar. Novak, v oskrbovanju in negovanju počitniških zavetišč v Ljubljani. Z ozirom na to je vsem navedenim izrekel priznanje, *Slovenski učitelj*, 15. 11. 1916, str. 241.

dnevnega zavetišča s podporo mesta Ljubljana. Zavetišče je vodil Josip Wagner, voditelj šišenske deške šole, »nadzorstvo kuhinje« pa so zaupali učiteljici Novak. V prostorih blizu šišenskega kolodvora, kjer je delovalo to zavetišče, je bilo treba pripraviti dnevno skoraj sto kosil. Za različno zaposlitev šolske mladine so poskrbeli učitelji in v deklški skupini štiri učiteljice, včasih tudi Marija Novak. »Delo je bilo težavnejše kot šolski pouk.«⁴³

Konec avgusta 1917 je bila učiteljica Marija Novak sicer naštetá med učiteljstvom »Šišenske VIII-razredne deklške cesarja Franca Jožefa I. ljudske šole«, a po podatkih v učiteljskem koledarčku je bila na dopustu kot gospodinja v otroškem zavetišču.⁴⁴ Gotovo so učiteljici Mariji (Minki) te različne praktične izkušnje koristile tudi pri nadaljnjem družinskem življenju, ki ga je tedaj pričenojala. Oktobra 1917 je bil izprašani učiteljski kandidat Anton Melik imenovan za suplenta na II. državni gimnaziji na Poljanah v Ljubljani,⁴⁵ zatem sta se tudi poročila. A vojna in prva povojna leta so bila za majhne otroke zdravstveno posebej nevarna.⁴⁶ Mlada družina je od konca novembra 1917 bivala na naslovu Karolinška zemlja 1, ali kot so zapisali v popisu leta 1921, na Ižanski 1. Tedaj sta se gimnazijski profesor Anton Melik in Minka, profesorjeva soproga, že veselila svojega 17. 1. 1921 rojenega sina Vasilija.⁴⁷

Anton Melik, šola na Barju in tamkajšnje učiteljstvo

Po očetu, geografu in zgodovinarju, je bil profesor Vasilij Melik povezan s srednjim šolstvom in univerzo, saj je bil dr. Anton Melik gimnazijski in kasneje univerzitetni profesor ter avtor ne le geografskih, temveč tudi več zgodovinskih učbenikov, ki so izšli v začetku dvajsetih let (Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev, I, 1919, II. 1920; Zgodovina srednjega veka za nižje razrede srednjih in njim sorodnih šol, 1920; Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev za višje razrede srednjih šol, 1924).⁴⁸ Tudi na tej poti je Vasilij Melik pol stoletja kasneje sledil svojemu očetu.

Profesorja Melika so v zgodovini zanimali tako celota kot podrobnosti, kar so kazali tudi naši pogovori o šolstvu. Naj se tu spomnim najinega pogovora o učitelj-

⁴³ SŠM, dokumentacijska mapa OŠ Spodnja Šiška, Izvleček iz šolske kronike, 1939, str. 9

⁴⁴ *Učiteljski žepni zapisnik ... učiteljskega osebja na Kranjskem*, 7, za šolsko leto 1917/1918, sestavil J. Nep. Jeglič, str. 85.

⁴⁵ *Slovenski narod*, 50, št. 231, 9. 10. 1917, str. 3, Srednješolstvo; *Izvestje c. kr. II. državne gimnazije v Ljubljani za šolski leti 1916/17 in 1917/18*, str. 18, 20.

⁴⁶ *Slovenski narod*, 51, št. 265, 9. 11. 1918, str. 5.

⁴⁷ ZAL, popis prebivalstva Ljubljane 1921, https://www.sistory.si/IGNORED_PUBLIC/popisi/15/LJU_504_231_izanska_cesta_1_008.jpg.

⁴⁸ Kasnejše izdaje je Anton Melik pripravil skupaj z Jankom Orožnom, po 1929 pod naslovom *Zgodovina Jugoslovanov*.

stvu šole na Barju in njegove omembe učiteljice z zanimivim priimkom na dvorazrednici na njemu domačem Barju. V Črni vasi, kjer so na št. 11 na svoji kmetijski posesti živeli Melikovi (leta 1900 Fran Melik, žena Reza, roj. Škafar, in pet otrok, med njimi desetletni Anton),⁴⁹ je bila od 1873 le ekskurendna šola, nekakšna šolska izpostava, na kateri je kakšen dan v tednu poučevalo učiteljstvo ljubljanske II. deške ljudske šole. Področje je namreč spadalo k mestu Ljubljana. Od jeseni 1886 je tam delovala samostojna enorazrednica (enorazredna ljudska šola na Mahu⁵⁰), ki jo je obiskovalo okoli 140 šolarjev. Po dograditvi modernega šolskega poslopja je šola leta 1896 postala dvorazredna Mestna ljudska šola na Karolinški zemlji (od 1919 imenovana: na Ižanski cesti). Šolsko stavbo je mestna občina postavila leta 1895 na 303 pilotih, zabitih v mehka ilovnata tla ob križišču glavnih cest, tako da se še danes »vidi kot ponosna stavba na vse strani«, ⁵¹ kot so pisali leta 1929.

Kot drugi učitelj je tam poučeval domačin Fran Črnagoj (1865–1926), zavzet pri šolskem in zunajšolskem delu ter pri dejavnosti učiteljskih društev. Kmalu je postal nadučitelj in je poskrbel tudi za šolski vrt, ki se je z gredicami in sadovnjakom raztezal za šolskim poslopjem; bil je tudi priznan kmetijski strokovnjak. Na tej ljubljanski šoli na Barju je poučeval do upokojitve leta 1924. Tako učitelja F. Črnagoja kot nekdanjega učenca Antona Melika so v šolskih dokumentih leta 1929 omenjali kot primer pomembnih ljudi, povezanih s to šolo.⁵² Prav šolski upravitelj Črnagoj je, kot se je spominjal profesor Melik, leta 1890 rojenemu Antonu Meliku »omogočil študiranje«.⁵³

Anton Melik je šolo na Barju obiskoval od jeseni 1896 do 1900, ko je tam na dvorazrednici poučevala učiteljica Frančiška Póka de Pókafalva. Leta 1875 je bila rojena v Ljubljani, kjer je obiskovala slovensko Mestno peterorazredno deklinško ljudsko šolo (v letih 1884/85 je z odličnim uspehom zaključila III. razred),⁵⁴ od 1893/94 do 1896/1897 pa učiteljšče, kjer je julija 1897 zelo uspešno opravila maturo.⁵⁵ Sprva je bila »radovoljka« na Mestni osemrazredni deklinški ljudski

⁴⁹ ZAL, Popis prebivalstva 1900, Črna vas 11, https://www.sistory.si/IGNORED_PUBLIC/popisi/22/LJU_504-134-Crna_vas-011-003.jpg.

⁵⁰ V začetku šol. leta 1888/89 je na tej ljubljanski šoli s slovenskim učnim jezikom poučeval kot učitelj in voditelj šole Anton Funtek, roj. 1862 v Ljubljani, tedaj že z izpitom za meščanske šole. *Popotnikov Koledar za slovenske učitelje 1889 s popolnim šematizmom ...*, ur. M. Nerat, Maribor, 1888, str. 45.

⁵¹ SŠM, arhivska zbirka, šolski listi, OŠ Ljubljana Barje, https://www.sistory.si/cdn/publikacije/24001-25000/24494/Solski_listi_Mapa_7_Barje.pdf.

⁵² SŠM, dokumentacijska zbirka, dokumentacijska mapa OŠ Ljubljana – Barje. Zgodovinski oris in razvoj V. državne mešane ljudske šole v Ljubljani (Barje), 1929.

⁵³ Zgodovinar o sebi in svojem delu: prof. dr. Vasilij Melik, ZČ 45, 1991, št. 1, str. str. 14.

⁵⁴ *Razredba učenek mestne peterorazredne deklinške ljudske šole*, Ljubljana, 1884/85 str. 5.

⁵⁵ ZAL, LJU 198, Učiteljšče v Ljubljani, šk. 33, a. e. 202, Zeugnis der Reife 1894–1900, št. 28/1897. Francisca Poka von Pokafalva, roj. 22. 9. 1875 v Ljubljani.

šoli. Učila je več predmetov in bila razredničarka tretjega razreda.⁵⁶ Zatem je poučevala na dvorazrednici na Barju, opravila leta 1899 strokovni (usposobljenostni) izpit in postala leta 1900 tam definitivna učiteljica.⁵⁷ »Gdč. Franja Pokova pl. Pokafalva« je bila po dostopnem gradivu sodeč zanimiva učiteljica, zavzeta za učiteljsko delo.⁵⁸ Ko so po nadzorovanju pouka na dvorazrednici na Barju leta 1897 na mestnem šolskem svetu sprejeli predloge glede izboljšanj sanitarnih razmer, so nadučitelju Franu Črnagoju izrekli priznanje za zgledno obdelovanje šolskega vrta in »gdč. učiteljici Frančiški Poka pl. Pokafalva ... za požrtvovalno poučevanje v ženskih ročnih delih.«⁵⁹ Pozneje je učiteljica Póka de Pókafalva odšla poučevati v Ljubljano na osemrazredno mestno nemško dekliško ljudsko šolo⁶⁰ in bila avgusta 1910 imenovana za učiteljico na mornariški ljudski in meščanski šoli za deklice v Pulju.⁶¹ V družini Poka pl. Pokafalva so opravljali uradniške službe na pošti in železnici v Ljubljani, bili pa so povezani tudi z Žužemberkom.⁶²

Od vadbice, klasične gimnazije do mentorstva študentom

Prva leta osnovne šole je Vasilij Melik opravil na Državnem moškem učiteljišču, ki je obsegalo tudi štirirazredno Deško vadbico. Učiteljišče z vadbico, kar je spoznala njegova mama ob šolanju za učiteljico, je upravičeno veljalo za kakovostno šolo. Direktor moškega učiteljišča je bil tedaj klasični filolog Anton Dokler, prvošolce je poučeval vadniški učitelj Rudolf Završnik, drugošolce pa Viljem Držaj. V družinskem spominu Melikovih je ohranjeno pričevanje, da je Vasilij Melik opravil prvi razred z izpitom in je pričel obiskovati šolo šele v drugem razredu.⁶³ To potrjujejo tudi arhivski viri. Kot datum prvega vstopa v šolo navaja matični list učenca Vasilija Melika »izpit čez I. razred« 28. avgusta 1928. V tej šoli je tako najprej obiskoval drugi razred s kar nekaj opravičenimi izos-

⁵⁶ *Letno poročilo mestne osemrazredne dekliške ljudske šole v Ljubljani*, 1897/98, str. 3.

⁵⁷ Bila je zavzeta za učiteljsko delo in 1899 naredila strokovni (usposobljenostni) izpit in postala 1900 definitivna učiteljica na Barju, nato je 1905 še na Dunaju opravila izpit za pouk na meščanskih šolah. *Učiteljski tovariš* 39, št. 34, 1. 12. 1899; *Učiteljski tovariš* 40, št. 25, 1. 9. 1900, str. 226, Imenovana. *Učiteljska vest*; *Popotnikov koledar za slovenske učitelje* 1897, str. 171.

⁵⁸ *Učiteljski tovariš*, 45, št. 22, 2. 6. 1905, str. 7. *Učiteljska vest*. Poleti 1906 se je udeležila nadaljevalnega tečaja za pokrajinsko slikanje. *Učiteljski tovariš*, 46, št. 36, 7. 9. 1906, 328–329, Društvo avstrijskih risarskih učiteljev.

⁵⁹ Iz seje c. kr. mestnega šolskega sveta. *Učiteljski tovariš*, 41, št. 24, 20. 9. 1901, str. 7.

⁶⁰ Tam je ob 25-letnici te šole vodila cerkveno petje, poučevala slovenščino, risanje in petje ter bila razredna učiteljica 6. razreda. *Jahresbericht – Achtklassige städtische deutsche Mädchen Volksschule in Laibach*, 1909–10, str. 3.

⁶¹ *Slovenec*, 38, št. 179, 9. 8. 1910, str. 3. Imenovana.

⁶² *Slovenec*, 1. 9. 1891, str. 4; *Škrat*, december 1883, 1, št. 18/19, str. 68, Od ibi-ubi.

⁶³ Pričevanje dr. Jelke Melik, e-pošta, 10. 2. 2023.

tanki, nato pa je bolj redno hodil v tretji in četrti razred ter sklenil osnovnošolsko izobraževanje 28. junija 1931.⁶⁴

V šolskem letu 1929/30 je vadniški učitelj Andrej Sežun poučeval 38 osnovnošolcev tretjega razreda, med njimi tudi Vasilija Melika, ki je bil med šestimi odličnjaki.⁶⁵ V šolskem letu 1930/31 je četrti razred sprva kot razrednik poučeval vadniški učitelj Rado Grum, ki pa je od februarja 1931 nadomeščal sreskega (okrajnega) šolskega nadzornika in njegovo mesto na Deški vadbici je prevzel Alojzij Marok, učitelj I. mestne deške ljudske šole v Ljubljani. Ta sprememba je opazna tudi v rokopisu Tednika štirirazredne deške vadbice (osnovne šole), ki ga je od 20. marca pisal nov razrednik. Verouk je poučeval dr. Josip Demšar, telovadbo pa Boris Javornik. Tednik navaja konec aprila 1931 pri zemljepisu Zasavje od Ljubljane do Zidanega Mosta ter Belo krajino, pri zgodovini pa kmečke upore v 16. stoletju, marsikaj zanimivega tudi za desetletnike.⁶⁶

Kljub menjavi razrednika so imeli četrtošolci v zadnjem letniku vadbice še boljši uspeh: kar štirinajst jih je bilo odličnih, tudi Vasilij Melik. Med učenci četrtega razreda je bila dobra polovica rojenih leta 1920, preostalih 17 pa 1921. Po statistiki učencev je bil večji del tega razreda po poklicu staršev iz družin profesorjev in učiteljev (13), kamor so spadali tudi Melikovi, iz družin drugih državnih uradnikov (9) in zasebnih uradnikov (7), štirje učenci so bili iz družin trgovcev in obrtnikov, po eden pa iz družin železničarjev in poduradnikov. Na vadbici so na splošno prevladovali otroci iz uradniških družin, lepo so bili zastopani sinovi učiteljev in profesorjev, nekaj manj trgovcev in obrtnikov.⁶⁷ Ocene je imel Vasilij Melik pri začetnem osnovnošolskem šolanju na deški vadbici prav lepe, a ni bil edini. Malo manj uspešen je bil pri telovadbi in petju.⁶⁸

Kako je potekala pot 10-letnega šolarja Vasilija Melika v šolo? Sprva je bila to pot s Poljan, s ceste Vojvode Mišiča 23 (Mišičeva, Šaranovičeva, danes Zemljemerska), kjer so Melikovi stanovali leta 1931, ter po Streliški in Kopitarjevi, preko Ljublanice čez Zmajski most in po Resljevi do učiteljišča (danes gimnazija Ledina). Od jeseni 1931 pa je že hodil po drugi poti, saj je po vadbici na učiteljišču nadaljeval šolanje na gimnaziji. Klasična gimnazija je imela od jeseni leta 1899 svoje šolsko poslopje ob Narodnem domu – danes je to stavba osnovne šole Prežihovega Voranca ob Narodni galeriji.

⁶⁴ ZAL, LJU 198, Učiteljišče, šk. 87, a. e. 619, Matični listi – začetno šolsko leto 1927/28.

⁶⁵ Letni izveštji 1929–30 v Ljubljani, 1930, str. 14–15. Med odličnimi učenci sta bila tudi Primož Ramovš in Pavel Pestotnik; <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-FCJQF1FF/ebd28b-01-0cb4-4a87-8011-1166afb71dc/PDF>.

⁶⁶ ZAL, LJU 198, Učiteljišče, šk. 79, a. e. 521, Tednik štirirazredne deške vadbice, IV. razred, 1930/31.

⁶⁷ Izveštje za šolsko leto 1930–31, Državno moško učiteljišče v Ljubljani, 1931, str. 4, 6, 19–21.

⁶⁸ ZAL, LJU 198, Učiteljišče, šk. 87, a. e. 619, Matični listi – začetno šolsko leto 1927/28.

»Nikdar nisem posebno rad hodil v šolo, še danes pa sem hvaležen svojim profesorjem na klasični gimnaziji in tedanjemu šolskemu sistemu za splošno izobrazbo, razgledanost in latinščino.« Tako je zapisal sedemdesetletni profesor Melik leta 1991.⁶⁹ Srednjemu šolstvu se je posebej posvetil z zapisom o preteklosti ljubljanske klasične gimnazije. V njem beremo o razvoju »latinskih šol« v gimnazije, pa tudi odlomke gimnazijskih spominov dr. Josipa Vošnjaka in Janeza Trdine. Posebej je spremljal razvoj gimnazij v Ljubljani in šolskih stavb zanje. Stavbo klasične gimnazije v Ljubljani (danes osnovne šole Prežihovega Voranca) so zgradili na mestnem zemljišču, saj je šolska palača rasla od maja 1898 blizu deželnega muzeja in deželnega gledališča. To je bilo območje Ljubljane, ki je, kar po besedah profesorja Melika le malokdo ve, do leta 1892 spadalo k občini Spodnja Šiška. Razvoj gimnazije kot jezikovne šole je Melik predstavil še s primerjavo urnikov v letih 1910/11 in 1938/39, ko je končeval osemletno gimnazijsko šolanje. Jeziki so v celoti ohranili število ur, spremembe pa so bile pri menjavi nemščine s francoščino in zmanjšanjem poučevanja latinščine. Slovenščina je pridobila število ur. Prispevek je sklenil z opozorilom na pomen klasične gimnazije pri seznanjanju mladine z latinsko in grško kulturo, »ki smo njeni pravi dediči.«⁷⁰ V tem jubilejnem zborniku je v seznamu in z maturitetno fotografijo iz leta 1939 predstavljen tudi Vasilij Melik s sošolci iz VIII. b razreda in z razrednikom dr. Ferdom Kozakom.⁷¹

Aprila 1998 je za razstavo o razvoju mature profesor Melik pripovedoval o svoji maturi: »Vsekakor je treba reči, da so bili profesorji študentom zelo naklonjeni, ne popustljivi, ampak niso preveč komplicirali. Bili so veseli, če je študentom šlo dobro.«⁷² Takšen je bil tudi profesor Melik do svojih študentov različnih generacij. Bil je mentor vrsti diplomskih nalog, pa tudi pri magistriranjih in doktoratih, ki so zgodovino izobraževanja obravnavali kot del širše teme, nekatera dela pa so bila prav s področja šolstva. Tako je bil npr. mentor pri temi o slovenski zgodovini v gimnazijskih učbenikih,⁷³ o osnovni šoli Celje do 1918,⁷⁴ o strokovnem šolstvu na Kranjskem,⁷⁵ o prizadevanjih od leta 1898 za

⁶⁹ Zgodovinar o sebi in svojem delu: prof. dr. Vasilij Melik, ZČ 45, 1991, št. 1, str. 15.

⁷⁰ Preteklost ljubljanske klasične gimnazije, Zbornik ob 100-letnici šolskega pouka v zgradbi sedanje osnovne šole Prežihovega Voranca, Ljubljana, 1999, str. 13–21.

⁷¹ Zbornik ob 100-letnici šolskega pouka, str. 157.

⁷² V. Melik, Maturant na klasični gimnaziji v Ljubljani leta 1939. (Pogovarjala se je M. Ribarič) *Od mature do mature*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej 1989, str. 183–186.

⁷³ Nada Ivančič, *Zgodovina Slovencev v gimnazijskih učbenikih jugoslovanskih narodov*: diplomska naloga, 1976.

⁷⁴ Ivanka Zajc Cizelj, *Osnovna šola v Celju: 1777–1918*: magistrska naloga, 1991.

⁷⁵ Saša Aleksandra Serše, *Strokovno šolstvo v osrednji Sloveniji do leta 1941 s poudarkom na obrtnem šolstvu Kranjske*: magistrsko delo, 1994.

ustanovitev slovenske univerze⁷⁶ in o študentih iz Kranjske na dunajski univerzi v predmarčni dobi.⁷⁷ Mentorsko delo je opravljal tudi po upokojitvi, tako še pri leta 2004 oddani disertaciji o katoliškem učiteljskem društvu Slomškova zveza 1900–1926, ki jo je kot mentor predstavil pri promociji 16. 11. 2005.⁷⁸

Kot recenzent znanstvenega tiska je profesor Melik leta 1991 podprl izdajo zgodovinskega pregleda Slavice Pavlič, tedanje ravnateljice Slovenskega šolskega muzeja, o razvoju otroških vrtcev 1834–1945. Leta 2004 je kot recenzent podprl še izdajo njenega obsežnega dela o šolstvu v Idriji. Avtorica je bila najprej profesorica na idrijski gimnaziji. Pisala je o bogatem razvoju šolstva v rudarski Idriji, kar je profesor Melik predstavil kot »prav posebej dragocen doprinos k zgodovini in kulturnemu razvoju Idrije.«⁷⁹ Tematike javnih praznovanj, tudi šolskih, se je dotaknil z obravnavo medvojnega obdobja 1918–1941 v bogato ilustrirani in živahno komentirani knjigi treh zgodovinarjev *Zastave vihrajo* (1999).⁸⁰ Za tematiko zgodovine in šolstva je zanimiv še pogled »iz šolske perspektive« na obsežni zbornik, ki so ga sodelavci, kolegi in nekdanji študenti pripravili ob 80-letnem jubileju profesorja Melika (2001).⁸¹ Med 82 razpravami, vsebinsko povezanimi z njegovim raziskovalnim delom, jih je v zborniku kar deset tematsko povezanih z zgodovino izobraževanja.

Zgodovinska čitanka in učbenik Zgodovina 7

Profesor Melik se je posvetil šolstvu tudi kot avtor in soavtor zgodovinskih čitank za 6. in 7. razred osnovne šole in učbenika *Zgodovina* za sedmi razred. S profesorjem Ferdom Gestrinom sta sintezo zgodovine 19. stoletja (Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do leta 1918, Ljubljana: DZS, 1966) nadgradila s čitankama in učbenikom za osnovno šolo. Pri *Zgodovinski čitanki* za šesti razred (1969)⁸² je z njima sodeloval še profesor Milko Kos. *Zgodovinska čitanka*

⁷⁶ Benedetič, Ana, *Prizadevanja za ustanovitev slovenske univerze po letu 1898*: doktorska disertacija, 1996.

⁷⁷ Alojz Cindrič, *Študenti s Kranjske na dunajski univerzi v predmarčni dobi 1815–1848*: magistrsko delo, 1997. Nadaljevanje teme o dunajskih študentih je prof. Melik zavzeto spremljal, a mentor je že bil njegov naslednik na katedri. Alojz Cindrič, *Struktura študentov s Kranjske na dunajski univerzi 1848–1918*: doktorska disertacija (mentor Janez Cvirn), Ljubljana. Filozofska fakulteta, 2008.

⁷⁸ B. Šuštar, *Slomškova zveza 1900–1926*: doktorska disertacija, 2004; S. Pavlič, *Šolska kronika*, 2009, 18, št. 1, str. 157.

⁷⁹ S. Pavlič, *Predšolske ustanove na Slovenskem 1834–1945*, Ljubljana, 1991; V. Melik, *Dragocen doprinos k zgodovini in kulturnemu razvoju Idrije*, v: Slavica Pavlič, *Zgodovina idrijskega šolstva*, Idrija 2004, str. 11–12.

⁸⁰ F. Rozman, V. Melik, B. Repe, *Zastave vihrajo: spominski dnevi in praznovanja na Slovenskem od sredine 19. stoletja do danes*, Ljubljana: Modrijan, 1999.

⁸¹ *Melikov zbornik, Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje*, Ljubljana, 2001.

⁸² *Zgodovinska čitanka za 6. razred osnovnih šol*, sestavili M. Kos, F. Gestrin, V. Melik, Ljubljana: DZS 1969, 70 str.; 8. natis 1992.

je sledila učnemu načrtu, ki je obravnaval čas do konca 17. stoletja, kronološko urejena besedila pa so uredniki dopolnili z uvodom in opombami. V uvodu so opozorili na prispevek posameznikov pri pripravi 45 besedil: tako na prispevek sodelavcev Orientalističnega inštituta SAZU kot Milka Kosa in Ferda Gestrina, ki je s svojimi izkušnjami in poznavanjem šolstva – med 1954 in 1959 je bil tudi republiški šolski inšpektor⁸³ – gotovo odločilno vplival na nastanek čitanke. Dve berili (o uporabi Ljudevita Posavskega in o padcu Bosne) je pripravil Vasilij Melik, deset pa sta jih prispevala skupaj s Ferdom Gestrinom.⁸⁴

Zgodovinska čitanka je učiteljem od sedemdesetih let 20. stoletja omogočala nazoren in zanimiv pouk zgodovine z uporabo zgodovinskih virov. V Zgodovinsko čitanko za sedmi razred osnovnih šol (1971)⁸⁵ sta avtorja z nazorno ilustracijo pouka v učilnici 3. razreda celjske glavne šole v letih 1843/44 iz spominov Josipa Vošnjaka vključila tudi šolsko tematiko. »Bilo nas je tisto leto 105 učencev, da smo sedeli v šolskih klopih natlačeni kakor slaniki,« se je spominjal Vošnjak.⁸⁶ Zgodovinska čitanka predstavlja z izbranim odlomkom osnovno šolanje v predmarčni dobi, najprej z Vošnjakovim šolanjem v Šoštanju pri vzornem učitelju Petru Musiju in nadalje s šolanjem v Celju, vse do gimnazije.⁸⁷ Vošnjakovi spomini, ki so bili profesorju Meliku blizu prav zaradi živahno predstavljenega obdobja, v katerem so Slovenci od sredine do konca 19. stoletja naredili »ogromen razvoj«⁸⁸, imajo še več s šolstvom povezanih zapisov. Šolske teme so v čitanki prisotne še v berilu o programu Zedinjene Slovenije, v odlomku o Trstu 1848 in seveda s šolskimi in jezikovnimi zahtevami taborskega gibanja, ki jih predstavlja primer iz Koroške. V čitanki srečamo šolstvo tudi v odlomkih iz Regentovih in Čermeljevih spominov o narodnostnih razmerah v Trstu okoli leta 1900.⁸⁹

⁸³ O tem priča tudi vpis inšpektorja Ferda Gestrina marca 1956 v zvezek z naslovom Knjiga inšpekcij OŠ Oskarja Kovačiča v Ljubljani (ZAL, LJU 0750). L. Šuštar, Šolski zvezki v fondih ljubljanske enote Zgodovinskega arhiva Ljubljana, v: *Šolska kronika* 46-22, 2013, št. 1-2, str. 90–91.

⁸⁴ *Zgodovinska čitanka za 6. razred osnovnih šol*, sestavili M. Kos, F. Gestrin, V. Melik, Ljubljana: DZS, 1969, str. 3.

⁸⁵ *Zgodovinska čitanka za 7. razred osnovnih šol*, V. Melik, F. Gestrin, Ljubljana: DZS 1971, 121 str.; 8. natis 1994.

⁸⁶ Primer iz Zgodovinske čitanke navaja diplomska naloga Danijeke Grahodnik o položaju osnovnošolskih učiteljev v obdobju 1805–1869, Maribor, Filozofska fakulteta, Oddelek za pedagogiko, 2011, str. 19. Vošnjak, *Spomini*, 1982, str. 15–18.

⁸⁷ Osnovno šolanje v predmarčni dobi, v: V. Melik, F. Gestrin, *Zgodovinska čitanka za 7. razred osnovnih šol*, Ljubljana: DZS 1976, str. 26–28.

⁸⁸ V. Melik, Josip Vošnjak in njegovi spomini, v: Josip Vošnjak, *Spomini*. Izbral in uredil V. Melik, Ljubljana: Slovenska matica 1982, str. 642.

⁸⁹ Program Zedinjene Slovenije, str. 31–3; Narodnostne razmere v Trstu, str. 36–37; Tabor na Bistrici pri Pliberku na Koroškem, str. 40–44; Življenje in narodnostne razmere v Trstu okoli leta 1900, str. 89–96, v: V. Melik, F. Gestrin, *Zgodovinska čitanka za 7. razred osnovnih šol*, Ljubljana: DZS, 1976.

Čitanka za sedmi razred osnovnih šol zajema obdobje od 18. stoletja do prve svetovne vojne in se navezuje na učbenik *Zgodovina za sedmi razred* (1973).⁹⁰ Ferdo Gestrin in Vasilij Melik sta besedilo uvoda v čitanki prilagodila obravnavi tematike v učbeniku. Obe knjigi sta bili seveda skladni z učnim načrtom in se vsebinsko dopolnjujeta. Učbenik za pouk zgodovine je izšel v dveh izdajah (1973, 1986) in tako kot zgodovinski čitanki še v številnih natisih vse do leta 1992 oz. 1994. Pri poučevanju osnovnošolske zgodovine so ga uporabljali več kot dve desetletji, ko so bili učbeniki zgodovine še s črno-belimi ilustracijami. *Zgodovina 7* (*Zgodovina za sedmi razred*), ki ima na barvni naslovnici atraktivno barvno podobo E. Delacroixa *Svoboda vodi ljudstvo*, obsega čas med sredino 18. stoletja in koncem prve svetovne vojne. Sledi zamisli tedaj sodobnega učbenika zgodovine, s katerim pri pouku »učenec aktivno in pretežno sam (s pomočjo učitelja zgodovine) obvladuje z učnim načrtom predpisano učivo.« Učbenik je predhodnik 'podelovnega' učbenika zgodovine, kot je tipologijo in razvoj učbenikov na zborovanju zgodovinarjev v Tolminu 1986 predstavil prof. Tomaž Weber,⁹¹ poznavalec učbeniške literature, ki je o tej temi pisal tudi kasneje.⁹² Učitelj je lahko učbenik zgodovine za 7. razred tedanje osemletke kombiniral z zgodovinsko čitanko in zatem še z zgodovinskim atlasom. Didaktični komplet so nato še dopolnjevali. Pri vsebini zgodovinskih učbenikov sledimo prenosu težišča s politične zgodovine na gospodarsko, kulturno zgodovino in zgodovino vsakdanjega življenja. Vsebinsko je učbenik za 7. razred, ki je seveda sledil učnemu načrtu, manj pa raziskovalnim usmeritvam obeh avtorjev,⁹³ obsegal 75 odstotkov politične in vojaške zgodovine, 15 odstotkov gospodarske zgodovine, 7 odstotkov kulturne zgodovine in 3 odstotke »zgodovine življenja«, kot to beremo v analizi Matije Zorna v *Sodobni pedagogiki* leta 1997.⁹⁴

Učbenik *Zgodovina 7* profesorjev Gestrina in Melika, ki je bil odobren 1986, je bil po učbeniški klasifikaciji profesorja Webra primer delovnega učbenika, saj je bil del didaktičnega kompleta, ki je obsegal še vaje, zgodovinsko čitanko, zgodovinski atlas ter od leta 1986 mapo barvnih diapozitivov in prosojnic.⁹⁵ Imel

⁹⁰ V. Melik, F. Gestrin, *Zgodovina za sedmi razred*, Ljubljana: DZS, 1973, 152 str.; natis še 1994.

⁹¹ T. Weber, Od tradicionalnega do integralnega učbenika zgodovine na Slovenskem (formalni in vsebinsko-idejni vidiki snovanja), *Zgodovinski časopis* 41, Ljubljana, 1987, št. 3, str. 675–680, posebej str. 679..

⁹² T. Weber, Zgodovinski učbenik, njegova didaktična zasnova, tipi učbenikov in delo z njimi, v: *Zgodovina v šoli*, 2, št. 3, 1993, str. 20–30, posebej str. 21.

⁹³ Prof. Gestrin je bil npr. usmerjen v raziskovanje gospodarske zgodovine, ki je bila blizu tudi prof. Meliku, tudi raziskovalcu tem vsakdanjega življenja.

⁹⁴ M. Zorn, Ideološke in vsebinske spremembe v učbenikih zgodovine, *Sodobna pedagogika*, 48, 1997, št. 5-6, str. 283–295, posebej str. 286, 292.

⁹⁵ T. Weber, Od tradicionalnega do integralnega učbenika zgodovine na Slovenskem (formalni in vsebinsko-idejni vidiki snovanja), *Zgodovinski časopis* 41, Ljubljana, 1987, št. 3, str. 675–680.

je malo večji format in manj barvito naslovnico, prevladovala je oker barva, z bolj zgovornima motivoma tehničnega napredka, bolj razgibano grafično oblikovano pa je bilo tudi besedilo. V prvi izdaji (1973 in kasneje) so bili podnaslovi ob strani, v drugi izdaji (1986 in kasnejših ponatisih)⁹⁶ pa najdemo med pregledno oblikovanim besedilom poudarjene nekajvrstične povzetke tem, motivacijska vprašanja s spodbudo uporabe zgodovinskega atlasa ter na koncu razložene neznane besede in vprašanja za ponavljanje. Besedilo je v tej izdaji učbenika nekoliko preurejeno in kakšna formulacija je dopolnjena, posebej pa so bile vključene tudi neposredne navezave besedila na zgodovinski atlas, tudi na Enciklopedijo Slovenije ter posebej na zgodovinsko čitanko (1986 v novi izdaji, s platnicami skladnimi z učbenikom).⁹⁷ Zgodovinska čitanka je ponujala zanimive odlomke, tudi povezane s šolstvom in položajem slovenščine, uporaba posameznih delov didaktičnega kompleta pa je bila odvisna od učitelja.

K temu šolskemu delu lahko dodamo še nekaj misli profesorja Melika o šolskem pouku, posebej pouku zgodovine, iz pogovora Naših razgledov februarja 1989. Melik je tedanjo šolo zaradi vplivov politike in ne vedno uspešnih smeri v moderni (tuji in domači) pedagogiki in psihologiji sicer ocenjeval kritično. Ob tem pa je razumevajoče sprejemal, da se nekatera znanstvena odkritja celo v stroki, kaj šele v javnem mnenju in pri politikih, hitro, druga pa le počasi uveljavijo. Niso ga motile različne ocene istih dogodkov v posameznih jugoslovanskih okoljih, saj so ti »res nekatere zadeli na tak, druge na drugačen način. ... Ni hudega, če ne mislimo in sodimo enako, hudo pa je, če ne znamo drug drugega razumeti ali če zavestno potvarjamo resnico.« Tudi glede pouka zgodovine je tedaj opazal različnost, kot je odgovoril spraševalcema: »Pouk zgodovine je mešanica zelo različnih stvari: prodajanja zbanalizirane ideologije, kakor pravite, pa tudi solidnega pouka – pa naj merimo po učbenikih ali pa po učiteljih in profesorjih.«⁹⁸

Sredi devetdesetih let 20. stoletja so prišli v šolo novi učbeniki in profesor Melik je, kot je opozoril slavist Viktor Vrbnjak, štajerski poznavalec zgodovine 19. stoletja in Melikovega dela, z veseljem sprejel nov učbenik zgodovine za 7. razred osnovnih šol, ki sta ga leta 1995 pod naslovom Vzpon meščanstva pripravila Maja Žvanut in Peter Vodopivec. V oceni učbenika je pohvalil vsebinsko sporočilo naslova in še marsikaj v barviti in živahno pripravljeni knjigi o slovenski zgodovini

⁹⁶ V. Melik, F. Gestrin, *Zgodovina za sedmi razred*, Ljubljana: DZS, 1986, 152 str.; 4. natis, 1989, 158 str.

⁹⁷ V. Melik, F. Gestrin, *Zgodovinska čitanka 7*, Ljubljana: DZS, 1986; 7. natis 1992. Izdaja iz leta 1986 ni bistveno drugačna; z 48 berili je malo obsežnejša, saj sta uvodoma dodana dva odlomka.

⁹⁸ V. Melik, Kako je zgodovina učiteljica (vprašanja: Janez Stergar, Štefan Kališnik), *Naši razgledi*, 10. 2. 1989, str. 80, 71.

v evropskem okviru.⁹⁹ Ob tem se je zelo zavzel za pomembno vlogo zgodovine v šoli: »Kolikor bolj bodo zgodovinski učbeniki prijetne pripovedi, toliko večji ugled in priljubljenost bo uživala zgodovina, tako med otroki kot med starši ... Zgodovina je in bode podoba spreminjanja naše družbe, spreminjanja našega življenja, spreminjanja naše vsakdanjosti v vseh odtenkih in raznolikostih ...«¹⁰⁰

Slovenski študenti in razvoj univerze, posebej filozofske fakultete

Vasilij Melik je tudi pri tematiki o razvoju ljubljanske univerze sledil svojemu očetu, ki je leta 1949 kot rektor univerze pripravil zapis ob njeni 30-letnici.¹⁰¹ Leta 1975 je objavil obsežen pregled univerzitetnih študij in prizadevanj za »lastno univerzo na naših tleh« v avstrijskem obdobju, razvoja leta 1919 ustanovljene univerze v Ljubljani v času med obema vojnama in njenega razvoja po osvoboditvi. Vsakemu obdobju je posvetil po obsegu uravnoteženo pozornost, pri tem pa je upošteval tako dotedanje raziskave kot druge vire, parlamentarne razprave, statistične podatke in posredoval sliko univerze s pogledom na profesorje in študente, pa tudi prve študentke. Pri tem ni izostala omemba leta 1933 in začetkov uspešne študentske akcije za univerzitetno knjižnico. Poudaril je tudi velik razvoj univerze po drugi svetovni vojni. »Dolga desetletja smo hrepeneli po slovenski univerzi, ne da bi jo dosegli; potem smo jo dobili in smo se dvajset let bali zanjo, da ne bi bila okrnjena ali razpuščena, nato pa smo v tridesetih letih doživeli tak razmah in razširjenje univerze in visokega šolstva ...«¹⁰²

O ljubljanski univerzi in njenih predhodnicah je profesor Melik s podobnimi poudarki strnjeno pisal še v zborniku univerze leta 1989, kjer so na bordo rdečih platnicah pod univerzitetnim grbom odtisnjene za to visokošolsko ustanovo pomembne letnice 1595 – 1619 – 1810 – 1919. Leta 1989 je večina, skoraj dve tretjini dotedanje sedemdesetletne življenjske poti ljubljanske univerze, spadala v obdobje po drugi svetovni vojni, v čas »poln ... protislovij in nasprotij«, ko je izginila stara univerzitetna avtonomija. V prispevku, ki je opremljen s podobo listine prvega častnega doktorja ljubljanske univerze dr. Danila Majarona (1929) in s fotografijo promocije Ivana Hribarja za častnega doktorja 15. 2. 1941, je bil avtor glede na krizni čas konca osemdesetih let 20. stoletja zelo zaskrbljen.¹⁰³

⁹⁹ Viktor Vrtnjak, Spremljena beseda, v: Vasilij Melik, *Slovenci 1848–1918*, Maribor: Litera, 2002, str. 723–724.

¹⁰⁰ Vasilij Melik, Noben drug predmet ne more nadomestiti zgodovine: »Vzpon meščanstva«, v: *Delo* 29, št. 237, 12. 10. 1995, str. 13.

¹⁰¹ Anton Melik, Ob 30-letnici slovenske univerze, *Tovariš*, 5, št. 45, 11. 11. 1949, str. 745–746.

¹⁰² V. Melik, Pregled razvoja univerze, v: *Univerza v Ljubljani ob tridesetletnici osvoboditve*, Ljubljana, 1975, str. 50–70.

¹⁰³ V. Melik, Ljubljanska univerza in njeni predhodniki, *Zbornik ljubljanske univerze*, Ljubljana, 1989, str. 7–17.

Profesor Melik je leta 1989 pripravil tudi prispevek za zbornik ob sedemdesetletnici filozofske fakultete o njenih predhodnikih in začetkih. Besedilo povzema osrednje poudarke razvoja višješolskih študij in boja za slovensko univerzo, ki se je nadaljeval konec leta 1918 »v četrtem tednu obstoja Države Slovencev, Hrvatov in Srbov ter Narodne vlade za Slovenijo.« V prispevku pregledno spremljamo profesorje in docente (med 27 je bilo v prvem desetletju po narodnosti dve tretjini Slovencev, drugi so pripadali petim slovanskim narodom, eden je bil ptujski Nemec), pa tudi število študentov in pot do doktorata. Profesor Melik je opozarjal, da se je znanost v slovenskem jeziku, s slovensko strokovno terminologijo, oblikovala že pred prvo svetovno vojno. Nastanek univerze, posebej njene filozofske fakultete, pa je pomenil korak naprej v razvoju slovenske znanosti.¹⁰⁴

Že leta 1983 je profesor Melik, skupaj s profesorjem Petrom Vodopivcem, za mednarodno konferenco na Dunaju pripravil pregled slovenskih študentov na avstrijskih visokih šolah od srede 19. stoletja do konca monarhije. Zelo uporaben prispevek, ki je na osnovi statističnih podatkov predstavil rast slovenskih študentov od srede 19. stoletja dalje, je izšel leta 1986 v *Zgodovinskem časopisu*¹⁰⁵ in leto zatem tudi v nemščini.¹⁰⁶ Profesor Melik je prispeval prva poglavja I, II, III (o rasti števila slovenskih študentov na avstrijskih visokih šolah s statističnim pregledom od 1876 do 1913) in sklepno VIII. poglavje. Tam beremo: »Slovenska inteligenca je v času, o katerem razpravljamo, nedvomno pripadala dvema krogoma: domačemu slovenskemu in širšemu avstrijskemu, ki je bil v mnogih ozirih ena celota. Ta celota je veljala tudi za zaposlovanje, saj so mnogi Slovenci živeli izven slovenskih dežel ... Žal sta začela nestrpnost in šovinizem zastrupljati medsebojne odnose, ki so prej kljub vsem nasprotjem le temeljili na medsebojni strpnosti in spoštovanju. Po letu 1897 so se razmere na univerzah neprestano slabšale, kot argument se je vedno bolj uporabljala surova sila, pritisk večine, vnašanje nacionalnega šovinizma na domala vsa področja medsebojnih odnosov. To pa je povzročalo tudi to, da se je med slovenskimi študenti začel namesto občutka domačnosti pojavljati občutek, da žive kot tujci in vsiljenci. Vedno bolj se je kazalo stališče, kakor ga kaže naslednji nasvet v Koledarju slovenskega katoliškega narodnega dijaštva: 'Naj se naši dijaki otresejo enkrat tega ozkega kroga, v katerega jih vklepata Dunaj

¹⁰⁴ Predhodniki in začetki ljubljanske filozofske fakultete, v: *Zbornik Filozofske fakultete v Ljubljani: 1919–1989*, str. 9–15.

¹⁰⁵ V. Melik, P. Vodopivec, Slovenski izobraženci in avstrijske visoke šole 1848–1918: razširjeno besedilo predavanja na mednarodni konferenci Univerze in študenti 18. septembra 1983 na Dunaju, *ZČ*, 40, 1986, str. 269–282.

¹⁰⁶ V. Melik, P. Vodopivec, Die slowenische Intelligenz und die österreichischen Hochschulen 1848–1918, v: *Wegenetz europäischen Geistes II – Universitäten und Studenten. Die Bedeutung studentischer Migrationen in Mittel- und Südosteuropa vom 18. bis zum 20. Jahrhundert*, Wien 1987, str. 134–154.

in Gradec, in naj pogledajo malo dalje po svetu. Najprvo pridejo v poštrev seveda slovanske univerze: Krakov, Lvov, Praga. ...'«¹⁰⁷

O razvoju za nas pomembne graške univerze je profesor Melik v soavtorstvu s profesorjem Primožem Simonitijem pisal v krajšem prispevku ob 400-letnici univerze v Gradcu. V članku za Koledar Mohorjeve družbe 1986 je pisal predvsem o slovenskih graških študentih. Sredi devetdesetih let 19. stoletja jih je bilo nad 100, največ 1907/08, ko je bilo tam vpisanih kar 195 naših študentov, največ pravnikov. Ob naraščajoči nemški narodnostni nestrpnosti ob koncu 19. stoletja je profesor Melik poudarjal tudi pozitivne primere odnosov med študenti in učitelji, ki so presegali ta nasprotja.¹⁰⁸

Za sklep

Povezave profesorja Melika z zgodovino šolstva so številne in različne, zato ta prispevek predstavlja njegove raziskovalne teme tako s področja osnovnega in srednjega šolstva kot univerzitetnega izobraževanja, hkrati pa tudi različne družinske in osebne povezave s šolstvom. Melikove obravnave razvoja izobraževanja so del širše slike predstavitve postopnega, a vztrajnega slovenskega narodnostnega razvoja v drugi polovici 19. stoletja, v katerem so na narodnostni in jezikovni položaj odločilno vplivale slovenska šola in jezikovne razmere. Tako osnovnošolski pouk in učiteljstvo kot poklicni stan sta sooblikovala slovenski razvoj, posebej pa je na narodnostni razvoj vplivalo slovensko izobraženstvo, zlasti šolani na visokih šolah in univerzah. Tem temam se je v svojih raziskavah posvetil profesor Melik, ki je z uporabo arhivskih in statističnih virov, vedno zanimivih spominov in živahnih parlamentarnih razprav ter časopisja prispeval k poznavanju šolstva kot dela kulturnega in splošnega razvoja. Pri predstavitvi tem ni spregledal vseh različnosti stališč časa in razmer ter je poleg slovenskih prizadevanj v različnih deželah upošteval tudi argumente nemške in italijanske strani, tako značilne za čas do leta 1918. Vrsta njegovih obravnav zgodovinskih tem tako s privlačno in argumentirano pripovedjo ohranja svojo veljavo.

Profesor Melik je bil z razvojem šolstva povezan tudi po svojih starših. Mama Minka in teta Vincencija Novak sta bili učiteljici, prav tako je bil učitelj stric Alojzij Novak, zato prispevek omenja njihovo šolsko delovanje. Oče Anton, ki je bil gimnazijski, kasneje univerzitetni profesor, je pridobil prvo šolsko znanje v domači šoli na Barju pri Ljubljani, zato jo omenjamo, kot tudi tamkajšnje učiteljstvo. Zaradi pri nas nenavadnega priimka je še profesorju Meliku ostala v spominu učiteljica Póka de Pókafalva iz časa šolanja njegovega očeta, zato prispevek predstavlja njeno delovanje, kot nadaljevanje pred leti začetega pogo-

¹⁰⁷ V. Melik, Slovenski izobraženci, VIII, ZČ, 40, št. 3, 1986, str. 280.

¹⁰⁸ P. Simoniti, V. Melik, Štiristo let univerze v Gradcu, v: *Mohorjev koledar za leto 1986*, str. 86–91.

vora o tem. S pisanjem o zgodovini osnovnega šolstva, predvsem ob sprejemanju osnovnošolskega zakona leta 1869, je povezano tudi dolgoletno prijazno sodelovanje profesorja Melika s Slovenskim šolskim muzejem. Posebej pa je profesor Melik, ki ni preveč rad hodil v šolo, vse življenje cenil svoje osemletno šolanje na klasični gimnaziji v Ljubljani, ki ji je tudi naklonil pozornost zgodovinarja.

Tako kot njegov oče profesor Anton Melik je bil tudi profesor Vasilij Melik avtor učbenikov. Pomembno delo profesorja Melika na področju šolstva je soavtorstvo Zgodovinskih čitank za 6. in 7. razred tedaj osemletne osnovne šole ter učbenika Zgodovina 7. Z njim sta s profesorjem Gestrinom na osnovi raziskovalnega dela pri pregledu zgodovine 19. stoletja oblikovala osnovnošolsko knjigo za to obdobje (1974, druga izdaja 1986). Učbenik je vplival na generacije osnovnošolcev, ki so za zgodovino dolgega 19. stoletja, kot so jo obravnavali v 7. razredu tedanje osemletke, uporabljali Melikov in Gestrinov učbenik več kot dve desetletji. Z raziskovanjem slovenskih študentov 1848–1918 pa so povezane objave profesorja Melika o univerzitetnem študiju, slovenski univerzi in njenem razvoju. Kot univerzitetni profesor je bil naklonjen mentor pri diplomah, magisterijih in doktoratih, tudi pri vrsti tem iz zgodovine izobraževanja. Tudi novjši prispevek ob stoletnici filozofske fakultete (2019), ki se navezuje na starejše zapise o razvoju filozofske fakultete, ljubljanske univerze in njene predzgodovine, se sklicuje na profesorja Melika in izpostavlja njegovo delo na področju zgodovine izobraževanja, saj je bil »eden najboljših slovenskih poznavalcev zgodovine šolstva, filozofske fakultete in ljubljanske univerze ter eden najpomembnejših raziskovalcev zgodovine 19. stoletja na Slovenskem« (D. Nečak).¹⁰⁹

Viri in literatura

Arhivski viri

Nadškofijski arhiv Ljubljana, Župnija Ljubljana – Marijino Oznanjenje, krstna knjiga 1848–1852, mrliška knjiga 1871–1887, <https://data.matricula-online.eu/sl/>.

Zgodovinski arhiv Ljubljana – ZAL, LJU 504, Mesto Ljubljana, Popis prebivalstva Ljubljane 1900, 1921, tudi: <https://www.sistory.si>.

ZAL, LJU 198, Učiteljsiše v Ljubljani.

ZAL, LJU 401, OŠ Spodnja Šiška, Konferenčni zapisniki 1916–1921.

Slovenski šolski muzej – SŠM, arhivska zbirka, šolski listi, OŠ Ljubljana Barje, tudi na spletu <https://www.sistory.si>.

SŠM, dokumentacijska zbirka, dokumentacijske mape OŠ Ljubljana – Barje; Spodnja Šiška.

¹⁰⁹ D. Nečak, Kratak pogled na zgodovino humanističnega/filozofskega študija do ustanovitve Filozofske fakultete 1919, v: *Slavnostni zbornik ob 100-letnici Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani*, ur. Gregor Pompe, Ljubljana, 2019, str. 15–20; posebej str. 18; <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/znanstvena-zalozba/catalog/book/171>.

Tiskani viri – periodika:

- Škrat, 1883; Slovenec, 1891, 1910; Učiteljski tovariš, 1899–1901, 1905, 1906, 1910–1913, 1934, Slovenski učitelj 1912, 1913, 1916; Slovenski narod 1917; Tovariš 1949; Dolenjski list 1961, Delo 1995; tudi na spletu dLIB.
- Izvestje c. kr. II. državne gimnazije v Ljubljani za šolski leti 1916/17 in 1917/18*, Ljubljana, 1918.
- Izvestje za šolsko leto 1930–31, Državno moško učiteljsiše v Ljubljani, 1931.*
- Jahresbericht – Achtklassige städtische deutsche Mädchen Volksschule in Laibach*, 1909–10.
- Letno poročilo mestne osemrazredne dekliške ljudske šole v Ljubljani*. Izdalo šolsko vodstvo na koncu šolskega leta 1897/98, Ljubljana, 1898.
- Letni izvestji državnega moškega učiteljsiše in državnega ženskega učiteljsiše za šolsko leto 1929–30 v Ljubljani, 1930.*
- Personalstatus der mit 1. Jänner 1918 an den öffentlichen allgemeinen Volksschulen in Krain definitive angestellten Lehrpersonen* 1918, 1918.
- Popotnikov Koledar za slovenske učitelje* 1889 s popolnim šematizmom ..., III., ur. M. J. Nerat, Maribor 1888; *Popotnikov koledar za slovenske učitelje* 1897 s popolnim imenikom ..., IX, ur. M. J. Nerat, Gorica 1896.
- Razredba učenk mestne peterorazredne dekliške ljudske šole*, 1884/85, Ljubljana, 1885.
- Ročni zapisnik z imenikom ljudskih šol in učiteljskega osebja ... XVII*, za šolsko leto 1910–1911, ur. L. Jelenc, Ljubljana: Učiteljska tiskarna 1910; *XIX*, 1912–1913, ur. L. Jelenc, Ljubljana: Učiteljska tiskarna 1912; *XX*, 1913–14, ur. L. Jelenc, Ljubljana: Učiteljska tiskarna 1913; *XXI*, 1914–15, ur. L. Jelenc, Ljubljana: Učiteljska tiskarna 1914.
- Stalež šolstva in učiteljstva v Sloveniji 1923*, Ljubljana: Višji šolski svet 1923.
- Stalež šolstva in učiteljstva v Sloveniji (ljubljska in mariborska oblast)*, ur. F. Lužar, R. Wagner, A. Vrabl, Ljubljana: Oblastna zaloga šolskih knjig, 1928.
- Stalež šolstva in učiteljstva ter prosvetnih in kulturnih ustanov v Dravski banovini*, Ljubljana: Banovinska zaloga šolskih knjig in učil, 1934; tudi na spletu <https://www.sistory.si/>.
- Učiteljski žepni zapisnik z imenikom ljudskih in meščanskih šol, učiteljsiše ter tu delujočega učiteljskega osebja na Kranjskem za šolsko leto 1913/14*, III. letnik, ur. J. N. Jeglič, Ljubljana: Slomškova zveza 1913; *Učiteljski žepni zapisnik ... za šolsko leto 1914/15*, IV. letnik, ur. J. N. Jeglič, Ljubljana: Slomškova zveza 1914; *Učiteljski žepni zapisnik ... 1917/18*, VII letnik, 1917; *Učiteljski žepni zapisnik ... 1918/19*, VIII. letnik, ur. J. N. Jeglič, Ljubljana, 1918, *Učiteljski žepni zapisnik ... 1919/20*, IX. letnik, ur. A. Smerdelj, Ljubljana: Slomškova zveza, 1919.

Učbeniki

- Zgodovinska čitanka za 6. razred osnovnih šol*, sestavili M. Kos, F. Gestrin, V. Melik, Ljubljana: DZS 1969, 70 str.; 8. natis 1992.
- V. Melik, F. Gestrin, *Zgodovinska čitanka za 7. razred osnovnih šol*, Ljubljana: DZS 1971, 121 str.; izdaja 1986, 7. ponatis 1992.
- V. Melik, F. Gestrin, *Zgodovina za sedmi razred*, Ljubljana: DZS 1973, 152 str.; natis 1977, 152 str.
- V. Melik, F. Gestrin, *Zgodovina za sedmi razred*, Ljubljana: DZS 1986, 152 str.; 1989, 4. natis, 158 str.

Spletni viri

- Simpozij o akad. Vasiliju Meliku, 30. 9. 2021, <https://www.sazu.si/events/60dd70fa2c16950d423f3fb7>; <https://www.sazu.si/events/615c06b2f58538724941e849>.

- P. Vodopivec, Vasilij Melik v slovenskem zgodovinopisju, Melikov simpozij, 30. 9. 2021, https://www.youtube.com/watch?v=IEJW5M58V5A&list=PLM1_cxrfZVDacpL3NM-KWhHxbyLyIYWbo8&index=2.
Periodika, Priročniki za šolstvo: <https://www.sistory.si/>; <https://www.dlib.si/>.

Literatura

- Ana Benedetič, *Prizadevanja za ustanovitev slovenske univerze po letu 1898*: doktorska disertacija, Ljubljana: Filozofska fakulteta 1996.
- Sandi Berk, Zemljemerska ulica, *Geodetski vestnik*, 63, št. 3, sept. 2019, str. 435–437.
- Alojz Cindrič, *Študenti s Kranjske na dunajski univerzi v predmarčni dobi 1815–1848*: magistrsko delo, Ljubljana: Filozofska fakulteta 1997.
- Alojz Cindrič, *Struktura študentov s Kranjske na dunajski univerzi 1848–1918*: doktorska disertacija (mentor Janez Cvirn), Ljubljana: Filozofska fakulteta 2008.
- Danijela Grahodnik, *Položaj osnovnošolskih učiteljev v obdobju 1805–1869*, Maribor, diplomska naloga, Filozofska fakulteta, oddelek za pedagogiko 2011, tudi na spletu <https://dk.um.si/Dokument.php?id=26189&lang=slv>.
- Tatjana Hojan, Novak, Alojzij, v: *Enciklopedija Slovenije*, 8, Nos-Pli, Ljubljana: Mladinska knjiga 1994, str. 16.
- Nada Ivančič, *Zgodovina Slovencev v gimnazijskih učbenikih jugoslovanskih narodov*: diplomska naloga, Ljubljana: Filozofska fakulteta 1976.
- Anton Melik, *Ob 30-letnici slovenske univerze*, *Tovariš*, 5, št. 45, 11. 11. 1949, str. 745–746.
- V. Melik, Ob stoletnici zakona o osnovni šoli, *Kronika* 17, št. 3, 1969, str. 168–179.
- V. Melik, Slovenci in »nova šola«, v: *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. V. Schmidt, F. Ostanek, V. Melik), Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 31–63 in v: V. Melik, *Slovenci 1848–1918: razprave in članki*, Maribor 2002, str. 378–404.
- V. Melik, Pregled razvoja univerze, v: *Univerza v Ljubljani ob tridesetletnici osvoboditve*, Ljubljana, 1975, str. 50–70.
- V. Melik, Josip Vošnjak in njegovi spomini, v: Josip Vošnjak, *Spomini*. Izbral in uredil V. Melik, Ljubljana, Slovenska matica 1982, str. 641–691.
- V. Melik, P. Vodopivec, Slovenski izobraženci in avstrijske visoke šole 1848–1918: razširjeno besedilo predavanja na mednarodni konferenci Univerze in študenti 18. septembra 1983 na Dunaju, *Zgodovinski časopis*, 40, 1986, str. 269–282.
- V. Melik, P. Vodopivec, Die slowenische Intelligenz und die österreichischen Hochschulen 1848–1918, v: *Wegenetz europäischen Geistes II – Universitäten und Studenten. Die Bedeutung studentischer Migrationen in Mittel- und Südosteuropa vom 18. bis zum 20. Jahrhundert* / 1987, str. 134–154.
- V. Melik, Šolstvo in pedagogika na Slovenskem pred drugo svetovno vojno v zgodovinopisju, *Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete*, 21, Ljubljana, 1988, str. 11–16.
- V. Melik, Kako je zgodovina učiteljica (vprašanja: Janez Stergar, Štefan Kališnik), *Naši razgledi*, 10. 2. 1989, str. 80, 71.
- V. Melik, Ljubljanska univerza in njeni predhodniki, *Zbornik ljubljanske univerze*, Ljubljana, 1989, str. 7–17.
- V. Melik, Predhodniki in začetki ljubljanske filozofske fakultete, v: *Zbornik Filozofske fakultete v Ljubljani: 1919 – 1989*, Ljubljana, 1989, str. 9–15.
- V. Melik - S. Pavlič, France Ostanek. *Zgodovinski časopis* (1989) 43, št. 3, str. 450.

- V. Melik, Zgodovinar o sebi in svojem delu: prof. dr. Vasilij Melik, *Zgodovinski časopis*, 45, 1991, št. 1, str. 14–16.
- V. Melik, Noben drug predmet ne more nadomestiti zgodovine: »Vzpon meščanstva«, v: *Delo* 29 (1995) 237, 12. X., str. 13.
- V. Melik, Maturant na klasični gimnaziji v Ljubljani leta 1939. (Pogovarjala se je Mateja Ribarič), v: *Od mature do mature*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej 1998, str. 183–186.
- V. Melik, Preteklost ljubljanske klasične gimnazije, v: *Zbornik ob 100-letnici šolskega pouka v zgradbi sedanje osnovne šole Prežihovega Voranca*, ur. Aleksandra Pirkmajer Slokan, Ljubljana: Osnovna šola Prežihovega Voranca, 1999, str. 13–21.
- V. Melik, Moje sodelovanje s Slovenskim šolskim muzejem in Francetom Ostankom, *Šolska kronika*, 2002, 35–11, št. 2, str. 327–328.
- V. Melik, *Slovenci 1848–1918: razprave in članki*, uredil Viktor Vrtnjak, Maribor: Litera, 2002; tudi na spletu: <https://www.sistory.si/11686/4872>; <https://sistory.si/11686/file2282>.
- V. Melik, Dragocen doprinos k zgodovini in kulturnemu razvoju Idrije, v: Slavica Pavlič, *Zgodovina idrijskega šolstva*, Idrija 2004, str. 11–12.
- Melikov zbornik, *Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje*, ur. Vincenc Rajšp ... [et al.], Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001.
- Dušan Nečak, Kratak pogled na zgodovino humanističnega/filozofskega študija do ustanovitve Filozofske fakultete 1919, v: *Slavnostni zbornik ob 100-letnici Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani*, ur. Gregor Pompe, Ljubljana, 2019, str. 15–20; posebej str. 18, <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/znanstvena-zalozba/catalog/book/171>.
- Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. V. Schmidt, F. Ostanek, V. Melik), Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970.
- Slavica Pavlič, Akademik prof. dr. Vasilij Melik 1921–2009, *Šolska kronika*, 2009, 18, št. 1, str. 157–158.
- F. Rozman, V. Melik, B. Repe, *Zastave vihrajo: spominski dnevi in praznovanja na Slovenskem od sredine 19. stoletja do danes*, Ljubljana: Modrijan, 1999.
- V. Steska, +Slikar Vinko Novak, v: *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo GMDŠ 7-8*, 1926/27, št. 1–4, str. 52–53.
- Sto let ljubljanskega učiteljskega*, ur. V. Čopič, Ljubljana: Gimnazija pedagoške smeri, 1973.
- Saša Aleksandra Serše, *Strokovno šolstvo v osrednji Sloveniji do leta 1941 s poudarkom na obrtnem šolstvu Kranjske*: magistrsko delo, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1994.
- P. Simoniti, V. Melik, Štiristo let univerze v Gradcu, v: *Mohorjev koledar za leto 1986*, str. 86–91. *Slovenski biografski leksikon / SBL*, <https://www.slovenska-biografija.si>.
- B. Šuštar, *Spodnja Šiška – pušelj Ljubljane*, Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 1996.
- B. Šuštar, *Slomškova zveza 1900–1926*: doktorska disertacija, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 2004.
- B. Šuštar, Ob osemdesetletnici akad. prof. dr. Vasilija Melika, v: *Šolska kronika*, 34 – 10, št. 1, Ljubljana, 2001, str. 133–136.
- Ljiljana Šuštar, Šolski zvezki v fondih ljubljanske enote Zgodovinskega arhiva Ljubljana, v: *Šolska kronika* 46–22, 2013, št. 1-2, str. 87–96.
- Jure Volčjak, Oris zgodovine šolstva v Predgradu do konca 1. svetovne vojne, *Kronika*, 53, št. 3, 2005, str. 319–350.
- Josip Vošnjak, *Spomini*. Izbral in uredil V. Melik, Ljubljana, Slovenska matica 1982.
- Viktor Vrtnjak, Spremna beseda, v: V. Melik, *Slovenci 1848–1918: razprave in članki*, uredil Viktor Vrtnjak, Maribor: Litera, 2002, str. 711–734.
- Ivanka Zajc Cizelj, Osnovna šola v Celju: 1777–1918: magistrska naloga, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1991.

- Tomaž Weber, Od tradicionalnega do integralnega učbenika zgodovine na Slovenskem (formalni in vsebinsko-idejni vidiki snovanja), *Zgodovinski časopis* 41, Ljubljana, 1987, št. 3, str. 675–680.
- Tomaž Weber, Zgodovinski učbenik, njegova didaktična zasnova, tipi učbenikov in delo z njimi, v: *Zgodovina v šoli*, 2, št. 3, 1993, str. 20–30.
- Zbornik ob 100-letnici šolskega pouka v zgradbi sedanje osnovne šole Prežihovega Voranca*, ur. Aleksandra Pirkmajer Slokan, Ljubljana: Osnovna šola Prežihovega Voranca, 1999.
- Matija Zorn, Ideološke in vsebinske spremembe v učbenikih zgodovine, *Sodobna pedagogika*, 48, 1997, št. 5-6, str. 283–295.
- Jože Zupančič, 70 let pisateljice Marije Kmetove, *Dolenjski list* 12, št. 12 (574), 23. 3. 1961, str. 5.

Ob spominu na profesorja Vasilija Melika

Vincenc Rajšp

Osebna srečanja z Vasilijem Melikom

Z Vasilijem Melikom sem se prvič srečal kot študent zgodovine na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Čeprav tam niso bili vzpostavljeni stiki, ki bi presegali odnos študenta do profesorja, je bil vzpostavljen tesnejši stik leta 1980 ob moji prvi zaposlitvi v Narodnem muzeju v Ljubljani z nalogo postavitve Muzejske zbirke Taborov v Ljutomeru. Ta stik je bil izhodišče nadaljnjemu sodelovanju, Vasilij Melik je bil moj mentor pri magisteriju *Hohenwartova vlada in Slovenci* ter pri disertaciji *Dunajski dnevniki o slovenski politiki v letih 1870 in 18 in 1871*.

Magistrska naloga je temeljila na pisanju slovenskih časopisov o pričakovanih ob napovedih federalistične reforme Hohenwartove vlade. V člankih je bilo veliko odmevov in polemik z nasprotnimi nemškimi časniki. Iz tega se je porodila misel za doktorsko nalogo – pregledati, kaj to časopisje v resnici piše in kakšno je bilo obveščanje o političnem dogajanju v slovenskem prostoru v osrednjih dunajskih dnevnikih: liberalnih *Die Presse* in *Neue Freie Presse* ter konservativnem dnevniku *Das Vaterland* ter še nekaterih drugih. Ravno dunajski dnevniki kažejo, da slovenska politika ni bila le lokalna zadeva, temveč so bili o njej dobro obveščeni v celi državi. Disertacija *Dunajski dnevniki o slovenski politiki v letih 1870 in 1871* obravnava čas, ko je taborsko gibanje doživelo svoj vrhunec in konec.

Nadaljnja srečanja so bila na rimskih simpozijih. Posebno povezavo pa predstavlja tudi Melikov zbornik,¹ ki sem ga urejal in šteje 1124 strani znanstvenih prispevkov 80 avtorjev iz desetih evropskih držav. Predstavitev zbornika je bila prva prireditev v prenovljenih prostorih Slovenskega znanstvenega inštituta na Dunaju v Knafljevi hiši 19. junija 2001.

Vasilij Melik je bil učitelj, ki je študentom znal odpirati raziskovalno zanimanje. Tudi njegove razprave spodbujajo k nadaljnjemu razkrivanju ozadij slovenske zgodovine. Poudarek na pozitivnem razvoju razkriva, da ta ni prihajal sam od sebe, temveč je zahteval pogum, delavnost in izobraženost narodnih delavcev, da

¹ Melikov zbornik, 2001.

so v parlamentarni dobi izkoristili možnosti za narodni razvoj, ki sta jih politika in zakonodaja omogočali. To se je odražalo najprej na volitvah, ki jim je Melik posvečal veliko raziskovalno pozornost, saj so šele izvoljeni poslanci dobili možnost političnega delovanja v deželnih in državnem zboru. To pa je pomenilo prvovrstno politično udejstvovanje, ki je sprožalo vprašanje, kdo se sme ukvarjati s politiko, kar je slovenski politiki, zaradi vloge duhovnikov, prilepilo zaničevalno »klerikalno« oznako. Prvi, za Slovence izreden uspeh so pomenile volitve leta 1867, »ko so Slovenci prvič nastopili kot organizirana politična stranka na Kranjskem, Koroškem, Štajerskem in Goriškem ter razen na Koroškem zmagali v vseh kmečkih volilnih okrajih«². Veliko navdušenje, ki ga je izrazil Valentin Zarnik (»Zdaj še le moremo prosto dihati, zdaj še le smemo reči, da je slovenski narod v resnici na svetu, da živi, da se zrelo političsko giblje in da nismo samo narodopisen pojem«³), je nedvomno upravičeno, kljub temu da je bil to le uspešen začetek, ki se v naslednjem desetletju ni več ponovil. Volitve so pomenile tudi vstop v konkurenco z nasprotnim, nemško-liberalnim taborom v posameznih deželah in državi. Potrebno je bilo iskanje zaveznikov tako v deželnih in državnem zboru, kakor tudi zavezništvo časopisov s podobnimi nazori in političnimi zahtevami. Slovenci so, kljub politično zanje neugodnih razmerah, v dveh desetletjih po taborski dobi uspešno napredovali, kot zapiše Vasilij Melik: »Na koncu Taaffejevega obdobja so Slovenci že povsem razvit narod z razplasteno družbo, z razvito kulturo, znanostjo in umetnostjo, z najrazličnejšimi gospodarskimi, političnimi, kulturnimi društvi in organizacijami, povsem izoblikovanim jezikom in strokovno terminologijo, skratka narod, ki ima sicer nešteto težav in problemov, ki mu nasprotniki še vedno odrekajo enakopravnost, ki še vedno nima docela slovenskih srednjih šol niti univerze, ki je zato sicer velikokrat poln dvomov vase in pesimizma, ki pa vendarle nedvomno in trdno obstaja in živi.«⁴ Po volitvah 1867 pa se je pri državnih oblasteh in predvsem nasprotnem nemško usmerjenem liberalnem taboru utrdilo prepričanje, da je slovenska duhovščina pri volitvah »prestopila rdečo linijo« politično sprejemljivega udejstvovanja. Položeni so bili temelji nadaljnjim »klerikalno – liberalnim« nasprotjem.

Taborsko gibanje 1868–1871

Taborsko gibanje na Slovenskem je potekalo v letih 1868, ko je bil prvi tabor v Ljutomeru, in se končalo z zadnjim, osemnajstim taborom leta 1871 v Buhljah na Koroškem. Taborov so se spominjali ob stoletnicah, tako v Ljutomeru leta 1968, ko je bil na proslavi glavni govornik Edvard Kardelj, Viktor Vrbnjak pa je pripravil

² Melik, O razvoju slovenske nacionalnopolitične zavesti, str. 210.

³ Melik, Sprememba programa, str. 326.

⁴ Melik, Slovenska politika v Taaffejevi dobi, str. 525.

razstavo o Ljutomerskem taboru. V naslednjem desetletju je bila občina Ljutomer pobudnik spominske muzejske zbirke taborov. Leta 1980 je bilo dogovorjeno, da zbirko postavi Narodni muzej v Ljubljani.

Sam sem bil zadolžen za postavitev zbirke, profesor Melik pa za prispevek o taborih za katalog. Prispevek pa ni nastajal le doma za pisalno mizo, temveč na številnih srečanjih s poznavalci, predvsem profesorjem Viktorjem Vrbnjakom, najboljšim poznavalcem slovenske preteklosti na Štajerskem in avtorjem temeljne razprave o taboru v Ljutomeru⁵ ter razprave, v kateri je na osnovi dokumentov v graškem arhivu predstavil prizadevanja Nemcev v Ljutomeru za prepoved tabora.⁶ O tesni povezanosti med Viktorjem Vrbnjakom in Vasilijem Melikom nedvomno priča knjiga *Slovenci 1848–1918*,⁷ v kateri je objavljen izbor 57 razprav in člankov Vasilija Melika, ki jih je izbral, uredil in pospremil s spremno besedo Viktor Vrbnjak.

Sama postavitev muzejske zbirke je bila zelo inovativna, s takrat možno tehniko s pomočjo magnetofona, steklenimi panoji, ki so se sproti prižigali, izseki govorov, pesmimi in tiskanim gradivom. Zaslužni za postavitev so bili direktor Narodnega muzeja Peter Petru ter kustosa Jasna Horvat in Matija Žargi, fotograf Srečko Habič iz Narodnega muzeja ter arhitekt Marjan Loboda iz Slovenskega etnografskega muzeja.

Dogajanje ob zbirki je odrazilo tudi takratni prelomni čas. Uradni naslov Taborsko gibanje na Slovenskem: Narodni muzej Ljubljana, muzejska zbirka Edvard Kardelj in uvod v katalog so kazali, da projekt ni mogel mimo ideologa interpretacije slovenske zgodovine. V uvodu kataloga je bil objavljen Kardeljev tekst iz proslave ob stoletnici prvega slovenskega tabora v Ljutomeru leta 1968, kjer je za takratne vodje taborov trdil: »Zaradi svojega pritlikavega in nenačelnega prilagajanja zahtevam državnega absolutizma in interesom politične moči fevdalnih vrhov katoliške cerkve ter zaradi lastne reakcionarne miselnosti je bil največji del uradnih prvakov slovenskega političnega, cerkvenega, gospodarskega in kulturnega življenja takrat v najboljšem primeru pripravljen bojevati se za drobne jezikovne pravice v kulturnem življenju in šolah ter administraciji, bali so se pa – ne le zaradi absolutističnega terorja, marveč tudi zaradi lastne miselnosti – slehernega samostojnega, množičnega, narodnega in demokratskega ljudskega gibanja.«⁸ Na te Kardeljeve ideje je navezal predgovor Mitja Ribičič in zaključil: »Slovenski narod, organiziran v Osvobodilni fronti in s Komunistično partijo na čelu, je v narodnoosvobodilni borbi uresničil vse tiste zahteve taborskega gibanja, ki jih je

⁵ Vrbnjak, Prvi slovenski tabor v Ljutomeru.

⁶ Vrbnjak, Prvi slovenski tabor v Ljutomeru po nekaterih dokumentih, 594.

⁷ Maribor, Litera, 2002.

⁸ Kardelj, Taborsko gibanje, str. 3.

slovenska buržoazija obeh struj tolikokrat izdala. Končno je bila ustvarjena Socialistična republika Slovenija, ki je kot svobodna narodna in ljudska skupnost našla enakopravno mesto skupaj z drugimi jugoslovanskimi narodi in narodnostmi znotraj SFR Jugoslavije in v zvezi s svobodoljubnimi narodi in ljudstvi vsega sveta.«⁹

Priprave za muzejsko zbirko so se uradno začele 10. junija 1980 s sejo častnega odbora v Ljutomeru z delegati Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Narodnega muzeja, Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, Pedagoške akademije v Mariboru in delegati slovenskih občin, v katerih so bili organizirani tabori. Pobudnica Občina Ljutomer je v »Programski usmeritvi 25. praznika Občine in otvoritve muzeja Taborskega gibanja na Slovenskem v Ljutomeru« zapisala: »Pomemben poudarek bomo dali misli in delu Edvarda Kardelja, po katerem bo poimenovan novoustanovljeni muzej Taborskega gibanja na Slovenskem v Ljutomeru. Zato mora biti kulturni program na osrednji svečanosti odraz vsebine in ciljev taborskega gibanja in kot bo to prikazovala muzejska zbirka. Potrebno bo v program uvrstiti pesmi in besedo iz časov taborskega gibanja, povezano z revolucionarno narodnoosvobodilno borbo in povojno socialistično izgradnjo. Pri tem moramo še posebej poudariti vlogo največjih revolucionarjev tovariša Tita in tovariša Kardelja.«¹⁰

Predsednik častnega odbora Mitja Ribičič je v nagovoru poudaril: »Taborsko gibanje na Slovenskem je tako pomembno zgodovinsko obdobje«, da si zasluži muzejsko zbirko. »Gre za gibanje slovenskih množic, ustvarjanje njihove demokratične in nacionalne samozavedi, poguma, odpornosti, trajnosti, ki so pripeljali do tega, da je šel slovenski narod pripravljen v boj za biti ali ne biti, za dokončno narodno in socialno osvoboditev.«¹¹ Časopisi so poročali tudi o seji 22. januarja 1981, ki ji je predsedoval predsednik SZDL Mitja Ribičič, na kateri je bil podpisan samoupravni sporazum dvanajstih slovenskih občin, v katerih so bili tabori, ter Občine Ljutomer, Narodnega muzeja in Kulturne skupnosti Slovenije.¹² Časnik Vestnik je priobčil načrt postavitve zbirke: »V prvi sobi bo prikazana politična situacija v takratnem, pravnem okviru Avstro-Ogrske ter duhovna in materialna kultura Slovencev v tisti dobi. Druga soba bo prikazala tabore na Slovenskem po kronološkem zaporedju. V zadnjih dveh sobah bo prikazan odmev taborov, ne samo politični, marveč tudi kulturni. Celotno gradivo bo poleg materialnih in slikovnih eksponatov dopolnjeno z diapozitivi, glasbo, filmi in publikacijami, ki bodo izdelane v ta namen.«¹³

⁹ Ribičič, Taborsko gibanje, str. 4.

¹⁰ Iz predstavitve Petra Petruja, ravnatelja Narodnega muzeja, 19. januarja 1981.

¹¹ Večer, 11. junija 1980.

¹² Loparnik, Vestnik, 27. januar 1981; Večer, 23. januar 1981.

¹³ Loparnik, Vestnik, 6. februar 1981.

Slovesno odprtje muzejske zbirke je bilo v nedeljo, 7. junija 1981. Čeprav je postavitve zbirke odlično uspela, odprtje ni več doživelo takšnega odmeva kot omenjeni seji. O njem je poročal le časopis Vestnik. Glavni govornik tudi ni bil Mitja Ribičič, temveč Zoran Polič. Takratne razmere na Kosovu, marčni protesti študentov v Prištini in nato uvedeno izredno stanje. Govornik Zoran Polič je v slavnostnem govoru taborsko gibanje predstavil v smislu takratne nepredvidljive politike na Kosovu. Časnik Vestnik je povzel govor: »(Polič je) v govoru prikazal vlogo in pomen taborskih gibanj na Slovenskem s poudarkom na prvem taboru 9. avgusta 1868 v Ljutomeru. Iz tega tabora izhajajo tudi usmeritve borbe leta 1941 in povojne graditve nove Jugoslavije, ki temelji na bratstvu in enotnosti Jugoslavije. Zoran Polič se je dotaknil tudi nekaterih perečih vprašanj trenutne gospodarske in politične situacije v Jugoslaviji.«¹⁴ Idejo »enakopravnega mesta skupaj z drugimi jugoslovanskimi narodi in narodnostmi znotraj SFR Jugoslavije« so močno zmotili dogodki Albancev na Kosovu.

Melikov tekst v katalogu se je glasil drugače kot Kardeljev, Ribičičev in Poličev. Pisal je: »Glavna zahteva na taborih je bila Zedinjena Slovenija, ki se je pojavila leta 1848, čeprav je bil tabor, ki jo je oznanjal, maloštevilčen, to je bil v glavnem samo del zlasti mlajše duhovniške in posvetne inteligence in študentov«. [...] »Na taborih so se odločali naši predniki za Zedinjeno Slovenijo, za revolucionarni program iz leta 1848, ki ni v ničemer izgubil svoje aktualnosti in je bil, kakor dvajset let prej, edina pravilna in uspešna rešitev slovenskega narodnega vprašanja, edina možnost za resnično slovensko enakopravnost.« Na tabore so hodili vsi. »Tu ni bilo razločka med mladimi in starimi, kmetom in gospodom, klerikalcem in liberalcem, poslancem ali neposlancem.« »Tabori niso govorili o stvareh, ki bi razdvajale, govorili so o stvareh, ki so združevale vse. V tem smislu so bili tabori neke vrste plebiscit za Zedinjeno Slovenijo, toliko bolj pomemben, ker ni slovenskim nacionalnim nasprotnikom nikjer uspelo, da bi organizirali kaj podobnega.«¹⁵

Čas taborov 1868–1871 ni bil pomemben le za politično prebujenje Slovencev v smislu nove konstitucionalne dobe, temveč tudi v državni politiki, ko so vstopali v boj med liberalnim in federalističnim taborom za federalistični ustroj države in tozadevno spremembo ustave iz leta 1867, čeprav v slutnji, da za politično enoto Zedinjeno Slovenijo ni prostora in je bilo mogoče upati le v oslabitev nemško-liberalnega pritiska na državni ravni, kar se po padcu Hohenwartove vlade prav tako ni uresničilo. Taborsko gibanje, čeprav njegovega vpliva v političnem boju za Zedinjeno Slovenijo ne gre precenjevati,¹⁶ je bilo nedvomno vseslovensko

¹⁴ Loparnik, Vestnik, 11. junij 1981.

¹⁵ Melik, Tabori, 15.

¹⁶ Lukan, Nekaj značilnosti, 42.

gibanje za na ustavni osnovi zagotovljene pravice, o enakopravnosti narodov v državi. Na taborih so govorniki iz vrst duhovnikov, pravnikov, zdravnikov, uradnikov pa tudi kmetov in posestnikov govorili o tem, kako naj bi se te pravice uresničile v smislu obstoja slovenskega naroda. Glavne so bile zahteve po slovenskem uradovanju in slovenskih šolah ter zahteva po zedinjenju. »Tukaj zbrani slovenski narod izreče, da le v zedinjenim Slovenskim najde poročstva za gojitev in ohranitev svoje narodnosti«, so zahtevali na drugem taboru 6. septembra 1868 v Žalcu. Jasno izrečena zahteva, »naj se zedinijo vsi Slovenci v eno kronovino z enim samim deželnim zborom«, je bila prva točka tabora v Šempasu 18. oktobra 1868. Na najbolj množičnem taboru v Vižmarjah 9. maja 1869 pa je dr. Janez Bleiweis pred 30.000-glavo množico nastopil z zahtevo »po zedinjenju vseh Slovencev na postavni poti v eno kronovino z deželnim zborom v Ljubljani«.¹⁷ Na trinajstem taboru po vrsti in na prvem na Koroškem 31. julija 1870, je bila točka o zedinjenju Slovencev previdneje formulirana: »Ali bi se ne dalo po postavnej poti doseči, da bi Slovenci posebej volili svoje zastopnike in imeli svoj deželni zbor.«¹⁸ Na taboru v Kastvu 21. maja 1871 pa je bila točka »o združenju Jugoslovjanah« s strani oblasti prepovedana. Na zadnjem taboru v Zgornjih Buhljah na Koroškem 6. avgusta 1871 je Valentin Zarnik še zagovarjal resolucijo v dveh točkah: »a) Koroški Slovenci se nadjajo od visoke c. k. vlade, da svoj program glede enakopravnosti po paragrafu 19 državnih temeljnih postav dejansko bode izvršila tudi na Koroškem« in »b) Zedinjenje vseh Slovencev pod enim cesarskim namestništvom ali v eni kronovini, pa naj bi se imenovala Ilirija ali Slovenija«.¹⁹ Naslednja načrtovana tabora v Renčah in Lescah pa je Hohenwartova vlada v celoti prepovedala.²⁰ Na vrhuncu so bila pogajanja o spravi s Čehi, ki se na slovenske zahteve niso ozirala in je postalo jasno, da niti rešitev češkega vprašanja Zedinjeni Sloveniji ne bi koristilo.

Nedvomno je bilo nasprotovanje avstrijskih vlad glavni razlog za konec prirejanja taborov. Po taboru v Vižmarjah leta 1869 so se dogodili pretepi med slovenskimi fanti in nemškimi turnerji v Vevčah in na Jančah, ki so povzročili veliko razburjenje. *Neue Freie Presse* je na Tomanove očitke vladi v govoru v državnem zboru odgovarjal: »Toman je tako naiven, da govori o nasilju vlade, medtem ko prihajajo pred vlado dokazi o nasilju iz njegovega kraljestva Slovenije.«²¹ Kot nasilje Slovencev so bili prikazani spopadi v Vevčah. Ti pretepi so zaposlovali celo ministrski svet, ki je o slovenskih taborih in varnostni situaciji

¹⁷ Rajšp, Glavni podatki, str. 33.

¹⁸ Rajšp, Glavni podatki, str. 41.

¹⁹ Rajšp, Glavni podatki, str. 45.

²⁰ Melik, Tabori, 15.

²¹ *Neue Freie Presse*, 20. 1. 1870.

na Kranjskem leta 1869 razpravljaj na več sejah. Sejo 27. junija je vodil cesar Franc Jožef, ki se ni strinjal, da bi na Kranjsko poslali dodatne vojaške enote. Zadnjič, 2. julija, je ministrski svet obravnaval poročilo deželnega predsednika na Kranjskem Sigmunda Conrada von Eybesfelda, da je slovensko prebivalstvo zaradi številnih agitacij protinemško razpoloženo. Krivi naj bi bili tabori, katerih tendenca je »odločno naperjena proti obstoju ustave in ki zasleduje ustanovitev nekega kraljestva 'Slovenije'. Temu početju je treba enkrat narediti konec, je izjavil notranji minister in zahteval prepoved slovenskih taborov.«²² Tako glavni vzrok za prepoved niso bila trenja med slovenskim »klerikalnim« in »liberalnim« taborom.²³

Slovenske jezikovne zahteve na deželni ravni so imele teoretično možnost le na Kranjskem, kjer so imeli v deželnem zboru Slovenci večino. Melikova predstavitev cesarjevega nesankcioniranja zakonskih osnutkov kranjskega deželnega zbora v letih 1868, ki je imel takrat slovensko večino, zakona »učnega jezika v javnih ljudskih šolah in šolah za učiteljske pripravnike« ter zakona »zastran rabe jezika v vseh c. kr. uradnih«,²⁴ ker nanje ni pristala vlada, v celoti drži. Dodati bi bilo treba le, da se je vlada odzvala v skladu z odklanjanjem zakonskih predlogov s strani (nemških) ustavovercev na Kranjskem, prav njihova stališča pa sta objavljala osrednja liberalna dnevnika *Die Presse* in *Neue Freie Presse* na Dunaju.

»Složnost je dala taborom prepričljivost in veličastnost. Ideja Zedinjene Slovenije je bila tako naravna in je postala tako priljubljena, da v teh letih med Slovenci ni našla nasprotnikov, kar jih je bilo, so se pa umaknili in utihnili,« ugotavlja Vasilij Melik.²⁵ Ta slovenska želja, čeprav domala neuresničljiva, ni bila nerealna, saj so bili v tem času Slovenci priznani kot samostojen narod. Leta 1869, ko je bila taborska doba na vrhuncu in dve leti pred združitvijo Nemčije, je izšla knjiga Richarda Böcka *Die Deutschen. Volkszahl und und Sprachgebiet*, ki kaže, da je slovensko taborsko gibanje s svojimi zahtevami odgovarjalo razmišljanjem nekaterih pomembnih nemških avtorjev. Böck obravnava vse Nemce, ki so bivali v različnih evropskih državah. V predgovoru piše, da zahteva nacionalni princip svoboden razvoj vsakega naroda na njemu lasten način. Najbolj karakteristično znamenje narodne individualnosti je narodni jezik (Volkssprache). Narod sega tako daleč, kot sega sporazumevanje z njegovim jezikom. Vsiljevanje tujega jezika, in še posebej zatiranje ljudskega jezika z državnim jezikom, je v nasprotju z nacionalnim principom. Naloga civiliziranih narodov je pospeševanje razvoja vsakega naroda v njegovem jeziku in z njegovim jezikom. Za uresničitev narodnih pravic je potrebno, da so te sprejete v državno zakonodajo.²⁶ Potrebni so nega (die

²² Malle, Tabori, str. 606.

²³ Melik, Klerikalno-liberalna trenja in konec taborov, str. 416.

²⁴ Melik, Nekaj značilnosti, str. 339.

²⁵ Melik, Nastanek in zgodovinska usoda Zedinjene Slovenije. V: Slovenci 1848–1918, str. 68.

²⁶ Böckh, Der Deutschen, str. 1.

Pflege) in pouk maternega jezika v šolah, bogoslužje v domačem jeziku in raba v javnih zadevah.²⁷ Ob Nemcih predstavi tudi narode, s katerimi so bili v posebnem stiku. Tako tudi Slovence, in sicer v skupnem poglavju *Deutsche gegenüber den Serben und Slowenen*, vendar obravnava vsak narod posebej. Slovence imenuje nemško Slowenen. Upošteva tudi slovensko govorno področje (das slowenische Sprachgebiet) na Ogrskem. Statistične podatke je predstavil na osnovi Czörnigove narodne statistike z upoštevanjem preračunavanj Fickerja. Piše, da so Slovenci jezikovno sorodni Srbom in Hrvatom, vendar se imajo za samostojno nacijo.²⁸

Čeprav je Vasilij Melik pisal članke in razprave o celotnem obdobju slovenske zgodovine, kar je razkril v razpravi *Slovenci skozi čas*²⁹ je bilo težišče njegovega raziskovanja nedvomno obdobje 1848–1918, z mejnima razpravama *Leto 1848 v slovenski zgodovini*³⁰ ter *Leto 1918 v slovenski zgodovini*.³¹ V več Melikovih razpravah, povezanih z letom 1848, obsega vprašanje Zedinjene Slovenije tudi vprašanje jezikovnih in narodnostnih meja. »Zedinjena Slovenija [...] po svoji zamisli načelno ni segala prek tedanjih etničnih meja [...]. Zato so začeli natančno, od kraja do kraja, študirati narodnostno mejo [...]. Zemljevid in zemljepis Petra Kozlerja sta bila prvi večji rezultat tega dela.«³²

Vendar je pri tem treba dodati, da so se Slovenci leta 1848 v zvezi s severno jezikovno mejo že lahko oprli na bogato dediščino. Leta 1842 je Pavel Josef Šafařík objavil *Slovanský zeměvid*. Podatke za jezikovno mejo so mu po posredovanju Matije Čopa zbrali Anton Martin Slomšek, Matija Majar in Valentin Stanič. Prostor je poimenovan po prebivalcih »Slovenci«, vsa krajevna imena na slovenskem jezikovnem področju so bila zapisana v slovenščini, prebivalstvo pa poimenovano »Slovenci«.³³ Drugi pomemben zemljevid *Sprachkarte von Deutschland*³⁴ je leta 1843 izdal Nemec Karl Bernhardi, doma iz dežele Hessen-Kassel (Kurfürstentum Hessen). To je bil prvi zemljevid, na katerem so bile zarisane zunanje meje nemškega jezika.³⁵ Pri slovensko-nemški jezikovni meji na Koroškem in Štajerskem je upošteval podatke Šafaříka. Bernhardi je odklonil nemške avtorje, ki so risali slovensko-nemško jezikovno mejo na Koroškem po reki Dravi. Bernhardi in Šafařík sta tudi soavtorja zemljevida *Ethnographische Karte der Österreichischen*

²⁷ Böckh, *Der Deutschen*, str. 12.

²⁸ Böckh, *Der Deutschen*, str. 137.

²⁹ Melik, *Slovenci skozi čas*, str. 18–35.

³⁰ Melik, *Leto 1848 v slovenski zgodovini*, str. 36–49.

³¹ Melik, *Leto 1918 v slovenski zgodovini*, str. 696–705.

³² Melik, *Nastanek in zgodovinska usoda programa Zedinjene Slovenije*, str. 67.

³³ Rajšp, *Slovensko-nemška jezikovna meja na področju Radgone v Dajnkovem času*, str. 51.

³⁴ Bernhardi, 1843.

³⁵ Rajšp, *Slowenisch-deutsche Sprachgrenze*, str. 37.

Monarchie v znamenitem Fizikalnem atlasu,³⁶ kjer so Slovenci poimenovani nemško kot »Slowenzen«. Na tabli narodov (Völker – Tafel) so Slovenci uvrščeni v četrto skupino pod nazivom Illyro – Serben: a) Srbi (Serben (Shokzen und Raizen), b) Hrvati (Chorwaten (Kroaten), c) Slowenzen (Winden).

Slovencem v korist so bila tudi Bernhardijeva naziranja glede nacionalne enakopravnosti, kot jih je zapisal v brošuri o jezikovni meji med Nemčijo in Francijo. V njej zagovarja in Nemcem priporoča, naj vztrajajo pri nacionalni enakopravnosti in svobodi vesti pri religijah, dokler njihovi nauki niso v nasprotju z moralnimi zakoni in državnim redom. Kot negativne primere navaja Dansko, ki je hotela nemški provinci vsiliti danski jezik, pa je nato izgubila to provinco. Okara še Rusijo, ki ne spoštuje nacionalnosti v vzhodnih provincah in se ji lahko zgodi enako kot Danski.³⁷

V razpravi *Miklošičev čas* Melik ugotavlja: »Metternichov absolutizem se je zavzemal za nemščino kot jezik državnih oblasti, bil pa je proti nemškemu in vsakemu drugemu nacionalizmu,« in »Vendar država ni bila načelen nasprotnik vseh slovenskih kulturnih teženj.«³⁸ V manifestu, ki je bil izdan ob nastopu prestola 2. septembra 1848, je cesar Franc Jožef I. najavil preureditev države »na osnovi resnične enakopravnosti vseh narodov v državi in enakopravnost vseh državljanov pred postavo«.³⁹ Cesarski odlok 4. marca 1849 je določal, »da se bo državni zakonik in vladni list v vseh po deželah navadnih jezikih izdajal«,⁴⁰ in je bil podlaga odloku o desetih tozadevnih jezikih v državi. V izvedbenem aktu tega odloka sta ministra za notranje zadeve grof Franc Stadion in pravosodni minister Aleksander Bach določila 10 jezikov: 1. nemščina, 2. italijanščina, 3. madžarščina, 4. češčina (ki je veljala tudi za Moravane in Slovake), 5. poljščina, 6. ukrajinščina, 7. slovenščina (v nemškem delu še »zugleich windischer und kreinerischer Schriftsprache«, kar so v slovenskem prevodu izpustili), 8. srbsko-ilirski jezik s cirilico, 9. srbsko-ilirski jezik z latinico in 10. romunski (moldavo-valaški) jezik⁴¹. S tem pa je bila slovenščina s strani države »vsiljena« kot enoten jezik, saj ni predvidevala prevodov deželnih zakonikov v slovenskih narečjih. Usmeritev »Vsa ljudska plemena (Volksstämme) so enakopravna in vsako ljudsko pleme ima neprekršljivo pravico do varovanja in nege svoje narodnosti in jezika« je postala podlaga novim sodnim in upravnim mejam po jezikovni ločnici, kjer je bilo to mogoče.⁴² Minister Aleksander Bach ima nedvomne zasluge, da je postala

³⁶ Berghaus' Physikalischer Atlas.

³⁷ Bernhardi, Die Sprachgrenze, str. 14.

³⁸ Melik, Miklošičev čas, str. 175.

³⁹ Vvod 1849, str. I.

⁴⁰ Vvod 1849, str. II.

⁴¹ Vvod 1849, str. VI.

⁴² Vilfan, Organizacija sodišč, str. 168.

nemško-slovenska jezikovna meja (čeprav nekoliko v škodo Slovincem) na Štajerskem okrožna in sodna meja. Da je bila takrat slovenščina za državne organe pomembna, kaže zapis ob ustanovitvi deželnega sodišča v Celju »za obseg dosedanjega Celjskega okrožja in skoraj izključno s Slovenci (Vendi) poseljeni del Mariborskega okrožja, s sedežem v Celju«. O tem beremo nadalje: »Izbira tega mesta, v katerem se nahaja največje zastopstvo slovanske narodnosti, za sedež deželnega sodišča, je nujna posledica načela enakopravnosti narodnosti.« Čeprav so v internih aktih označevali Slovence kot »Wenden«, so pri objavi deželnega sodišča Celje nadomestili z besedo »Slowenen«, »Wenden« pa dodali v oklepaju.⁴³

Ta meja je obveljala tudi za novo škofijsko delitev med sekavsko in lavantinsko škofijo leta 1859. Pri načrtu pa se je salzburški nadškof Maksimilija Tarnóczy v celoti naslonil na predlog iz leta 1804, se pravi na idejo jezikovno slovenske škofije, ki so jo takrat tudi poimenovali kot »windisches Bistum«. Izvedba je bila tokrat lažja, ker je že obstajala okrožna in sodna meja, ki je veljala za jezikovno, ali kot ugotavlja Sergij Vilfan: »Preselitev sedeža lavantinske škofije v Maribor in preureditev te škofije v slovensko sta bila le logična posledica organizacijskih sprememb, ki jih je prvi načrtoval ustavni odbor, izvedel pa s svojo birokracijo Aleksander Bach, najprej kot pravosodni, nato pa kot notranji minister.⁴⁴

Slovenski duhovniki – klerikalizem

O vlogi slovenske duhovščine v slovenskem narodnem gibanju piše Vasilij Melik v več razpravah. Vlogo Cerkve pri razvoju slovenske nacionalne zavesti je analiziral v razpravi *Cerkev in slovenska narodna zavest v 19. stoletju*⁴⁵ ter *Klerikalno-liberalna trenja in konec taborov*,⁴⁶ kjer analizira domače dogajanje. Vendar je treba upoštevati tudi zunanje okoliščine znotraj države in širše v Evropi. Tako v vsakdanjem življenju kot tudi v političnem organiziranju so igrale veroizpovedi v srednji in vzhodni Evropi pomembno vlogo, kot kaže zbornik razprav o razmerah v Nemčiji *Konfessionen im Konflikt. Deutschland zwischen 1800 und 1970: ein zweites konfessionelles Zeitalter*, ki so vplivale tudi na avstrijski in slovenski prostor.⁴⁷

Oznake klerikalci in klerikalen Melik pogosto uporablja za politiko, v kateri so bili dejavni slovenski duhovniki, čeprav jih podrobneje ne analizira in jih ne uporabi v razpravi *Cerkev in slovenska narodna zavest*. Slovar slovenskega knjižnega jezika označi klerikalizem kot »navadno slabšalno«.⁴⁸ V Enciklopediji

⁴³ Vilfan, Organizacija sodišč, str. 168.

⁴⁴ Vilfan, Organizacija sodišč, str. 186.

⁴⁵ Melik, *Cerkev in slovenska narodna zavest*.

⁴⁶ Melik, *Klerikalno-liberalna trenja*, 405–417.

⁴⁷ Blaschke, *Konfessionen im Konflikt*.

⁴⁸ Str. 400.

Slovenije je klerikalizem označen tako: »Oznaka, ki so jo nasprotniki katoličanov (liberalci, socialisti) uporabljali za *politični katolicizem*, tj. za ambicije katoliške cerkve oz. katoliške hierarhije, da bi tudi v družbi in politiki vladala katoliško versko-moralna načela, ki jih zastopa in uravnava katoliška cerkev«. ⁴⁹ Izraz se resda pojavi v času taborov tudi na slovenski strani, čeprav ne vedno slabšalno, kot v negativnem pomenu pa ga je v času taborov proti slovenski politični strani uporabljala predvsem nemška liberalna stran. Zavračala je zagovornike federalizma na liberalni strani, ker naj bi omogočali »nacionalnim hujskačem, fevdalcem in klerikalcem, da ustvarjajo zmedo, v deželnih zborih in državnem zboru« ter omogočajo, da »Slovenci napadajo nedolžne nemške sprehajalce in da se je na Češkem etabliral terorizem, proti kateremu so celo vlade postale nemočne«. ⁵⁰ Po pisanju *Neue Freie Presse* podpirajo federalizem, »ki ga mi kratko in jasno označujemo kot fevdalizem, slavizacijo in drobljenje države«, le Čehi, Slovenci, fevdalci in klerikalci. Klerikalci naj bi ogrožali Nemce na Češkem in Kranjskem. Klerikalna oznaka za slovensko politiko je prihajala iz ustavoverne strani še posebej poudarjano ob volitvah, ko so slovensko stran imenovali »klerikalce in narodnjake« ter »klerikalno-nacionalno stranko«. ⁵¹

»Klerikalno-liberalna nasprotja« niso bila vidna le med Slovenci samimi, temveč veliko bolj med Slovenci in nemškim taborom. To je na primer odseval protest slovenskega dopisnika v *Vaterlandu* ⁵² proti poslancema iz slovenskega dela Štajerske Brandstetterju in Seidlu. Zadnji je v državnem zboru vložil interpelacijo glede izгона Ludwiga Zimmermanna zaradi pisanja proti katoliški duhovščini in Katoliški cerkvi v časopisu *Freiheit*. Zimmermann je prišel še pred 1850 iz protestantske dežele Hessen-Darmstadta v avstrijsko vojsko, kasneje izstopil in se posvetil publicistiki, vendar ni bil avstrijski državlján. Leta 1876 je članke izdal pod naslovom *Bič duhovščine* (Pfaffenpeitsche). ⁵³ Za oba zapiše, »da nastopata kot poslanca le v svojem imenu, in ne v imenu slovenskega ljudstva, kateremu sta se vsilila. Podpirajo ju le ustavoverni liberalci, in to toliko bolj, kolikor bolj sta v škodo slovenskemu ljudstvu«.

Da takrat med Slovenci »klerikalno-liberalna nasprotja« pod temi poimenovanji niso posebej izstopala, je razbrati iz govora Jožefa Ulage na ustanovnem sestanku Katoliško-konservativnega društva v Mariboru 17. julija 1870, kjer je med drugim govoril o slovenskih časnikarjih: »Na dveh straneh se katoliški cerkvi posebno krivica godi [...], da sme vsak rogovilež po časnikih udrihati po sv. Katoliški

⁴⁹ Enciklopedija Slovenije 5. str. 94.

⁵⁰ *Neue Freie Presse*, 1. 1. 1870.

⁵¹ *Neue Freie Presse*, 22. 10. 1869.

⁵² *Das Vaterland*, 10. 3. 1871.

⁵³ Zimmerman, Pfaffenpeitsche.

cerkvi, pa njenih posvečenih pastirjih, po njenih pravicah in napravah. Na hvalo našim slovenskim časnikarjem, bodi rečeno, da v tej zadevi bolj pošteno ravnajo, ker nalašč ne žalijo sv. Cerkve, laži in brezverstva po svetu ne trosijo. [...] Kako vse drugače pa dela mnogo nemških časnikarjev, ki že ne bodo zadosti zaničljivih imen imeli, katere bi duhovnikom dali, da bi jih le pred svetom zasmehovali in jim zaupanje pri katoliških kristjanih podkopavali. In take liste plačuje in bere tudi mnogo katoliških Slovencev [...]»⁵⁴

Na Kranjskem je pripeljalo šolsko vprašanje do spora med duhovščino in domačimi ustavoverci ter dunajsko vlado, ki je zahtevala, da škof Jernej Vidmar (1802–1883) duhovnike odvrne od političnega udejstvovanja in nasprotovanja novi šolski zakonodaji, zaradi česar je Vidmar odstopil. V takih razmerah ni bilo preprosto najti novega škofa, ki bi lahko zadostil vladnim zahtevam. Leta 1873 imenovani škof Müller iz Celovca imenovanja ni sprejel, drugi najresnejši kandidat Janez Zlatoust Pogačar pa za nemško liberalno stran in vlado ni bil sprejemljiv, zaradi sodelovanja na volitvah na slovenski strani leta 1867. Imenovan je bil šele leta 1875, potem ko je v posebnem pismu vladi zatrdil, da je edini, ki je zmožen narediti med slovensko duhovščino red.⁵⁵

Šolsko vprašanje v času taborov

Prebiranje dunajskih dnevnikov je pokazalo odmev političnega dogajanja v slovenskem prostoru, skozi očala takratnih tako imenovanih federalistično klerikalnih in liberalno-ustavovernih političnih nasprotij. Na nemškem jezikovnem področju je bil najbolj odmeven nasprotnik linški škof Franz Joseph Rudigier (1811–1884), pri Čehih češko konservativno plemstvo, na Slovenskem pa slovenski duhovniki, zaradi česar je tako imenovani klerikalizem dobil še strašnejši prizvok.

Klerikalno etiketo je dobil tudi kranjski deželni zbor, ne le zaradi duhovnikov, ki so bili poslanci, temveč zaradi nasprotovanja »novi šoli«, ko je, tudi pod vtišom taborskega gibanja, odločneje nastopil za deželno šolsko zakonodajo, glede učnega jezika v šolah in uradovnega jezika. Kot ugotavlja Vasilij Melik, je bil pomemben razlog, »zaradi katerega so Slovenci, tako liberalci kot neliberalci, skeptično ali s strahom gledali na nove šolske zakone – to je bil strah pred germanizacijo, občutek, da bo novo državno šolstvo mnogo bolj nemško, kot pa je bilo staro pod cerkvenim nadzorstvom«.⁵⁶

Vendar nova šolska zakonodaja iz leta 1868 v avstrijskih deželah ni prizadela le Katoliške cerkve, temveč še v večji meri protestante, ki so veljali za naklonjene liberalcem. Cesarski patent iz leta 1861 je namreč dovoljeval protestantom

⁵⁴ Novice, štev. 31, 3. 8. 1870, str. 271–272.

⁵⁵ Rajšp, »Novi škof ...«, str. 607–619.

⁵⁶ Melik, Slovenci in »Nova šola«, str. 386.

lastne šole, tudi osnovne šole, ki so bile financirane s strani države, pri čemer so morale, razen v verskih zadevah, kar je veljalo tudi za katoliške, izpolnjevati od države predpisan učni načrt. Do leta 1868 so doživljale velik uspeh. Vendar je tudi tam prihajalo do nasprotij med učiteljem in pastorm. Čeprav je bila nova šolska zakonodaja usmerjena predvsem proti Katoliški cerkvi, se je situacija tudi za protestante po letu 1868 bistveno spremenila. Protestantske šole so postale zasebne in so jih morale vzdrževati protestantske občine same. Leta 1869 je bilo v državi 68 protestantskih šol, leta 1913 pa le še 27.⁵⁷ Tudi na Ogrskem je bilo šolstvo vezano na veroizpoved. Tako so protestantje na Gradiščanskem po letu 1918 kljub težavam v novi državi Avstriji vztrajali pri protestantskih šolah in so bile te dokončno odpravljene šele po Anschlussu v šolskem letu 1938/39.⁵⁸

Pri Napotnikovem simpoziju v Rimu je Vasilij Melik o narodnostnih konfliktih na Štajerskem povedal, da so »Krajevni narodnostni konflikti na Štajerskem vedno bolj postajali del velikega spopada med germanstvom in slovanstvom na vzhodnih nemških narodnostnih mejah, od Baltika do Jadranskega morja, [...] Slovenci so se borili za enakopravnost svojega jezika in se branili pred germanizacijsko ofenzivo, toda tudi Nemci so predstavljali svoj boj kot defenziven: branili so se pred slavizacijo monarhije in za ohranitev nemškega posestnega stanja«. ⁵⁹ Prevlada nacionalizma se je pokazala tudi v avstrijskem katoliškem taboru. »Zelo pomembno je bilo za Slovence, da se je gledanje nemških katolikov na nacionalno vprašanje spremenilo. Stari nemški konservativci so imeli razumevanje vsaj za del narodnih zahtev, nemški krščanski socialci pa so že v boju proti Badeniju stopili na stran nemških svobodomiselnih strank in so leta 1899 sprejeli njihov binkoštni program.« ⁶⁰ Ob začetku prve svetovne vojne je na Štajerskem in Koroškem izbruhnil nemški nacionalizem z vso silo. Aretirali so 910 Slovencev, med njimi 117 duhovnikov. Povezala sta se »protislovenski in protiduhovniški bes«. ⁶¹ Duhovnikom je pripisoval Melik velik pomen pri slovenskem narodnem ozaveščanju. Za trideseta in štirideseta leta 19. stoletja je ugotovil: »Kakor je absolutistična cenzura zavirala tisk in prepovedovala zamisli slovenskih časopisov, tako se je navdušenje za slovenščino neverjetno svobodno širilo med ljudmi. Med izobraženci je bila duhovščina prvi sloj, ki se je v večjem številu odločil za aktivno slovensko narodno zavest«. ⁶²

⁵⁷ Reingrabner, *Das evangelische Schulwesen*, str. 213.

⁵⁸ Reingrabner, *Das evangelische Schulwesen*, str. 236.

⁵⁹ Melik, *Politične razmere*, str. 610.

⁶⁰ Melik, *Politične razmere*, str. 611.

⁶¹ Melik, *Politične razmere*, str. 616.

⁶² Melik, *Cerkev in slovenska nacionalna zavest*, str. 202.

Zaključek

Vasilij Melik je večino svojega dela kot slovenski zgodovinar posvetil zgodovini Slovencev od leta 1848–1918. Kot univerzitetni profesor in mentor je k raziskovanju spodbujal svoje učence. Mednje spadam tudi sam. V prispevku predstavljam nekaj raziskovalnih rezultatov, ki so povezani z Melikovimi pobudami. Dragoceno je bilo Melikovo naziranje, da ima »zgodovina dve nalogi. Prva je ugotavljanje dejstev, odgovarjanje na vprašanje, kaj se je zgodilo in kako. Druga je ocenjevanje preteklih dogodkov in procesov.«⁶³ S tem naziranjem je spodbujal k raziskovalnemu delu na virih, obenem pa mu je omogočalo sodelovanje na raznovrstnih simpozijih, med drugimi tudi na tistih, ki jih je organizirala Slovenska teološka akademija v Rimu. Na simpozijih o slovenskih cerkvenih osebnostih je nastopal z referati o družbenih in političnih razmerah, v katerih so te osebnosti delovale. Z njimi je veliko prispeval k relativizaciji enostransko, največkrat sovražno rabljenega pojma klerikalizem, čeprav ga je tudi sam uporabljal. Bogato Melikovo zgodovinopisno delo pa je pomembno tudi kot izhodišče in pobuda za nadaljnje raziskovalno delo vpetosti slovenske zgodovine v zgodovino držav, v katerih so Slovenci v preteklosti živeli, kakor tudi primerjava njihovega položaja in razvoja z drugimi evropskimi narodi, ki so živeli v drugih državah (npr. Poljaki, Lužiški Srbi, Estonci, Litovci, Ukrajinci), in ne nazadnje tudi Nemci zunaj Avstro-Ogrske (1867) in Nemčije (1871). Melikove razprave kličejo tudi po primerjavi vloge slovenskega »klerikalizma« v narodno političnih razmerah z vlogo »klerikalizmov« veroizpovedi pri drugih evropskih narodih. Najprej v avstrijskih deželah, kar je imelo na slovenski prostor neposreden vpliv, nato v nemških deželah v katoliški in protestantskih Cerkvah, po letu 1871 in v času pred prvo svetovno vojno v združeni Nemčiji in pri drugih narodih srednje in vzhodne Evrope, kot pri Poljaki, Slovaki, Ukrajinci, hkrati pa spodbujajo tudi k primerjavi današnjih pogledov teh narodov na to obdobje. Takšne študije bi lahko bistveno razbremenile slovenske poglede na »klerikalno« – »liberalna« nasprotja v obdobju, ki ga je obravnaval Vasilij Melik.

Literatura

- Berghaus` Physikalischer Atlas, 8 Ethnographie. Perthes Gotha 1848.
Bernhardi, Karl, Die Sprachgrenze zwischen Deutschlan und Frankreich. Auch als Ergänzung der »Sprachkarte von Deutschland« von demselbn Verfasser. Verlag von A. Freischmidt, Kassel 1871.
Bernhardi, Karl, Sprachkarte von Deutschland. Kassel 1843.
Blaschke, Olaf, Konfessionen im Konflikt. Deutschland zwischen 1800 und 1970: ein zweites konfessionelles Zeitalter. Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 2002.

⁶³ Melik, Zgodovinar o sebi, str. 16.

- Böckh, Richard, *Der Deutschen Volkszahl und und Sprachgebiet in den europäischen Staaten. Eine statistische Untersuchung*. Berlin, Verlag von J. Guttentag 1869.
- Enciklopedija Slovenije, 5, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1991.
- Kardelj, Edvard, V: *Taborsko gibanje na Slovenskem*. Ljubljana – Ljutomer, 1981, str. 3.
- Lukan, Walter, *Nekaj značilnosti slovenske politike na Koroškem v Einspielerjevem času*. V: *Einspielerjev simpozij v Rimu*. Mohorjeva družba, Celje, 1997, str. 35–45.
- Malle, Avguštin, *Tabori na Koroškem*. V: *Zgodovinski časopis* 41, 1987, št. 4, 522–622.
- Melik Vasilij, *Slovenci 1848–1918. Razprave in članki*. Vrtnjak, Viktor (izbral, uredil in spremno besedo napisal), Maribor: Litera, 2002.
- Melik, Vasilij, *Cerkev in slovenska nacionalna zavest v 19. stoletju*. V: *Slovenci 1848–1918*, 202–207 [Vloga Cerkve v slovenskem kulturnem razvoju 19. stoletja, Ljubljana, 1989, str. 55–60].
- Melik, Vasilij, *Klerikalno-liberalna trenja in konec taborov*. V: *Slovenci 1848–1918*, 405–417 [Časopis za zgodovino in narodopisje 5 (40), letnik 1969: Bašev zbornik, str. 517–525].
- Melik, Vasilij, *Leto 1848 v slovenski zgodovini*. V: *Slovenci 1848–1918*, str. 36–49 [XVII. Seminar slovenskega jezika, literatura in kultura, Ljubljana, 1981, str. 7–27].
- Melik, Vasilij, *Leto 1848 v slovenski zgodovini*. V: *Slovenci 1848–1918*, str. 696–705 [Zgodovinski časopis 42 (1988) 4, str. 522–532].
- Melik, Vasilij, *Miklošičev čas*. V: *Slovenci 1848–1918*, str. 174–184 [Miklošičev zbornik, Maribor 1991, str. 45–54].
- Melik, Vasilij, *Nastanek in zgodovinska usoda programa Zedinjene Slovenije*. V: *Slovenci 1848–1918*, str. 66–71 [Skupni slovenski kulturni prostor, Nova Gorica 1985, str. 15–20].
- Melik, Vasilij, *Nekaj značilnosti razvoja na Kranjskem 1867–1871*. V: *Slovenci 1848–1918*, str. 333–342 [Zgodovinski časopis 23 (1969) 1-2, str. 65–74].
- Melik, Vasilij, *O razvoju slovenske nacionalnopolitične zavesti 1861–1918*. V: *Slovenci 1848–1918*, str. 208–222 [Zgodovinski časopis 26 (1970) 1-2, str. 39–51].
- Melik, Vasilij, *Politične razmere na Štajerskem v času Napotnika*. V: *Slovenci 1848–1918*, 608–620 [Napotnikov simpozij v Rimu (1992), Celje 1993, str. 20–29].
- Melik, Vasilij, *Slovenci in »nova šola«*. V: *Slovenci 1848–1918*, str. 378–404 [Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969, Ljubljana, 1970, str. 31–63].
- Melik, Vasilij, *Slovenci skozi čas*. V: *Slovenci 1848–1918*, str. 18–35. Izšlo v zborniku *Na pragu tretjega tisočletja* v znanstveni knjižnici (Nova serija 19) Mohorjeve družbe v Celju 1987, str. 8–28.
- Melik, Vasilij, *Slovenska politika v Taaffejevi dobi*. V: *Slovenci 1848–1918*, 521–531 [Zgodovinski časopis (9 (1975) 1-2, str. 109–118].
- Melik, Vasilij, *Sprememba programa slovenskega političnega tabora v letu 1867*. V: *Slovenci 1848–1918*, str. 324–332 [Zgodovinski časopis 19-20 (1965–1966: Zwitterjev zbornik) st. 309–317].
- Melik, Vasilij, *Tabori 1868–1871*. V: *Taborsko gibanje na Slovenskem*. Narodni muzej Ljubljana, Muzejska zbirka »Edvard Kardelj«, Ljubljana-Ljutomer, 1981, str. 11–25.
- Melik, Vasilij, *Zgodovinar o sebi in svojem delu*. V: *Slovenci 1848–1918*, str. 15–35 [Zgodovinski časopis 45 (1991) 1, str. 14–16].
- Melikov zbornik. *Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosede*. Rajšp, Vincenc et al. (ur.), Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 2001.
- Rajšp Vincenc (Vinko), *Glavni podatki o posameznih taborih*. V: *Taborsko gibanje na Slovenskem*. Narodni muzej Ljubljana, Muzejska zbirka »Edvard Kardelj«, Ljubljana-Ljutomer, 1981, str. 27–56.
- Rajšp, Vincenc, »*Novi škof mora usmeriti delovanje duhovščine na njeno prvotno področje*«. Imenovanje J. Zl. Pogačarja za ljubljanskega škofa leta 1875. V: Rajšp, Vincenc (ur.), et al. *Melikov zbornik: Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosede*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 2001, str. 607–619.

- Rajšp, Vincenc, Slovensko-nemška jezikovna meja na področju Radgone v Dajnkovem času. V: Dajnkov zbornik (v tisku).
- Rajšp, Vincenc, Slowenisch-deutsche Sprachgrenze in der Steiermark bis zum ersten Weltkrieg. V: Karničar, Ludwig (Hrg.) Slowenen und Graz / Gradec in Slovenci. Graz, Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz 2014, 37–46.
- Reingrabner, Gustav, Das evangelische Schulwesen in Österreich. V: Alfred Rinnerthaler (Hrsg.), Das kirchliche Privatschulwesen – historische, pastorale, rechtliche und ökonomische Aspekte. Verlag Peter Lang, Frankfurt am Main 2007, 155–256.
- Ribičič, Mitja, V: Taborsko gibanje na Slovenskem, Ljubljana-Ljutomer, 1981.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika. Mladinska knjiga, Ljubljana, 2000.
- Uvod k občenimu državnemu zakoniku in vladnemu listu Avstrijskiga cesarstva/Einleitung zu dem allgemeinen Reichs-Gesetz- und Regierungsblatte für das Kaiserthum Oesterreich. Na Dunaju: C. Kr. Dvorna in državna tiskarna 1849.
- Vilfan, Sergij, Organizacija sodišč leta 1849 in narodnostne meje (zlasti na Štajerskem in Koroškem). V: Zgodovinski časopis, 42, 1988, št. 2, str. 165–188.
- Vrbnjak, Viktor, Prvi slovenski tabor v Ljutomeru po nekaterih dokumentih. V: Vincenc Rajšp (ur.), Melikov zbornik. Založba ZRC, Ljubljana, 2001, str. 587–596.
- Vrbnjak, Viktor, Prvi slovenski tabor v Ljutomeru. V: Svet med Muro in Dravo. Ob stoletnici 1. Slovenskega tabora v Ljutomeru 1868–1968. Založba obzorja Maribor 1968, str. 382–473.
- Zimmermann, Ludwig, Pfaffenpeitsche. Sammlung anticlericaler Aufsätze aus der Zeitschrift: Freiheit 1. und 2. Bd. Braunschweig 1876.

III.

**VASILIJ MELIK:
MED KOLEGI, ZGODOVINARJI**

Mozaik spominov na kolega Vasilija Melika

Ignacij Voje

Življenjska pot in znanstveno delo Vasilija – za prijatelje Vasje – Melika sta bila izčrpno predstavljena v strokovnih revijah ob njegovih okroglih obletnicah, v impresivnem Melikovem zborniku in v zapisih po njegovem slovesu 28. januarja 2009, marsikaj neizrečenega pa je ostalo le v spominu njegovih sopotnikov. Ta prispevek sloni na mojem osebnem spominu in na zapiskih, ki sem si jih beležil ob zanimivih strokovnih in družabnih dogodkih, ki bi jih danes že mogli umestiti v sodobno zgodovino.

Vasilij Melik je diplomiral leta 1943, po osvoboditvi pa je svoje sile in sposobnosti posvetil raznim aktualnim nalogam. Pri tem mu je koristilo znanje jezikov, saj je prvo nekajmesečno zaposlitev našel leta 1945 kot prevajalec pri jugoslovanski tiskovni agenciji Tanjug, nato pa je bil poldrugo leto pomočnik ljubljanskega mestnega arhivarja Vladislava Fabjančiča in knjižničar Slovanske knjižnice v Turjaški palači, ki jo je vodila Rozka Štefanova. Pomagal je obnavljati dejavnost obeh institucij. Leta 1947 je bil imenovan za asistenta v tedanjem Historičnem seminarju Filozofske fakultete v Ljubljani. K nalogam asistenta je spadalo tudi vodenje seminarske knjižnice, v kateri je Melik postavil temelje njene sodobne ureditve. Ob fakultetni zaposlitvi je 1947–1952 honorarno predaval tudi na Višji pedagoški šoli v Ljubljani.

Sam sem na povabilo profesorja Gregorja Čremošnika, mojega kasnejšega mentorja, postal jeseni leta 1951 Čremošnikov asistent, prevzel pa sem tudi skrb za knjižnico, ker je Vasja v letih 1950–1951 odšel na služenje vojaškega roka. V knjižnici sem nadaljeval njegovo delo. V Inštitutu za zgodovino – tako se je leta 1948 preimenoval Historični seminar – je tedaj profesor Milko Kos predaval srednjeveško zgodovino in pomožne zgodovinske vede, profesor Čremošnik zgodovino južnih Slovanov, profesor Bogo Grafenauer zgodovino Slovencev, profesor Fran Zwitter občo zgodovino novega veka in profesor Josip Klemenc stari vek. Profesor Metod Mikuž je bil nosilec katedre za zgodovino narodnoosvobodilnega boja, kasneje pa je predaval še občo zgodovino in zgodovino narodov

Jugoslavije po prvi svetovni vojni. Po Čremošnikovi smrti leta 1958 je njegova predavanja začasno (do leta 1969) prevzel profesor Grafenauer.

Vasilij Melik je leta 1952 postal univerzitetni predavatelj za gospodarsko zgodovino na Ekonomski fakulteti. Ko so tam leta 1959 zaradi spremembe študijskega programa ta predmet ukinili, se je vrnil na Filozofsko fakulteto. Doktoriral je s temo *Volilni sistem na Slovenskem 1861–1918* (1959). Preden je bil (1960) izbran za docenta za zgodovino Srbov, Hrvatov in Makedoncev v 19. stoletju – kasneje preoblikovano v predmet zgodovina jugoslovanskih narodov (razen Slovencev), je moral predložiti habilitacijsko delo.¹ Recenzent njegove habilitacijske razprave z naslovom *Historiografija o zgodovini jugoslovanskih narodov v 19. stoletju* je bil profesor beograjske univerze dr. Dragoslav Janković. Leta 1969 je bil Vasilij Melik izvoljen za izrednega profesorja, njegova predavateljska pravica *venia legendi* pa je bila razširjena tudi na slovensko zgodovino za obdobje 19. stoletja.

Po letu 1960 sva si z Vasjo delila predmet zgodovina jugoslovanskih narodov, pri čemer sem sam predaval obdobje od naselitve do 18. stoletja, Vasja pa od 18. stoletja do 1918. Po smrti profesorja Kosa leta 1965 je občo zgodovino srednjega veka prevzel profesor Ferdo Gestrin, pomožne zgodovinske vede pa Božo Otorepec. Po letu 1969² sta si predmet zgodovina Slovencev in drugih jugoslovanskih narodov od 18. stoletja do prve svetovne vojne delila profesor Melik in profesor Janko Pleterski. Prvi je predaval obdobje do leta 1878, drugi pa kasnejši čas do začetka vojne. Po upokojitvi profesorja Pleterskega leta 1982 je Melik (od 1974 redni profesor) v celoti prevzel predavanja in seminarje iz slovenske zgodovine od 18. stoletja do prve svetovne vojne. Od leta 1982 je predaval tudi uvod v študij zgodovine, študentom slavistike pa slovensko kulturno zgodovino.

Kot pedagog je bil profesor Vasilij Melik izredno priljubljen pri študentih, saj je pedagoški poklic opravljal z vso vestnostjo in predanostjo, pa tudi sicer je bil študentom in mlajšim kolegom na razpolago z nasveti tako na oddelku kot ob priložnostnem druženju. Kot mentor ali član komisij pri magistrskem študiju ali pripravah doktorskih disertacij je z nasveti pripomogel k oblikovanju številnih mladih perspektivnih raziskovalcev.

Sodelavci oddelka smo bili vestni in predani svojemu poslanstvu. Čeprav so bile med nami nazorske in mnenjske razlike, smo vselej enotno in složno nastopali v prid oddelka in študentov; neuglašenosti, do katerih je občasno prišlo

¹ Habilitacijsko delo je sledilo doktorskemu; praviloma ni predstavljalo nadaljevanja raziskovalne teme disertacije, ampak je bilo plod raziskave druge tematike. Čeprav naj bi bilo obvezno, so ga predložili redki od profesorjev.

² Tega leta se je predmetnik razširil še s starim vzhodom, ki ga je predaval prof. Viktor Korošec.

v medsebojnih odnosih, se niso odražale navzven. Do razhajanj v kolektivu je prišlo zlasti konec petdesetih let, ko je bil primoran vrste profesorjev na Filozofski fakulteti zapustiti in se upokojiti profesor slovenske književnosti Anton Slodnjak, ki je bil kot »ideološki nasprotnik marksistične misli« trn v peti komunističnim ideologom. Namišljeni vzrok za izvedbo že dlje časa načrtovane odstranitve izvrstnega strokovnjaka je bila objava njegove knjige *Geschichte der slowenischen Literatur* v Berlinu (1958). Knjiga, ki je v tujini žela pohvale, je bila doma deležna številnih ostrih ideoloških in naročenih kritik. Tudi Vasja je za Slovenski poročevalec 6. marca 1959 napisal tovrsten članek, zaradi katerega so se medosebni odnosi na oddelku ohladili. V tem ozračju se je Vasja posvetil delu in leta 1965 objavil knjigo *Volitve na Slovenskem 1861–1918*, v tesni strokovno-prijateljski navezi s Ferdinom Gestrinom pa se je lotil intenzivnega pisanja dela *Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do 1918* (1966). Prijateljstvo Gestrin-Melik se je razrahljalo konec sedemdesetih let prejšnjega stoletja zaradi različnega videnja vizije Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete.

Ko je leta 1960 odbor Zgodovinskega društva za Slovenijo v svoj delovni program sprejel ponovno preučitev in revizijo zgodovine Slovencev od 1860 do prve svetovne vojne, je poveril to nalogo Vasiliju Meliku, takrat že dobremu poznavalcu te problematike. To delo je v sodelovanju s timom predvsem mlajših sodelavcev potekalo dve desetletji. Rezultati so bili prvič predstavljeni na XII. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Kočevju leta 1963, formalno pa je bila ta tematika zaključena na XX. zborovanju v Ljubljani leta 1980. Večina referatov sodelavcev o prevrednotenju novejšje slovenske zgodovine in vsi Melikovi uvodni referati so bili objavljeni v Zgodovinskem časopisu. Žal to odlično organizirano timsko delo preučevanja slovenske zgodovine še nima dokončne zaokrožene podobe. Nadvse pomembno je bilo tudi Melikovo sodelovanje in spodbuda pri objavah bibliografije slovenske zgodovine, ki je od leta 1951 na deset let izhajala v Zgodovinskem časopisu.

Vasilij Melik je od leta 1973 do 2000 urejal osrednjo revijo slovenskih zgodovinarjev Zgodovinski časopis. Velikokrat me je spodbujal k objavi kakšne raziskave arhivskega gradiva ali referata na strokovnem ali znanstvenem srečanju doma ali v tujini v tej reviji. Kot dejaven sodelavec češkoslovaško-jugoslovanske komisije za zgodovino mi je predlagal, naj z referatom sodelujem na zasedanju komisije v Brnu leta 1975 (od 2. do 7. novembra). Ker do tedaj še nisem bil na Dunaju, je Vasja načrtoval najino potovanje na Češko tako, da sva se za en dan zaustavila na Dunaju. Bil je odličen vodič, saj sem do potankosti spoznal najimenitnejše znamenitosti Dunaja, začinjene z zgodovinskimi podrobnostmi 19. in 20. stoletja.

Zasedanje češkoslovaško-jugoslovanske komisije se je začelo 3. novembra popoldne. Naslednji dan, 4. novembra popoldne, sem imel predavanje o turških vpadih v slovenske dežele, ki je pri jugoslovanskih udeležencih vzbudilo še posebno zanimanje. Dne 6. novembra smo šli na ekskurzijo v znamenito arheološko najdišče Mikulčice. Po ogledu izkopanin smo kosili v bližnji kmetijski zadrugi. Zaradi popitega vina in piva smo bili veselo razpoloženi. Češkoslovaški gostitelji so v avtobusu želeli, da jim Jugoslovani zapojemo kakšno narodno pesem, jugoslovanski kolegi pa so izzvali k petju naju z Vasjo. Kot član Akademskega pevskega zbora sem prevzel to nalogo in spodbujal k prepevanju tudi Vasjo. Po dveh, treh enostavnih slovenskih narodnih pesmih sva na koncu zapela tudi pesem *Zabučale gore*, ki pa je poslovenjena češka pesem. Izzvala sva buren aplavz. Moram priznati, da sem prepeval le jaz, Vasja, ki ni bil pevec, pa je le odpiral usta. Bilo je prijetno in Vasji sem še vedno neizmerno hvaležen, da mi je omogočil stik s češkimi zgodovinarji, s katerimi sem nato nekaj časa ohranjal stike.

Vasilij Melik je kar dve mandatni dobi (1974–1977) opravljal nehvaležno dekansko funkcijo, česar se s hvaležnostjo spominjamo. V tem obdobju silovitih pritiskov v zvezi z reorganizacijo fakultete mu je s spretno politiko ob enotnosti fakultetnih sodelavcev uspelo preprečiti »tozdiranje« fakultete. Iz časa njegovega prvega dekanovanja naj opišem nepozaben doživljaj. Na fakulteti so vsako leto pripravljali sindikalne strokovne izlete. Gospa Andričeva, ki je bila na dekanatu zadolžena za študentske štipendije, je objavila razpis za izlet v Italijo. Prijavilo se je izjemno veliko sodelavcev fakultete, večinoma z ženami. Dne 14. oktobra 1974 smo se z dvema avtobusoma odpeljali iz Ljubljane. Krajši postanek za kavo je bil predviden v Bolzanu, kjer pa je zelo deževalo. Po približno pol ure smo se vsi vrnili na svoje sedeže v avtobusu, manjkal je edino hišnik fakultete Jože Poženel. Morali smo ga poiskati. Tajniku fakultete Antonu Pišku se je v iskalni akciji pridružil novo imenovani dekan Vasilij Melik. V nalivu sta obiskala vse okoliške gostinske lokale in v enem odkrila Jožeta, ki je sedel v kotu pred praznim kozarcem in se prerekal z natakarnjem glede plačila zapitka. Ponujal mu je stare, predvojne italijanske bankovce. Tajnik in dekan sta rešila zagato tako, da sta plačala Jožetov zapitek z veljavnim italijanskim denarjem in ga pospremila na avtobus.

Pot smo nadaljevali proti Penegalu v vedno močnejšem nalivu. Cesta se je začela vzpenjati, dež pa se je spremenil v sneg. Čeprav avtobusa nista bila opremljena za zimsko vožnjo, sta nas voznika varno pripeljala do hotela. Zgrnili smo se k recepciji, da bi si zagotovili ključke od sob. Gospa Andričeva se je mrzlično pogovarjala z vodjem recepcije. Izkazalo se je, da je rezervirala sobe le za en avtobus potnikov, udeležencev ekskurzije pa je bilo za dva. Uspelo mi je dobiti

ključ od sobe in z ženo sva se zadovoljno povzpela v tretje nadstropje. Ko pa sem odprl vrata, sta bila v sobi že nastanjena Mirko Stiplovšek z ženo Marcelo. Soba je imela namreč dvoje vrat in dva ključa, vanjo smo prišli vsak s svoje strani. Z ženo sva se vrnila v preddverje in se obupana zleknila v naslanjača. Kmalu za nama sta podobno nemočna prišla še novi dekan Vasja in njegova žena Ljuba. Zadrego je kmalu rešil šef recepcije in nama z Vasjo izročil ključke novih sob. Z ženo sva s strahom šla v dodeljeno sobo, ki je bila pravo presenečenje: dobila sva izredno lep apartma. Zjutraj sva izvedela, da nama je direktor hotela odstopil svojo sobo. Po obilnem zajtrku smo šli nekateri, tudi Vasja z ženo, na razgledno točko Pic Penegal (1737 m), od koder se je odpiral čudovit razgled na bližnje zasnežene vrhove. Dopoldne smo se z avtobusoma odpeljali v dolino in ob Gardskem jezeru občudovali bogate nasade jabolk.

Ob spominih na Vasjo ni mogoče zaobiti neformalnega oddelčnega (z)druženja »mlada katedra«, za katero je slišal le redkokdo od mlajših zgodovinarjev, v mojih spominskih beležkah pa je zelo opazna. Profesor Metod Mikuž je mlajše kolege na oddelku pritegnil v svoj delokrog in skupino poimenoval »mlada katedra«. V njej je bil Vasja pomemben član. Kdaj se je »mlada katedra« prvič zbrala in v kakšnem sestavu, nisem mogel ugotoviti. Skupaj smo praznovali rojstne dneve, podelitev kakšnega priznanja oz. nagrade ali konkretno pri meni rojstvo hčerke. V začetku je bilo naše »zatočišče« v gostilni pri »Češnovarju« pri Karlovškem mostu. Tja smo redno zahajali na »pohanega« piščanca in dobro vino. Pri »Češnovarju« smo se redno sestajali, dokler niso gostilne ob preureditvi Karlovške ceste porušili. Debate ob druženju so tekale o marsičem: o razmerah na fakulteti, o aktualnem političnem dogajanju, pa tudi o strokovnih vprašanjih ali temah. K veselemu razpoloženju je velikokrat prispeval tudi Vasja. Ko smo 17. januarja 1961 pri »Češnovarju« praznovali njegovo 40-letnico, smo bili poleg profesorja Mikuža navzoči še profesor Ferdo Gestrin, bibliotekarka Slavka Kajba Milič in jaz. Ko smo se istega leta 30. decembra zbrali v slovo od starega leta, pa se nam je pridružil tudi Mirko Stiplovšek, novo imenovani asistent profesorja Mikuža. Za praznovanje smo večkrat izbrali tudi znano ljubljansko gostilno Pri Žabarju. Za svoj rojstni dan 22. decembra pa nas je profesor Mikuž večkrat povabil kar k sebi domov. Zelo priljubljena za srečanja je bila tudi gostilna Drinovec v Šentjakobu pri Ljubljani. Ko smo z »mlado katedro« 5. marca 1976 pri »Češnovarju« praznovali mojo 50-letnico, je imel Vasja Melik krajši nagovor, ki ga je končal z besedami: »Radi te imamo!«

Po letu 1970 so se teh srečanj udeleževale tudi žene. Tega leta se je v priprave vključil kolega Mirko Stiplovšek, ki je imel precejšnjo zaslombo pri takratnem predsedniku domžalske skupščine Jerneju Leniču. »Mlada katedra« se je sreče-

vala ob raznih priložnostih v Domžalah v gostilni Pri Kebru, še pogosteje pa na Kegljšču, kjer smo bili odlično postreženi. Takrat so se »mladi katedri« pridružili tudi Olga Janša Zorn, Dušan Nečak in Peter Vodopivec.

V soboto, 22. decembra 1979, popoldne se je »mlada katedra« zbrala v Velikih Laščah v gostilni Pri Kuklju, da skupaj z Metodom Mikužem proslavimo njegovo 70-letnico. Metod Mikuž je prišel h Kuklju iz Žukova nad Ortnekom, kamor se je po upokojitvi preselil v svoj vikend. Ob tej priložnosti nam je opisal svojo vlogo pri zadevi Slodnjak pred dvema desetletjema: »Kot dekan sem bil namreč pod hudim pritiskom takratnih političnih veljakov, predvsem je name pritiskal Boris Ziherl. Poklical sem Antona Slodnjaka k sebi na dekanat in mu predlagal, naj zaprosi za upokojitev. S to gesto ne bi spravil kolegov v zadrego, če bi prišlo na pedagoško znanstvenem svetu do glasovanja o njegovi izključitvi.« Vedelo se je, da je bila atmosfera na fakulteti takšna, da če bi na pedagoško znanstvenem svetu prišlo do glasovanja, večina ne bi podprla Slodnjakove izključitve. Slodnjak je po daljšem omahovanju Mikužev predlog sprejel. Kot nam je pripovedoval profesor Mikuž, je kasneje, leta 1967, Ziherl predlagal Antona Slodnjaka za člana SAZU, kar je ta tudi postal. Na koncu tega pojasnjevanja je Mikuž dodal: »Na nekem sprejemu sem se kasneje srečal s profesorjem Slodnjakom in se mu opravičil. To sem vam hotel povedati.« Srečanje ob Mikuževi 70-letnici v Velikih Laščah je bilo zadnje srečanje »mlade katedre« z njim. Profesor Mikuž je v 73. letu starosti leta 1982 umrl. Še enkrat smo se člani Oddelka za zgodovino šli poklonit profesorju Mikužu na grob v Veliki Polani 20. decembra 1989, ob njegovi 80-letnici. Bilo je precej snega in gazili smo do groba. Po minuti tišine sem potegnil iz žepa naprsnico z žganjem in vsak od navzočih je profesorju Mikužu v spomin srknil požirek krepke pijače.

Tudi Vasja je težila vloga, ki jo je moral odigrati ob izidu Slodnjakove Zgodovine slovenskega slovstva v nemščini (1958). S svojim prispevkom s kritiko Slodnjakovega dela je v zanemarljivi meri prispeval k Slodnjakovi odstranitvi s fakultete. Ko sva se verjetno leta 2007 vračala s fakultete, mi je nekje pri Drami nenadoma rekel: »Veš, to, kar sem takrat napisal v Delu³ v povezavi z Antonom Slodnjakom, ni bilo prav, zelo obžalujem.« Več ni povedal, pa tudi ga nisem o tem dejanju spraševal. Najin pogovor je stekel v drugo smer. Pred Namo se je najina pot ločila. Zadnja priložnost za srečanje z njim je bila ob mojem rojstnem dnevu konec februarja 2008; zelo mi je žal, da do snidenja ni prišlo. Poslovil se je 28. januarja 2009, natanko leto dni zatem, ko je vrste zgodovinarjev zapustila druga sopotnica »mlade katedre« Olga Janša Zorn.

³ Gre za Slovenski poročevalec, ki se je 1. maja istega leta preimenoval v Delo.

Vasilija Melika osebno kot tudi njegovo delo sem zelo cenil. Ko sem postal leta 1980 predstojnik Oddelka za zgodovino, sem Komisiji za odlikovanje Republike Slovenije posredoval predlog za njegovo odlikovanje. 15. januarja 1981 je bilo v prostorih Hotela Slon slavnostno srečanje slovenskih zgodovinarjev ob 60-letnici Vasilija Melika. Ob tej priložnosti sem imel slavnostni govor, v katerem sem povzel njegovo dotedanje znanstveno in strokovno delo. Istega leta 17. septembra pa je bil v Ribnici na Pohorju drugi simpozij o krajevni zgodovini. Ob odprtju simpozija je tedanji predsednik SZDL Mitja Ribičič Vasiliju Meliku izročil republiško odlikovanje, ki ga je Vasja v polni meri zaslužil.

Profesor Melik, moj akademski učitelj, mentor, kolega in prijatelj

Dušan Nečak

Profesor Melik je bil moj akademski učitelj. Že v prvih stikih z njim, na predavanjih, konzultacijah, kolokvijih ali izpitih, sem začutil, da je nekako drugačen od drugih cenjenih profesorjev. Še bolj kot drugi je bil odprt za vsakršen pogovor – o zgodovini ali o čem drugem. Zdelo se mi je, da ni bil zaklenjen v slonokoščeni stolp znanosti. Tudi najbolj zamotane zgodovinske teme mi/nam je predstavljal v obliki zgodb. Zgodb, za katerimi je stalo velikansko znanje in trdo raziskovalno delo. Do danes mi je ostalo v glavi njegovo prepričanje, da je zgodovina zgodba, izoblikovana na kritični analizi virov.

Že v študentskih časih sva si bila vedno bliže. Tudi izven šolskih klopi. Profesor Melik je tako postal in ostal redni udeleženec najprej študentskega, kasneje pa kolegialnega druženja ob koncu letnega semestra, konec junija, ki smo ga zaradi časa, v katerem smo ga organizirali, poimenovali »Kosovska bitka«. Konec šestdesetih in v sedemdesetih letih smo se, če se ne motim, več kot desetkrat srečali na pikniku na našem družinskem vikendu v Gorenji vasi v Poljanski dolini. Udeležencev je bilo vedno več, naštel sem jih tudi nekaj deset. Med njimi sta bila tudi profesorja Gestrin in Stiplovšek ter še celo vrsta drugih akademskih kolegov. Prepričan sem, da so vsaj moji generaciji ta srečanja še vedno v spominu.

Morda se je moji generaciji močno vtisnila v spomin strokovna, za nas absolventska, ekskurzija v Italijo, ki so jo vodili profesorji Gestrin, Melik in Stiplovšek. Bilo je maja daljnega leta 1970, ko je jugoslovanska košarkarska reprezentanca osvojila naslov svetovnega prvaka. Finalno tekmo, legendarno zmago nad ZDA, smo poslušali med šotori, po radiu v kampu, če se ne motim, v Raveni. Večdnevna ekskurzija, v kateri smo obšli domala vso severno in srednjo Italijo z Rimom vred, je bila nepozabna. S profesorji smo si bili študentje takrat blizu kot najbrž nikoli do takrat. Ko smo se v Ljubljani razhajali, smo tudi v očeh profesorjev zaznali drobne kapljice.

Nekaj let kasneje, ko sem že diplomiral, se je profesor Melik z veseljem udeležil še ene, to pot bolj avanturistične ekskurzije. Ne vem več prav natančno, kdo je bil pobudnik, vem pa, da smo kolegi Peter Vodopivec, Boris Gombač, Vasja Melik in

jaz maja 1975 sedli v moj mali citroën ami 8 in se odpravili v Grčijo oz. točneje na obisk meniške državice na Halkidiki na sveti gori Atos. Časa/prostora, ki ga imam na voljo, je mnogo premalo, da bi lahko opisal naše občutke in dogodke na nekajdnevnem obisku te meniške državice. Morda za pokušino le drobna anekdota, v kateri je glavno vlogo imel prav profesor Melik. V izhodiščnem mestecu Ouranopolis smo pozabili zalogo hrane, ki smo jo prinesli s seboj. Vedeli smo namreč, da hrana v pravoslavnih samostanih ni preveč okusna in še manj obilna. Tako smo bili na obiskih samostanov odvisni prav od njihove hrane. Mislim, da je bila nedelja, ko smo prišli v velikanski ruski samostan sv. Pantelejmona. Tu pa so nam ponudili za obrok nekakšno juho (boršč), trdo kuhano jajce in čašo vina. Za profesorja Melika smo vedeli, da običajno je zelo počasi in tako se je lotil tudi »razkošnega« obroka. Toda Obed je »vodil« zelo star iguman. Pojedel je nekaj žlic juhe in odložil pribor. To je bil znak, da je obed zaključen in da nihče več ne sme nadaljevati z njim. Profesor Melik se je obeda komaj dotaknil, pojedel ni ne jajca, sploh pa ne spil vina, odložil je pribor in ostal – lačen. Moram reči, da se nam je prav zasmilil.

Zgodovino sem šel študirat, da bi postal srednješolski profesor. Toda življenjska pot me je najprej vodila med novinarje, kasneje pa med raziskovalce na Inštitut za narodnostna vprašanja. Po naravi stvari je bilo pričakovano, da bi moral nadaljevati študij na doktorski ravni. Vendar so me obletavali dvomi, ali sem za kaj takega sposoben. Obrnil sem se na profesorja Melika in ga prosil za nasvet. Brez pomisleka me je ohrabil in po kar nekaj pogovorih sva – skupaj s pokojnim kolegom dr. Tonetom Zornom – dorekla mojo doktorsko temo. Seveda o volitvah, za katere je bil profesor Melik vodilni strokovnjak med zgodovinarji, in sicer o volitvah na avstrijskem Koroškem po drugi svetovni vojni. Po manjšem zapletu – tema je namreč spadala v časovne okvire predmeta, ki ga je predaval profesor Mikuž – je profesor Melik postal mentor pri moji doktorski disertaciji. Mislim, da sem bil njegov drugi doktorand, prva je bila, če imam prav v spominu, pokojna kolegica Jasna Fischer. Po njegovi zaslugi pa sem postal, po Tonetu Zornu, tudi drugi slovenski zgodovinar, ki je doktoriral iz »sporne« najnovejše zgodovine, zgodovine po drugi svetovni vojni.

Profesor Melik mi je bil idealen mentor. Imela sva veliko konzultacij, tako rekoč po vsakem poglavju, ki sem ga napisal. To njegovo »metodo« sem kasneje, ko sem sam postal mentor diplomantom, magistrantom in doktorandom, tudi sam uporabljal. Njegovo mentorstvo, nasveti in pripombe so mi veliko pomagali pri pisanju disertacije. Znal je vlivati samozavest in spodbujati k delu, ki je včasih zastalo. In spet k mali anekdoti. Ko sem mu prinesel v branje zaključeno disertacijo, okoli 600 takrat tipkanih strani s tabelami vred, je z nasmeškom na ustnicah dejal: »Tega špeha pa jaz ne bom bral.« Pa ga seveda je in celo zelo zadovoljen je bil z njim.

Za vselej pa sem si iz njegovega mentorstva zapomnil in tudi prakticiral dve stvari:

1. Mentor ni nekdo, ki samo napiše in podpiše pozitivno oceno doktorske disertacije, ki mu jo doktorand brez predhodnih konzultacij prinese v končni obliki v branje;
in
2. Mentorstvo se ne konča z zagovorom doktorske disertacije, temveč je trajno, kar pomeni, da je mentor svojemu doktorandu vedno na voljo za nasvet in pogovor.

Ko sem se leta 1980 zaposlil na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, me je profesor Melik prijazno sprejel v svoj kabinet. Dobil sem mizo in stol, gostoval pri njem vse do njegove upokojitve ter ostal tam vse do danes. Na ta način sem dobil priložnost za še tesnejše zблиževanje z njim in celo vrsto strokovnih, pa tudi zasebnih pogovorov.

Med temi naj omenim le tiste, ki sem jih imel z njim v času, ko sem dobil ponudbo, da se »preselim« s predstojniškega mesta na oddelku v »peto nadstropje« Filozofske fakultete za prodekana. Profesor Melik je bil, kot vsi vemo, več kot en mandat (1974–1977) dekan fakultete in njegovi nasveti so mi prišli še kako prav, še posebej, ko sem leta 1988 tudi sam postal dekan. Profesor Melik je imel prav s tem delom veliko izkušenj, jaz pa sem postal najmlajši dekan v zgodovini fakultete, kar številnim ni bilo po volji in sem bil zato še posebej hvaležen za vsak nasvet in napotek. Morda lahko strnem njegove nasvete le v kratek zapis: »Ostani miren, drži se začrtane poti, bodi spoštljiv do kolegov in bodi dostopen za vse sodelavcev fakultete, od snažilk do članov akademije znanosti, pa tudi do študentov.« Teh njegovih nasvetov sem se držal in njihovo vrednost še posebej spoznal v hudih časih mojega dekanovanja. Lažje sem preživel stavko na fakulteti in nepredvidljive trenutke ob razpadanju Jugoslavije. Leto 1989 je bilo tudi leto 70-letnice ustanovitve Filozofske fakultete in Univerze v Ljubljani. Zaradi političnega dogajanja so bili napeti, da ne rečem sovražni tudi odnosi med jugoslovanskimi univerzami. Proslava ob 70. obletnici ustanovitve fakultete je bila načrtovana v Gallusovi dvorani Cankarjevega doma in menil sem, da bi na to proslavo povabili vse dekane jugoslovanskih filozofskih fakultet. Toda nekaj prej se je zgodil Cankarjev dom v podporo stavkajočim kosovskim rudarjem in ta dogodek je sprožil val napadov na slovensko politično vodstvo in na Slovence sploh. Začel sem dvomiti, ali bi bilo vabilo dekanom, zlasti srbskih, fakultet primerno. Nisem bil več prepričan, da bodo sploh prišli in če bodo, bi bilo še kako mogoče, da bi na proslavi izbruhnil kakšen škandal.

S temi dilemami sem se obrnil na profesorja Melika in ga prosil za nasvet. Na moje veliko presenečenje je ostal popolnoma miren. Dejal mi je, naj se držim

predvidenega načrta prireditve, in mi zagotavljal, da bo vse v redu. Skratka, potolažil me je. Tudi zaradi njegovega nasveta smo prireditve izpeljali tako, kot je bilo načrtovano. Prišli so vsi povabljeni dekani, oba dekana srbskih fakultet sta imela lepa pozdravna govora in na sprejemu, ki je sledil prireditvi, ni bilo sledu o kakšnih političnih prerekanjih. Trajal je dolgo v noč!

Moj, zagotovo ne najlažji, mandat dekanovanja je bil za mano in s hvaležnostjo se spominjam pohval profesorja Melika. Če jih je izrekel on, dolgoletni dekan in fakultetni funkcionar, ki je imel velik ugled, potem mi je bilo to veliko zadoščenje in me je utrdilo v prepričanju, da sem dobro opravil svoje delo.

Profesor dr. Vasilij Melik

Franc Rozman

S profesorjem sva se seznanila, danes bi rekli, na virtualen način. Bilo je leta 1958, ko sem kot srednješolec tekmoval na oddaji Spoznavajmo svet in domovino, in sicer s tematiko Zgodovina protestantizma na Slovenskem. Na drugi težavnostni stopnji so mi na uredništvu povedali, da so vprašanja sestavljena malo drugače, kot so bila pravila. Po pravilih so namreč smela biti sestavljena samo na temelju literature, s katero sem razpolagal. Ker pa je bilo eno od vprašanj iz druge literature, sestavljavec pa je bil profesor Melik, so me napotili v Narodno in univerzitetno knjižnico, kjer je imel delovni kabinet. V knjižnici ga nisem našel, in tako sem tisti večer padel. To je bilo najino prvo srečanje.

V zadnjem letniku študija zgodovine me je nekega dne profesor povabil v svoj kabinet in mi pokazal debelo kuverto listkov. Povedal mi je, da so ti listki napol narejeno delo neke študentke, ki je na polovici nehala z raziskavo. Ti listki so bili seznam naročnikov prvega letnika Bleiweisovih Novic iz leta 1845. Na podlagi tega materiala je nastala moja prva znanstvena razprava z naslovom *Socialna struktura Bleiweisovih Novic*. Ko sem gledal ta kupček listkov z imeni naročnikov, krajev, od koder so bili, in poklicev, sem se kar malo ustrašil. Ni mi šlo hitro od rok, ker je bilo treba preverjati poklice, kraje in tudi imena. Moram reči, da razprava ne bi nikoli izšla, če me profesor Melik ne bi stalno spodbujal in mi tudi pomagal. Ob izidu razprave že nisem bil več študent.

Leta 1968 je bila na Ohridu velika konferenca ob 65. obletnici Ilindenske vstaje. Ta simpozij je bil mednaroden, razkošno organiziran, iz Slovenije pa sva bila samo dva udeleženca: profesor Melik in jaz. Zame je bil to prvi nastop na znanstvenem simpoziju. Profesor Melik je bil tedaj med jugoslovanskimi zgodovinarji že uveljavljena osebnost, jaz pa še začetnik v znanstvenem svetu. Pozornost sem vzbujal manj kot moja žena, za katero drugim udeležencem, predvsem iz Makedonije, ni šlo v glavo, kako to, da je v službi in da ne »čuva kuču«, kot bi bilo po njihovem mnenju potrebno. Oba referata sta bila dobro sprejeta in objavljena v slovenščini in makedonščini. Da je bil moj prvi referat iz zgodovine jugovzhodne Evrope oziroma iz Balkana, se je kasneje pokazalo, da sem bil nekako predestiniran za

zgodovino tega področja. Leta 1969 je bil v Sarajevu simpozij ob obletnici smrti Vase Pelagića in slovenska referenta sva bila spet profesor Melik in jaz. Simpozij ni bil nič posebnega, v spominu mi je ostala vožnja iz Sarajeva nazaj. Do odhoda vlaka sva po kosilu imela še pet ur časa, in ker je takrat v Sarajevu začel igrati film *Neretva*, sva si ga ogledala. Potem sva še vedno imela dve uri do odhoda vlaka, ki je bil ledeno mrzel in je odpeljal čez dve uri. Profesor Melik je bil po navadi oblečen samo v lahek plašč, jaz pa sem imel bundo podloženo z ovčjim krznom. Na vlaku sem zelo hitro zaspal, profesor pa je godel, da ga zebe. Moralo je biti res hudo. Ko sva prišla v Ljubljano, sem čez nekaj dni izvedel, da je dobil hud prehlad. Še dolgo po tem sva se spominjala tega dogodka, kako je zmrzoval, jaz pa sem vso pot sladko spal.

Preden sem začel na Filozofski fakulteti v Ljubljani predavati predmet *Zgodovina jugoslovanskih narodov*, kot se je tedaj imenoval, sem ga predaval na Pedagoški fakulteti v Mariboru. Nekaj let sva imela s profesorjem Melikom skupaj izpit, on iz zgodovine Slovencev, jaz pa iz zgodovine južnoslovanskih narodov. Moram reči, da sva se pri spraševanju hitro ujela in ni bilo nobenih težav s strani študentov. Ko je postala Republika Slovenija samostojna država, je bilo seveda treba takoj spremeniti predmet iz zgodovine južnoslovanskih narodov v nekaj drugega. In na moj predlog je na obeh fakultetah postal predmet iz zgodovine jugovzhodne Evrope.

S profesorjem sva še dolga leta sodelovala in se skupaj udeleževala domačih in tujih konferenc in simpozijev. Poleg tega sva bila skupaj kar nekaj let na strokovnih ekskurzijah, ki jih je organiziral profesor Mitja Skubic za udeležence Filozofske fakultete. Na teh izletih smo prekrizarili vse romanske države Italijo, Španijo in Portugalsko. V študentskih letih pa nas je profesor Melik vodil v Srbijo, Bosno in Hercegovino ter Grčijo. V štirih desetletjih skupnega delovanja sem ga seveda dobro spoznal in videl, da je res izvrsten poznavalec slovenske politične zgodovine in skoraj ni bilo nobenega problema, s katerim se ne bi ukvarjal. Napisal je tudi nekaj razprav z drugih področij slovenske zgodovine.

Profesor Melik je bil tudi izvrsten poznavalec svetovne književnosti, vseskozi je poskušal biti na tekočem z literaturo, kolikor je slovensko prevajalstvo to omogočalo. Med mlajšimi kolegi tega zanimanja žal ne opazim več.

Profesor Melik je več desetletij predaval zgodovino južnoslovanskih narodov v 19. stoletju in iz problematike objavil deset razprav. Pisal je o odnosih med Slovenci in Srbi v času berlinskega kongresa, o Ujedinjeni omladini srpski, o Bosni in Hercegovini v letih 1877 in 1878 ter o odmevih teh dogodkov pri Slovencih, o slovenskem tisku o balkanskih problemih, posvetil se je tudi vprašanju odmevov ob ilindenski vstaji v Makedoniji. Napisal je tudi razpravo o Karlovcu v času Ilirskih provinc. Odmevna je bila njegova razprava o vprašanju, ali je bila leta 1918 Jugoslavija zmota ali nuja. Vse razprave so se omejevale na ozemlje

nekdanje Jugoslavije, napisane so bile na podlagi slovenskih virov in časnikov in vse o odnosih Slovencev do te problematike. V specifične probleme, ki bi jih moral osvetljevati z neslovenskimi arhivi, se ni spuščal.

Profesor Melik je bil tudi zbiralec najrazličnejših stvari, npr. škatlic vžigalic, vinskih nalepk, servietov (prtičkov) in morda še česa. Te zbirke smo mu vsi, ki smo zahajali v njegovo družbo, radi dopolnjevali. Opozoriti sem želel samo na nekatera srečanja z njim, predvsem tista, kjer sva nastopala samo midva.

Izbrani doživljaji s profesorjem Melikom

Feliks J. Bister

Dragi prijatelji in prijateljice profesorja Melika!

Za moje prvo srečanje s profesorjem Vasilijem Melikom je poskrbela knjiga *Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do 1918*, ki sta jo napisala s profesorjem Gestrinom in je izšla leta 1966 v Ljubljani. Postala je moj glavni učbenik za slovensko narodno preteklost, o kateri nisem prej nič slišal ne na koroški gimnaziji ne na dunajski univerzi.

I. Zasebne ekskurzije 1977–1986

Edinstveno priložnost za daljši osebni stik s profesorjem Melikom mi je dajala njegova udeležba pri naših zasebnih potovanjih zgodovinarjev po robih slovenskega etničnega ozemlja, začeni 1977. leta v Miljah, ko sta me prišla iskat Peter Vodopivec in Dušan Nečak, ki nas je nato z izjemo zadnje, desete ekskurzije na Koroško, vsako leto vozil s svojim avtom.

Profesor Melik se je po mojem spominu prvič udeležil naše četrte ekskurzije 21.–22. maja 1980 na belokranjsko področje in v sosednje kraje na Hrvaškem. Na tej vožnji nam je pred Brodom na Kolpi avtobus nepričakovano zožil cesto, naš odlični voznik pa je to situacijo mojstrsko obvladal. Važnejše postaje so bile: Rakov Škocjan, grad Snežnik, Vinica, Črnomelj, Semič, Metlika s prenočitvijo v Hotelu Bela krajina, Tri fare, Karlovec z gradom Dubovac, Samobor in Mokriče.

Z Walterjem Lukanom sva pripravila deseto ekskurzijo h koroškim Slovencem, kateri se je pridružil tudi profesor Ignacij Voje, Franc Rozman pa je že prej potoval z nami. Ker nas je bilo sedem, smo najeli kombi z voznikom, gospodom Pavlom Sternom. Dobili smo se v Borovljah in v naš tridnevni spored (27.–29. maj 1986) vključili predvsem srečanja z raznimi predstavniki narodne skupnosti. To so bili župnik prafare Roža Franc Hudl v Kapli ob Dravi, občinski odbornik Bošti Malle na Šentjanških Rutah, umetnik France Gorše v Svečah, župan Hanzi Ogris p. d. Miklavž v Bilčovsu, gospa Lukan, Walterjeva mati, ki nas je pova-

bila na kosilo, predsednik Lesjak in drugi člani kulturnega društva s sedežem v Drabosnjakovem domu in rektor Jože Kopeinig, vodja doma Sodalitas v Tinjah, kjer smo prenočevali.

Drugi dan smo obiskali Podjuno s podjetjem TOP-ŠPORT v Pliberku, kjer nas je sprejel direktor Uršič, pesnico Milko Hartman v Libučah, pisatelja Florjana Lipuša v Selah, župnika Dersulo v Grebinjskem kloštru in konzula Cirila Sterna v Rikarji vasi, ki nas je povabil na večerjo.

Tretji dan sta bila na vrsti osebnih srečanj še Slovincem zelo naklonjeni zobozdravnik Karl Schreitter v Št. Pavlu in za zaključek ravnatelj Slovenskega znanstvenega inštituta v Celovcu Avguštin Malle na svojem domu.

II. Simpoziji – nepozabna srečanja z Vasjo Melikom

Od 29. do 31. oktobra 1990 smo imeli avstrijsko-slovenski simpozij ob odprtju ljubljanske izpostave Avstrijskega inštituta za vzhodno in jugovzhodno Evropo s tematiko *Deutsche und slowenische Kultur im slowenischen Raum vom Anfang des 19. Jh. bis zum Zweiten Weltkrieg*. Po uvodnih besedah Petra Vodopivca je imel Vasilij Melik prvi referat na temo *Deutsche und Slowenen (1815–1914)*. Predavanja v nemščini so bila objavljena v zborniku *Kulturelle Wechselseitigkeit in Mitteleuropa* (Ljubljana, 1995). Svoja izvajanja je končal z ugotovitvijo:

»Die ganze Problematik der Deutschen und der Slowenen war natürlich viel umfangreicher, sehr kompliziert, von Gegensätzen, von negativen und positiven Faktoren bestimmt. Das alltägliche Leben war reich auch an freundlichen gegenseitigen Kontakten. Was beide Völker tatsächlich verband, waren das Milieu und die Kultur. Nicht jene Kultur, zu der sie sich bekannten, sondern jene, in der sie lebten.«

Od 19. do 20. aprila 1995 je bil simpozij o Celjski gimnaziji z devetimi predavatelji, z razstavo *Gimnazija skozi čas* v Osrednji knjižnici v Celju. Profesor Melik je prevzel uvodni referat z naslovom *Politične razmere v Avstriji pred 100 leti*.

Dne 9. junija istega leta smo se na gradu Kolovrat dobili za Malov simpozij. Melik je predsedoval pripravljalnemu odboru in s tem podprl iniciativo Bojana Časa in Janeza Peršiča ter imel ponovno uvodni referat, tokrat s temo *Josip Mal in njegovo proučevanje zgodovine 19. stoletja*. Gospod Miran Mal je kot gostitelj omogočil okoli 60 udeležencem izjemno atmosfero zaradi grajskih okoliščin. Ob najlepšem vremenu smo v glavnem odmoru sedeli dobro uro pred gradom in uživali razne dobrote bogatega bifeja. Hkrati so nas sončni žarki prijetno greli, ker je bilo v dvorani precej hladno. Melik je že prej izjavil, da je mislil, da bo zmrznil. Med najino vožnjo v Ljubljano sva bila oba zadovoljna z uspehom simpozija. Čudil sem se, da me je vprašal, kako ocenjujem njegova izvajanja. Odgovoril sem mu, da mi vendar ni treba poudariti, kako mi ugajajo njegovi pogledi, ker so »prvič duhoviti, drugič razmeroma kratko podani in ne nazadnje seveda nadvse poučni.«

Omenim naj le še simpozij v Lipici 29.5.–1. 6. 1996 s tematiko *Avstrija. Jugoslavija. Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas* z devetnajstimi predavatelji in tremi predavateljicami. Zbornik je v slovenščini izšel leta 1997 na Filozofski fakulteti. V njem so objavljeni uvodne misli predsednika Republike Slovenije Milana Kučana in avstrijskega veleposlanika Gerharda Wagnerja, pozdravni govor predstojnika Oddelka za zgodovino Petra Štiha in uvodni nagovor profesorja Dušana Nečaka, ki je predstavil obravnavani raziskovalni projekt. Da gradivo simpozija ni bilo objavljeno v nemščini, čeprav je bilo docela prevedeno, je mogoče razložiti z znanim pregovorom »sua fata habent libelli«, tokrat že pred tiskom.

Vasilij Melik je ponovno prispeval važno razmišljanje o *Problemih v razvoju slovenske narodne identitete (do 1941)*. Snov je razdelil v štiri obdobja (prvo od 1768 do 1843/48, drugo do 1861, tretjo do leta 1909 in četrto do leta 1941). Četrto obdobje v razvoju slovenske narodne identitete, obdobje jugoslovanstva, se je po Meliku začelo leta 1909, ko je po aneksiji Bosne in Hercegovine jugoslovanska ideja prevladala v slovenski politiki in je kranjski deželni zbor nastopil s »skoraj popolnoma enakim programom, kot ga je dala 30. maja 1917 Majniška deklaracija« na Dunaju. Profesor Melik je razliko videl le v tem, »da je bil 1909 to dolgoročen program, leta 1917, sredi vojne, pa nujna zahteva«.

III. Vožnja v Prago 1994

Naj omenim še najino skupno potovanje iz Ljubljane preko Dunaja v Prago na simpozij *Bürgertum in der Habsburgermonarchie* od 20. do 23. septembra 1994. Dne 18. septembra 1994 ob 10.55 me je profesor Melik čakal na Cankarjevi 11. Peljala sva se z avtom preko Ljubelja in se že na Humberku prvič ustavila za izdatno malico. Vožnjo sva nadaljevala po avtocesti do drugega odmora na počivališču Loipersdorf. Ker so bile zaradi ponedeljka gostilne našega dunajskega okraja zaprte, sva pristala ob 22.45 pri nas doma na RosenhügelstraÙe, kjer je poskrbela hčerka Anita za izdatno hladno večerjo in domače vino z Nussberga. Zaradi pozne ure je Vasja po sili razmer prenočil pri nas.

Drugi dan sva pred odhodom vlaka v Prago obiskala še InÙtitut za vzhodno in jugovzhodno Evropo. Ob 11.36 je odpeljal vlak Vindobona s skoraj dvajsetimi kolegi – zgodovinarji na rezerviranih sedeÙih v istem vagonu. Z Vasjo sva kmalu zbeÙala v jedilni predel vlaka, ker pač pri jedači in pijači vožnja hitreje mine. »Pet ur vožnje je res hitro izginilo v preteklost,« sem zapisal v svoj dnevnik. V teh petih urah sva konzumirala za aperitiv dve becherovki, dva menija, dve pivi in osem stekleničk odlične moravske frankovke.

Za odprtje simpozija se je v lepi sejni dvorani rektorata Karolinuma zbralo okoli petdeset udeleÙencev. Jezik znanstvenega zborovanja je bil izključno nemÙki. Drugi in tretji dan srečanja smo imeli predavanja v fakultetni predavalnici 201

na Trgu Jana Palacha 2. Lepo vreme in zasebni obiski Prage so vidno zmanjšali število poslušalcev.

Drugi večer naju je avstrijski konzul, koroški Slovenec Ciril Stern, povabil v starodavno restavracijo *U dvou srdci* iz leta 1358. Na poti sva s profesorjem Melikom zavila v nemško knjigarno Štajerca dr. Salfellnerja in tam pustila ne le nekaj drobiža. Po večerji je širokogrudni gostitelj hotel uglednega gosta iz Ljubljane peljati v študentski dom, kjer je menda stanovala večina inozemskih referentov. A Vasja ni našel naslova. Tako smo se peljali k Sternovim v južno predmestje, kjer smo zaman iskali Melikovo prenočišče na razpoložljivih mestnih načrtih. Čez dobro uro Vasja potegne iz žepa kartico za goste. Nato sva ga z gospodom Sternom še tik pred polnočjo oddala pri nepozabni »Kajetanki«.

Zadnji dan v Pragi, 24. septembra 1994, sva izkoristila za ogled čudovite Plečnikove cerkve Srca Jezusovega, zgrajene med obema vojnama. Gostilna v bližini je potem poskrbela za najino telesno hrano, vključno z moravskim vinom. Ogled mestnih zanimivosti sva končala z obiskom zgodovinskega svetišča Výchhrad. Cerkev sv. Petra in Pavla ter arhitekturno zanimivejša Martinova kapela sta bili žal nedostopni. Ogledala sva si le Slavin, češko Navje, kjer počivajo Dvořák, Mucha in drugi pomembni kulturni ustvarjalci.

Ob 13.11 je odpeljal najin vlak za Dunaj. Spet sva takoj zasedla mizico v jedilnem vagonu. Čudila sva se, da je kmalu zmanjkalo rdečega vina, kajti večja skupina ameriških študentov je pri natakarku naročila najino vrsto vina.

Profesor Melik je na Dunaju stanoval nedaleč od nas v Marianeumu, zato ni imel daleč na nedeljsko družinsko kosilo. Popoldne sva obiskala zahvalno jesensko prireditev naših vinogradnikov in lovcev v Mauerju. O tej lepi tradiciji je bil Vasja navdušen. Tu in tam smo dobili brezplačno celo kakšen kozarček vina. Ohranili so se v naši knjigi za goste njegovi redki rokopisno zabeleženi vtisi: »Tukaj sedim z lepimi spomini na Prago – Plečnikovo cerkev in Višegrad, zahvalni mauerski praznik, kosilo in družbo. Vasilij, 25. 9. 94.«

V ponedeljek, 26. 9. 1994, sem imel uradne ure v centrali Inštituta za vzhodno in jugovzhodno Evropo, t. i. dunajski AMTSTAG. Zvečer smo se dobili Vasja Melik, Dušan Nečak in Arnold Suppan za Heurigen pri Weindorferju, kjer smo vztrajali do 23. ure. Bili smo bolj lačni kot žejni.

Ker je profesor Melik želel obiskati gradiščanski Frauenkirchen in tam spoznati gostilno Zum Storchennest, ki jo opisuje Hermito von Doderer v svojem romanu *Die Dämonen*, sva mu z Dušanom Nečakom to seveda omogočila. Te gostilne sicer nismo našli, domnevali pa smo, da je bila medtem preimenovana v Altes Brauhaus. Ogledali smo si veličastno baročno baziliko, pravo presenečenje pa je bilo zapuščeno in zelo zanemarjeno judovsko pokopališče.

IV. Priložnostna zasebna srečanja

V Ljubljani sva se z Vasjo spet srečala 3. oktobra 1994 na Filozofski fakulteti oz. v bifeju pod arkadami. Povabil me je na tri zanj obvezne »stalnice«: kavico, žganje in radensko. Včasih sva vse tri omenjene dobrine naročila kar trikrat, ko sva zdržala stoje nad dve uri. V zvezi z najinimi srečanji sem zapisal v svoj dnevnik: »Pri njem ne morem reči NE, če bi bil še tako zaposlen. Vsako srečanje z njim je posebno doživetje. Moral bi snemati njegove enkratne formulacije in podrobno slikanje raznih situacij, ki so povezane z velikim znanjem.« Sestankov je bilo še in še. V dobrih petih letih mojega službovanja v Sloveniji je bil profesor Melik desetkrat tudi moj gost na Kolodvorski.

Z mojo vrnitvijo na Dunaj in nastopom naslednika Miroslava Polzerja so postala moja srečanja s profesorjem Melikom bolj redka, gledal sem pa, da sem po možnosti prišel za njegov rojstni dan, 17. januarja, v Ljubljano. Oktobra 1996 sem mu poslal naročeno Niederstätterjevo knjigo *Das Jahrhundert der Mitte. An der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit*, ki je izšla na Dunaju v redakciji Herwiga Wolframa. V spremnem pismu sem priznal, da »zelo pogrešam najina srečanja«, kar je Vasja potrdil tudi zase.

Prijateljski stiki so nujno rodili sadove v tiskani obliki:

Za njegov zbornik leta 2001 je Vasja posebej želel, da prispevam članek o *Absolutoriju na avstrijskih univerzah*, kar sem seveda rad storil. Absolutorij je predstavljal potrdilo univerze, »da je bilo za dotični študij predpisano število semestrov in vaj doseženo in se študentom zaradi tega ni več treba vpisati v času zaključnega izpita«. Ker sem se osebno poslužil te možnosti, sem lahko objavil kopijo svojega dokumenta z dne 3. marca 1966.

Drugi primer je Melikova izredna pozornost in zame največje presenečenje, ko je objavil članek ob moji 60-letnici v Zgodovinskem časopisu leta 1999 (štev. 2, 115). Kako temeljito me je poznal, se vidi ob koncu članka, ko je dobrohotno zapisal: »Njegove ocene so marsikdaj tudi ostre, marsikdaj obzirno diplomatske, včasih trpke, včasih polne humorja in dobre volje.«

V. Poslovilni obisk v bolnici

Imel sem zato za svojo dolžnost, da Vasjo obiščem v bolnišnici, kar mi je uspelo 26. januarja 2009, dva dneva pred njegovo smrtjo. Ležal je v sobi 13 hematološkega oddelka v šestem nadstropju ljubljanskega Kliničnega centra, ki je v tistih dneh zaradi viroze prepovedal vse obiske. Ker sem prišel z Dunaja, mi je pristojna zdravnica dovolila kratek obisk. V sobi s petimi moškimi, ki so bili po moji presoji vsi v boljšem zdravstvenem položaju, me je Vasja očitno vzel za trenutek na znanje, ko sem mu stisnil roko in ga pozdravil tudi v imenu svoje družine. Postal je namreč nemiren in malenkostno je odprl oči, kot da bi mi želel nekaj povedati. Razumljivo je, da sem bil nadvse srečen, da sem bil pri njem.

Akademik Vasilij Melik mi bo ostal v nepozabnem spominu. Dovolite, da zaključim s trdnim prepričanjem, da naši rajni živijo dalje, če jih ne pozabimo in se jih spominjamo tako kot z današnjo prireditvijo.

Bog te živi, Vasja!

Na kavi s profesorjem Melikom Nekaj spominskih utrinkov

Nataša Stergar

Tistim, ki smo se tako rekoč vsakodnevno družili s profesorjem Melikom, ni težko obuditi nekaj spominskih utrinkov nanj. Spomini segajo kar daleč nazaj v tretji letnik študija, ko smo študentje zgodovine bolje spoznali profesorja Melika. Njegova značilnost je bila neposrednost in seveda za tiste čase nenavadna odprtost. Prav nikoli ni nikomur odklonil pogovora ali prošnje za kakršno koli pomoč. Nekateri smo postali njegovi prijatelji že na ekskurziji na Ohrid, kjer je leta 1969 potekalo Jugoslovansko zborovanje zgodovinarjev. Takrat je postal profesor Melik del naše študentske družbe. Vedno se je udeleževal naših študentskih srečanj in obletnic Kosovske bitke, ki smo jo nekaj let slavili v Gorenji vasi.

Zelo živ spomin je na maj leta 1970, ko smo šli na znamenito ekskurzijo v Italijo. To je bilo pravo taborniško potovanje. Vsak večer smo postavili šotore in Vasja je ostal v mojem spominu kot napihovelec ležalnih blazin. Ker je slovel kot popolnoma nepraktičen človek, je znal tovrstne pomanjkljivosti premagati s humorjem.

Po moji diplomi in zaposlitvi v knjižnici Oddelka za zgodovino smo z Vasjo in nekaterimi kolegi redno vsak dan hodili na kavo. To je bil obred, ki sva ga z Vasjo ohranila do najine zadnje kave. Ob kavi so potekali raznovrstni pogovori, reševale so se zapletene zgodovinske teme, ob katerih se je izkazal kot imeniten pripovedovalec manj znanih zgodovinskih epizod, a tudi lastnih spominskih anekdot. O politiki se pred štiridesetimi leti nismo veliko pogovarjali. Vasja pa je zelo rad načenjal teme o literaturi, ki je bila ob zgodovini zagotovo ena njegovih velikih ljubezni. Bral je mnogo in nam ob kavi pripovedoval, kaj je prebiral. Zelo rad in seveda redno pa je prebiral podlistke v dnevnem časopisju. Njegovi spomini so, ko je beseda nanesla na tovrstno branje, vedno segli nazaj do otroških nadaljevanj, kot npr. Na ducat so ceneje, Lupinica. Te podlistke je imel skrbno izrezane in mi jih je posojal, da smo jih brali z našimi otroki.

Seveda pa je ob kavi beseda nanesla tudi na nedeljske družinske izlete, kjer je neizmerno užival ob Jelki, Živi in Ljubi. To zasvojenost z izleti je poskušal prenesti tudi na svoje vnuke in je vsako leto organiziral nekaj sedaj že avtomobilskih izletov.

Ob kavah in seveda obveznem 0,3 je tekla beseda še o marsičem. Živo mi je pred očmi njegovo veselje ob branju Asterikov, ki jih je načrtno zbiral in prebiral vnukom. Bil je tudi zares skrben dedek in je prevzel skrb za učenje latinščine pri svojih vnukih. Ob izidu slovenske priredbe Knauerjevega leksikona je bil ves navdušen, ne zaradi vsebine, temveč kako hitro je z njim Betko naučil abecedo.

Njegova velika strast pa je bilo zbirateljstvo. Zbiral je vse od računov tradicionalnih zapitkov ob ponedeljkih in torkih s kolegi Metodom Mikužem, Ferdom Gestrinom, Ignacijem Vojetom, Mirkom Stiplovškom in občasno Olgo Janša in mano. Ta srečanja so bila najprej pri Češnovarju in pozneje Pod lipco. Zbiral je tudi nalepke vinskih steklenic, zato smo mu jih prinašali z najrazličnejših potovanj. V zadnjih letih se je zelo pritoževal nad vrsto lepil, ki so jih uporabljali vinarji, ker nalepk tako rekoč nisi dobil s steklenice.

Profesor Melik je bil tudi zavzet zbiratelj znamk in se je vedno razveselil, ko smo mu v knjižnici pripravili raznovrstno zbirko znamk od vsepovsod. Ob znamkah se je vedno zelo razgovoril in segel nazaj v mladost, ko je začel z zbiranjem.

Mimo njegovih rok ni šla tudi nobena knjiga, če je bila kje pripravljena za odpis. Vedno je bil vesel, če so nas povabili npr. v Narodno banko po knjige, ki so jih hoteli zavreči. Ko sva prišla v knjižnico Narodne banke, je rekel: »Vzemi va kar vse, saj vidiš, kako lepe so vse te knjige, in kako bi trpel, če bi končale v Vevčah.« Ko je vzel v roke knjigo z že znano vsebino, se je ob njej razgovoril in vedno je vedel, zakaj je prav, da imamo to in to knjigo v naši knjižnici. Bil pa je tudi edini, ki je poznal predvsem starejšo literaturo iz naše knjižnice. Ni bilo dneva, da ga ne bi kdo povprašal: »Vasja, saj veš, pišem članek o tem in tem, kaj meniš, a je to v redu in kje bi še dobil kak podatek.«

Vasja je sovražil dolgovezne sestanke. Najino in naše sodelovanje pri večdesetletnem urejanju Zgodovinskega časopisa je potekalo pretežno ob kavi. Tako so se razvijali tudi drugi delovni projekti vse do obsežnega izbora Vasilijevega razprav in člankov pri Obzorjih.

Vedno in vsakomur je prebiral članke, razprave in popravljaj zgodovinske napa ke in bil tudi človek z izrednim poslušom za jezik. Velikokrat je rekel: »Cevc me je naučil, da ko prečrtaš v tekstu vse svojilne pridevnike, bo članek berljiv.« Tega se je zvesto držal. Pri sebi je imel vedno majhen svinčnik in majhne listke, kamor si je zapisoval vsa vprašanja, na katera naj bi kolegom posredoval odgovore, in vse obveznosti, ki jih je imel. Ni poznal podatkovnikov, ni se hotel računalniško izobraziti, užival je ob desetprstnem tipkanju na pisalni stroj.

Po upokojitvi je bil obred pitja kave vsak dan ob 10.30. Zanj je bila to obveznost, in če je slučajno manjkal, se je opravičil. Z leti se je kavopivska družba premešala, jaz pa sem ostala stalnica do najine zadnje kave. Kavi so se pridružili mlajši kolegi in uživali ob razgovorih. Vasja je bil neverjetno dober poslušalec in je mlajšim kolegom ob kavi rešil toliko problemov in jim s tem prihranil čas pri

iskanju literature, obiske arhivov. Vedelo se je, kje in kdaj pijemo kavo in kdor je potreboval Vasjo, se je javil v našem lokalu.

Zadnja leta je Vasja le redko še prihajal na fakulteto, večkrat mi je rekel: »Kaj naj pa hodim, generacije na fakulteti so se zamenjale, koga pa še poznam.« Tako sva se dobila kar na kavi vsak dan do moje upokojitve, potem pa redno ob sredah ob 10.30. Te kave so mu pomenile veliko. Vedno je spraševal po svojih kolegih in se veselil njihovih uspehov. Željan je bil družbe in tako mu je nekaj mlajših kolegov ostalo zvestih do konca. Tega je bil res vesel in to mu je polnilo baterije.

Zadnje najine kave so bile res že obred. Natakar je vedno brez naročila prinesel želeno in potem sva sedela kakšno uro in kramljala. Pripovedoval mi je, kako ponovno prebira literaturo, ki jo je bral kot otrok. Pod svobodnim soncem, Quo vadis in njegovi zagotovo najljubši knjigi Staretovo Občno zgodovino in Malovo Zgodovino Slovencev.

Zame, če premislim, so bile te kave učne ure, ker mi je vedno nehote predaval, svetoval in bil tudi odličen poslušalec. Ja, ob teh najinih srečanjih sem se veliko naučila, bila deležna veliko spodbud in pa veselja, ki ga je doživljal ob mojem strokovnem delu. Nikoli pa ni pozabil, da sem tudi mama in ob vseh praznikih je Roku in Katji daroval knjige in spremljal njuno šolanje in kasnejše poklicne uspehe.

Avtorice in avtorji

Birgitta Bader-Zaar, dr., izr. prof., Oddelek za zgodovino, Fakulteta za zgodovinske in kulturne študije, Univerza na Dunaju, Universität Ring 1, A-1010 Wien, birgitta.bader-zaar@univie.ac.at
Feliks Bister, dr., zgodovinar, prevajalec, urednik, Rosenhügelstrasse 243, A-1238 Wien, mf.bister@utanet.at

Irena Gantar Godina, dr., docentka, znanstvena svetnica v pokoju, Ilirska ul. 12a, 1000 Ljubljana, irenagg22@gmail.com

Darja Mihelič, dr., red. prof., znanstvena svetnica v pokoju, Murnikova ul. 18, 1000 Ljubljana, mihelic@zrc-sazu.si

Dušan Nečak, dr., red. prof. v pokoju, Vojkova 71, 1000 Ljubljana, dusan.necak@guest.arnes.si

Vincenc Rajšp, dr., Slovenski inštitut na Dunaju, vincenc@rajsp.si

Franc Rozman, dr., red. prof., znanstveni svetnik v pokoju, Gorkičeva 14, 1000 Ljubljana, franc.rozman@guest.um.si

Irena Selišnik, dr., docentka, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, selisnik2@siol.net

Nataša Stergar, prof. zgodovine in umetnostne zgodovine, bibliotekarska svetovalka v pokoju, Majde Vrhovnikove 30, 1000 Ljubljana, natasa.stergar@guest.arnes.si

Rok Stergar, dr., izr. prof., Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, rok.stergar@ff.uni-lj.si

Miroslav Stiplovšek, dr., red. prof. v pokoju, Vodopivčeva 8, 1230 Domžale

Branko Šuštar, dr., muzejski svetnik, Slovenski šolski muzej, Plečnikov trg 1, 1000 Ljubljana, branko.sustar@guest.arnes.si

Marta Verginella, dr., red. prof., Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, marta.verginella@guest.arnes.si

Peter Vodopivec, dr., red. prof., znanstveni svetnik v pokoju, Poljanska 15, 1000 Ljubljana, peter.vodopivec@guest.arnes.si

Ignacij Voje, dr., red. profesor v pokoju, Dom upokojencev Center, Tabor 10, 1000 Ljubljana, ignacij.voje@gmail.com

VSEBINA

Zahvala

I. UVODNI NAGOVORI

Nagovor predsednika SAZU akademika Petra Štiha
ob začetku simpozija ob stoletnici rojstva Vasilija Melika
Nagovor predstojnice Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete
Univerze v Ljubljani doc. dr. Irene Selišnik na začetku simpozija
ob stoletnici rojstva akademika Vasilija Melika
Uvodne besede predsednika Slovenske matice prof. dr. Aleša Gabriča
na simpoziju ob stoletnici rojstva zgodovinarja akademika Vasilija Melika

II. VASILIJ MELIK – ZGODOVINAR, MENTOR IN UČITELJ

Peter Vodopivec, Vasilij Melik v slovenskem zgodovinopisju
Rok Stergar, Vasilij Melik: zgodovinar Habsburške monarhije
v dolgem 19. stoletju
Irena Gantar Godina, Vasilij Melik in slovenski slovanofili
Birgitta Bader-Zaar, Vasilij Melik's research on elections and
electoral reform in Habsburg Austria
Marta Verginella in *Irena Selišnik*, Trst in Ljubljana skozi dela
Vasilija Melika
Miroslav Stiplovšek, Prispevek Vasilija Melika k politični in upravni
zgodovini domžalskega in kamniškega območja ter moje prijateljsko
sodelovanje z njim
Darja Mihelič, Melik in srednjeveška mesta – novi pogledi in podatki
Branko Šuštar, Šolstvo in zgodovina izobraževanja v delu profesorja
Vasilija Melika
Vincenc Rajšp, Ob spominu na profesorja Vasilija Melika

III. VASILIJ MELIK: MED KOLEGI, ZGODOVINARJI

Ignacij Voje, Mozaik spominov na kolega Vasilija Melika
Dušan Nečak, Profesor Melik, moj akademski učitelj, mentor,
kolega in prijatelj
Franc Rozman, Profesor dr. Vasilij Melik
Feliks J. Bister, Izbrani doživljaji s profesorjem Melikom
Nataša Stergar, Na kavi s profesorjem Melikom. Nekaj spominskih
utrinkov

15,00 EUR

